

T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAMİ BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KUR'AN'DA RÜŞD TERİMİNİN SEMANTİK TAHLİLİ

YÜKSEK LİSANS

Sümeyye SOYTÜRK

NİSAN-2023
GÜMÜŞHANE



**T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

TEMEL İSLAMİ BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KUR'AN'DA RÜŞD TERİMİNİN SEMANTİK TAHLİLİ

THE SEMANTIC ANALYSIS OF TERM RUSHD IN QUR'AN

YÜKSEK LİSANS

Sümeyye SOYTÜRK

**NİSAN-2023
GÜMÜŞHANE**



**T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

TEMEL İSLAMİ BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KUR'AN'DA RÜŞD TERİMİNİN SEMANTİK TAHLİLİ

THE SEMANTIC ANALYSIS OF TERM RUSHD IN QUR'AN

YÜKSEK LİSANS

Sümeyye SOYTÜRK

Danışman: Doç. Dr. Abdurrahman ALTUNTAŞ

**NİSAN-2023
GÜMÜŞHANE**



BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlamış olduğum “**Kur’an’da Rüsd Teriminin Semantik Tahlili**” isimli bu tezimin, tamamen kendi çalışmam olduğunu, her alıntıya kaynak gösterdiğimi, alıntı yaptığım tüm çalışmaları kaynakçada belirttiğimi ve Gümüşhane Üniversitesi’nin lisanslı kullanıcısı olduğu intihal yazılım programı ile Lisansüstü Eğitim Enstitüsü’nün belirlediği kıstaslara uygun olarak raporladığımı taahhüt ederim. Tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü arşivinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği’nin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

18/04/2023

Sümeyye SOYTÜRK

ÖNSÖZ

İnsanlığı iki cihanda saadete ulaştırmak için gönderilen Yüce Kur'an'ın gönderiliş amacını gerçekleştirebilmesi için insanlar tarafından doğru anlaşılması gerekmektedir. Bu sebeple Kur'an'ın nüzûlünden yaşadığımız çağa kadar âlimler, Kur'an'ın doğru anlaşılabilmesi amacıyla çeşitli metodlar ortaya koyarak üzerinde çalışmışlardır. Bu metodlardan birisi ve en yenisi semantik analiz yöntemidir. Âyetlerin daha anlaşılır olması için kullanılan semantik analiz metodu bir metindeki veya dildeki anahtar sözcüklerin, tarih içerisinde kazandığı veya kaybettiği anlamları incelemekten ibarettir. Yani semantik analiz yapılırken bir sözcüğün ilk kullanılmaya başlandığı dönemde hangi anlamlara geldiği ve zaman içerisinde kazandığı veya yitirdiği anlamlar incelenmektedir. Bu incelemelerin amacı metnin anlamını en doğru şekilde ortaya koymaktır. Yüce kitabımız Kur'an üzerinde yapılan semantik çalışmalarla Kur'an'da geçen terimlerin zamanla kazandığı yeni anlamlar veya uğradığı anlam değişiklikleri incelenmektedir.

Bu araştırmada Kur'an'da on dokuz yerde geçen rüşd kelimesinin semantik analizi yapılmıştır. Bu incelemede bir giriş, iki bölüm ve bir sonuç bulunmaktadır. Bu araştırmanın girişinde çalışmanın konusuna, önemine, hedefine ve kaynaklarına dair açıklamalarda bulunulmuştur. Burada terimler üzerine yapılan çalışmaların önemine ve niçin yapıldığına değinilmiştir. Çalışmanın yöntemiyle ilgili olarak semantik analiz metodunun Kur'an yorumuna olan katkılarından bahsedilmiştir. Araştırmanın devamında Kur'an'daki terimlerin kendilerine özgü nitelikleri çeşitli tez ve makaleler ışığında tetkik edilmiştir. Ayrıca bazı kelimeler üzerinde incelemeler yapılarak sözcüklerin anlamlarının zamanla nasıl bir değişime uğradığı ortaya konulmuştur.

Birinci bölümde câhiliye döneminde yazılan şiirlerde geçen r-ş-d kökü ve türevlerinin anlamları incelenmiştir. Ardından r-ş-d kökü ve türevlerinin sözlüklerde hangi anlamlarda kullanıldığı tespit edilmiştir. Müteakiben rüşd kelimesinin geçtiği âyetler ele alınarak bu kelimenin âyetlerde hangi anlamlarda kullanıldığı ortaya konulmuştur. Rüşd kelimesinin anlamına daha fazla hâkim olabilmek için onunla uzak ve yakın anlamlı olan kelimeler tespit edilmiş ve bu kelimelerin âyetlerdeki kullanımları incelenmiştir. Bu bölümün sonunda hadislerdeki rüşd sözcüğünün kullanımına da kısmen temas edilmiştir. İkinci bölümde rüşd sahibi kişinin özellikleri başlığı altında doğruyu temyiz yeteneğine sahip olmak, hilm sahibi olmak, tevazu sahibi olmak, doğru yolu göstermek, Allah'ı anmak, dua etmek ve namaz kılmak, kötülükten nehyetmek, imanı sevmek ve inkârdan nefret etmek, Allah'ı kabul etmek ve tağutu reddetmek alt başlıkları incelenmiştir. Kişinin rüşde ermesine engel olan unsurlar Allah'a ortak koşmak,

peygamberlere asi olmak, ahireti inkâr etmek, büyüklük taslamak ve livâta yapmak olarak belirlenmiştir. Daha sonra Kur'an'da doğru yol üzere olanlara verilecek olan mükâfatlar birkaç madde halinde zikredilmiştir. Sonuç kısmında ise konunun genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Araştırmamın tüm aşamalarında yardımlarını esirgemeyen değerli danışman hocam Doç. Dr. Abdurrahman ALTUNTAŞ'a teşekkürlerimi sunarım. Aynı zamanda Doç. Dr. Mustafa KAYHAN ve Dr. Öğr. Üyesi Numan ÇAKIR hocalarıma çok teşekkür ederim. Ayrıca tez sürecinde yanımda olan babama, eşime ve kütüphanelerinde bulunan kitapları istifâdeme sunarak tezimi zenginleştirmeme destek olan arkadaşlarıma da minnettarlığımı ifade etmek isterim. Son olarak beni rızasına ulaşmaya vesile olacak bir işle meşgul ettiği için Rabb'ime sonsuz hamd ederim.

Gümüşhane 2023
Sümeyye SOYTÜRK

ÖZET

Bu araştırmada Kur'an'ın önemli terimlerinden biri olan rüşd kelimesinin semantik analizi yapılmıştır. Bu çalışmayla rüşd kelimesinin her yönüyle incelenmesi hedeflenmiştir. Kur'an terimlerine yönelik semantik analizler 21. yüzyılda önem kazandığı için bu analizlerin dilbilimsel tefsire katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Araştırmanın giriş bölümünde Kur'an'la ilgili terim çalışmalarının temel niteliklerinden bahsedilmiştir. Bunun alt başlığı olarak Kur'an'da bulunan terimlerin tahlilinin tefsir ilmi açısından önemine değinilmiştir. Kur'an'da yer alan kelimelerin sözlük anlamıyla kullanımı konusuna yer verilmiştir. Ardından Kur'an kelimelerinin yeni anlamlar kazanması hususuna değinilmiştir. Bu kısmın son bölümünde ise Kur'an kelimelerinin anlamlarının daralması konusu çeşitli kaynaklardan istifade edilerek açıklanmıştır.

Birinci bölümde Kur'an terimlerinden birisi olan ve Kur'an'da on dokuz yerde geçen rüşd sözcüğü incelenmiştir. Bu sözcüğün câhiliye şiirlerinde hangi anlamlarda kullanıldığı, sözcüğün kökü ve ondan türeyen fiil ve isimler birçok lügattan araştırılarak ortaya konulmuştur. Yapılan analiz sonucunda rüşd kelimesinin âyetlerde doğru, doğruluk, doğru yol, olgunluk, doğruyu gösteren rehber, kurtuluş yolu, doğru, doğruyailetici bilgi, doğruyu yanıltan ayırma yeteneği, hayır, fayda ve akli başında hareket eden kimse anlamlarında kullanıldığı tespit edilmiştir. Burada ayrıca rüşd kelimesiyle uzak ve yakın anlamlı kelimelerin sözlük ve terim anlamları incelenmiştir. Bu kelimelerin âyetlerde hangi anlamlarda kullanıldığına yer verilmiş ve rüşd kelimesiyle aralarındaki anlamsal ilişki ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Daha sonra rüşd kelimesi ve onunla yakın anlamlı olan kelimelerin geçtiği bazı hadislere yer verilmiştir.

Araştırmanın ikinci bölümünde rüşd kelimesinin geçtiği âyetler ışığında rüşd sahiplerinin temel özelliklerine değinilmiştir. Ardından insanın rüşd sahibi olmasına engel olan unsurlar zikredilmiştir. Bu kötü davranış biçimlerinden sakınılması gerektiği vurgulanmıştır. Son kısmında ise Kur'an'da rüşd sahibine verilecek mükâfatlardan bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Semantik analiz, Rüşd, Doğruluk, Doğru yol.

SUMMARY

In this research, the semantic analysis of the word *rushd*, which is one of the important terms of the Qur'an, was made. In this study, it is aimed to examine the word *rushd* in every aspect. Since semantic analyzes of Qur'anic terms have gained importance in the 21st century, it is thought that these analyzes will contribute to linguistic interpretation. In the introduction part of the research, the basic features of the term studies related to the Qur'an are mentioned. As a sub-title of this, the importance of the analysis of the terms in the Qur'an in terms of the science of *tafsir* has been mentioned. The use of the words in the Qur'an in the lexical sense is included. Then, it is mentioned that the words of the Qur'an gain new meanings. In the last part of this section, the subject of narrowing the meanings of the words of the Qur'an is explained by making use of various sources.

In the first chapter, the word *rushd*, which is one of the terms in the Qur'an and is used in nineteen places in the Qur'an, has been examined. The meanings of this word in *jahiliyyah* poems, the root of the word and the verbs and names derived from it have been revealed by researching from many dictionaries. As a result of analysis that is made *rushd* is used among the verse as the meanings is used in the meanings of right, truth, right way, maturity, guide that shows the truth, the way of salvation, truth, knowledge that guides the truth, the ability to distinguish right from wrong, goodness, benefit and one who acts rationally. Here, the dictionary and term meanings of the word *rushd* and the words with distant and near meanings are examined. The meanings of these words are given in the verses and the semantic relationship between them and the word *rushd* is tried to be revealed. Afterwards, some hadiths in which the word *rushd* and the words close to it are mentioned are given.

In the second part of the research, in the light of the verses in which the word *rusd* is mentioned, the basic characteristics of *rusd* holders are mentioned. Then, the factors that prevent people from coming of age are mentioned. It was emphasized that these bad behaviors should be avoided. In the last part, the rewards to be given to the rightful person in the Qur'an are mentioned.

Keywords: The Qur'an, Semantic analysis, *Rushd*, Truthfulness, Right way.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	III
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI.....	IV
ÖNSÖZ	V
ÖZET.....	VII
SUMMARY	VIII
İÇİNDEKİLER	IX
KISALTMALAR	XII
GİRİŞ	1
I. Araştırmanın Konusu ve Amacı	1
II. Araştırmanın Yöntem ve Planı	2
III. Araştırmanın Kaynakları	3
IV. Kur'an'la İlgili Sözcük Çalışmalarının Nitelikleri	4
IV.I. Kur'an Kelimelerinin Tahlilinin Tefsir Açısından Önemi	4
IV.II. Kur'an Terimlerinin Kendilerine Özgü Nitelikleri	5
IV.III. Terimlerin Sözlük Anlamıyla Kur'an'da Kullanılması	6
IV.IV. Kur'an'ın Terimlere Yeni Anlamlar Yüklemeşi.....	7
IV.V. Kur'an'ın, Câhiliyede Kullanılan Bazı Kelimelerin Anlamlarını Daraltması	10

BİRİNCİ BÖLÜM

1.RÜŞD SÖZCÜĞÜNÜN ANLAM ANALİZİ.....	12
1.1. Câhiliye Devrinde Rüşd Sözcüğünün Kullanımı	12
1.2. R-ş-d Kelimesinin Tahlili.....	13
1.2.1. R-ş-d Kökünden Türeyen Fiiller ve Anlamları	13
1.2.1.1. Sülasi Mücerred Fiiller ve Anlamları (Reşede رَشَدَ, Reşide رَشِدَ)	14
1.2.1.2. Sülasi Mezid Fiiller ve Anlamları	14
1.2.1.2.1. Sülasi Mezid Rubai Fiiller ve Anlamları (Erşede ارْشَدَ, Reşşede رَشَّدَ).....	14
1.2.1.2.2. Sülasi Mezid Sûdâsi Fiiller ve Anlamları (İsterşede اسْتَرْشَدَ)	15
1.2.2. R-ş-d Kökünden Türeyen İsimler ve Anlamları.....	15
1.2.2.1. Rüşd (الرُّشْدُ), Rüşdâ (الرُّشْدَى), Reşedâ (الرَّشْدَى).....	16
1.2.2.2. Reşdet (رَشَدَةٌ), Benū Reşdân (بَنُو رَشْدَانَ)	17
1.2.2.3. Erşed (ارْشَدَ), Merşed (مَرْشَدَ)	17
1.2.2.4. Râşid (الرَّاشِدَ), Reşîd (الرَّشِيدَ), Mürşid (الْمُرْشِدَ).....	18

1.2.2.5. Reşâde (الرَّشَادَة), Reşâd (الرَّشَاد), Habbu'r-reşâd (حَبُّ الرِّشَاد)	19
1.2.2.6. Reşâd (رَشَاد), İrşâd (إِرْشَاد)	20
1.1.3. R-ş-d Kökünün ve Türevlerinin Kur'an'daki Kullanımları	20
1.1.3.1. Doğruluk ve Doğru Olan.....	20
1.1.3.2. Doğru Yol ve Kurtuluş Yolu.....	24
1.1.3.3. Doğruyu Gösteren Rehber	27
1.1.3.4. Doğruya İletici Bilgi	28
1.1.3.5. Doğruyu Yanlıştan Ayırma Yeteneği.....	29
1.1.3.6. Olgunluk, Hayır ve Fayda	29
1.1.3.7. Akli Başında Hareket Eden.....	31
1.1.4. R-ş-d Köküyle Yakın Anlamli Kelimeler	33
1.1.4.1. Hüdâ	33
1.1.4.2. Furkan	35
1.1.4.3. Eşüd.....	37
1.1.4.4. İstikâmet.....	38
1.1.4.5. İlim	41
1.1.4.6. Hikmet.....	42
1.1.4.7. Hayır.....	43
1.1.4.8. Savâb.....	44
1.1.5. R-ş-d Köküyle Uzak Anlamli Kelimeler.....	45
1.1.5.1. Gay	45
1.1.5.2. Dalâlet	48
1.1.5.3. Bağy	50
1.1.5.4. K1st	51
1.1.5.5. F1sk.....	52
1.1.6. R-ş-d Kökünün Hadislerde Kullanımı	53

İKİNCİ BÖLÜM

2. KUR'AN'DA RÜŞD KELİMESİ.....	57
2.1. Kur'an'da Rüşd Sahibinin Beyan Edilen Özellikleri	57
2.1.1. Doğruyu Temyiz Yeteneğine Sahip Olmak	57
2.1.2. Hilm Sahibi Olmak	58
2.1.3. Tevazu Sahibi Olmak	60
2.1.4. İnşallah Demeyi Unutmamak ve Allah'ı Anmak.....	61
2.1.5. Dua Etmek.....	63

2.1.6. Kötülükten Nehyetmek	64
2.1.7. Doğru Yolu Göstermek	65
2.1.8. İmanı Sevmek ve İnkârdan Nefret Etmek	66
2.1.9. Allah'ı Kabul Etmek ve Tâğutu Reddetmek	68
2.1.10. Namaz Kılmak	69
2.2. Kur'an'da İnsanın Rüşd Sahibi Olmasını Engelleyen Durumlar	70
2.2.1. Allah'a Ortak Koşmak	70
2.2.2. Peygamberlere Asi Olmak	72
2.2.3. Büyüklük Taslamak	73
2.2.4. Livâta Yapmak	74
2.3. Kur'an'da Rüşd Sahibine Verileceği Beyan Edilen Mükâfatlar	75
2.3.1. Dua Ettiğinde Duasına Cevap Verilmesi	75
2.3.2. Hak Yol Üzere Ayaklarının Sabit Olması	77
2.3.3. Allah'ın Muhâfazası Altında Olması	78
2.3.4. Elçi İse Mûcizelere Mazhar Olması	79
KAYNAKÇA	83
ÖZGEÇMİŞ	90

KISALTMALAR

b.	: bin, ibn (oğlu)
b.y.	: Basım Yeri Yok
c.c.	: Celle Celalühü
çev.	: Çeviren
Hız.	: Hazreti
Nşr.	: Neşreden
r. a.	: Radıyallahu Anh
s.a.v.	: Sallallahü Aleyhi Vesellem
sad.	: Sadeleştiren
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
thk.	: Tahkik Eden
terc.	: Tercüme
tsh.	: Tashih Eden
ts.	: Tarihsiz
vd.	: Ve Diğerleri
y.y.	: Yayın Yeri Yok

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Hidayet rehberi olarak bize Kur'an-ı Kerim'i gönderen Allah (c.c.), yolumuzu aydınlatması için bizlere elçiler göndermiştir. Gönderilmiş bütün peygamberlerin amacı insanların iki cihanda mutlu olmasını sağlamaktır. Bu sebeple Allah, Kur'an'da birtakım ilkeler bildirmiştir. Bildirilen bu ilkelere uyanları ve uymayanları nasıl bir sonun beklediğini âyetlerde bize haber vermiştir.

Yüce Allah, Kur'an'ı insanların okuyup anlaması, düşünüp ibret alması ve yaşamaları için göndermiştir.¹ Kur'an'ın doğru anlaşılması için içerisinde bulunan kelimelerin tahlili çok önemlidir. Vahyin ilk gelişinden itibaren kelime ve terimlerin tahlili Kur'an'ı doğru anlamak isteyen müminlerin zihnini meşgul eden en önemli konulardan birisi olmuştur.

Kavramlar bir metni anlama ve yorumlama konusunda önemli yer tutmaktadır. Özellikle bu husus, kutsal metinlerin anlaşılması ve yorumlanması aşamasında daha da büyük öneme sahiptir.² Allah'ın muradının ne olduğunu anlayabilmek için kavramlara hangi anlamın yüklendiğini doğru tespit etmek gerekir. Şâyet kavramlara yüklenen anlamlar doğru tespit edilemezse Allah'ın neyi kastettiği de doğru anlaşamaz.

Yeni bir medeniyet kurarak, yeni değer yargıları ortaya koymayı hedefleyen iradenin ilk yapması gereken şey, bazı kelimeleri unutturmak ve toplumda daha önce kullanılmayan bazı kelimeleri halkın diline yerleştirmek olacaktır. Kur'an, amacını hayata geçirebilmek için bu yolu uygulamış ve yepyeni bir medeniyet kurmuştur.³

Kur'an'da Allah'ın kullandığı dil, gönderildiği toplumun kolaylıkla anlayacağı bir dildir. Lakin Kur'an'da bulunan bazı kelimeler aynı âyetlerde bile olsa farklı anlamlarda kullanılmıştır. Kur'an'da geçen sözcük ve terimlerle ilgili tarih boyunca birçok çalışma yapılmıştır. Kur'an'da geçen terimlerden birisi de rüşd sözcüğüdür. Bu araştırmanın amacı, rüşd ve müşaklalarının klasik ve günümüz sözlüklerindeki anlamlarını incelemek, rüşd teriminin tarih içerisinde kazanmış olduğu anlamları meydana çıkararak âyetlerdeki anlam farklılıklarını ortaya koymaktır.

¹ Numan Çakır, "Hz. Peygamber'in Bir Şikâyeti: Kur'an'ın Mehcûr Bırakılması", Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 3/5 (Haziran 2017), 71.

² Mehmet Botaş, *Kur'an-ı Kerim'de Be's Kavramı ve Semantik Tahlili* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 3.

³ Muhammed Ersöz, *Kur'an'ın Dil Yapısı ve Kur'an Kelimelerinin Terimleşmesi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 121.

II. Araştırmanın Yöntem ve Planı

Tefsir ilminin amacı, Kur'an'ı açıklayıp doğru anlaşılmasına vesile olmaktır. Bu amacı gerçekleştirmek için birçok müfessir birbirinden farklı yöntemler uygulamışlardır. Müfessirlerin günümüze kadar geliştirilerek gelen geleneksel ve çağdaş tüm yöntemlerden mümkün olduğunca yararlanması gerekir. Kur'an'ı eksiksiz bir şekilde anlamak ilk olarak kavramların doğru anlamlandırılmasına bağlıdır. Çünkü Yüce Allah, muhataplarına iletmek istediği mesajları bu kavramlar aracılığıyla ulaştırmaktadır. Bu kavramları tahlil ederken kullanılabilecek yöntemlerden birisi de semantik analiz yöntemidir. Analiz yapılırken doğru anlama ulaşabilmek için bu kelimelerin tek tek analizi yapılarak hangi anlamlarda kullanıldığı ortaya konulmalıdır.⁴

Kelimelerin Kur'an'da hangi anlamda kullanıldığını ortaya çıkarmada semantik analiz yönteminden yararlanmak gerekir. Bu yöntemi uygularken Kur'an'da geçen kelimelerin anlamları birer birer tespit edilerek ortaya çıkarılmalıdır. Üzerinde çalışılan kavramın, Kur'an'da geçen uzak ve yakın anlamlılarıyla arasındaki semantik bağ belirlenerek bu kavramın semantik alanı ortaya konulmalıdır.⁵

Bu araştırmanın ilk bölümünde Kur'an'daki terimlerin tefsir ilmi açısından önemi ve terimlerin kendilerine özgü niteliklerinden bahsedilmiştir. Müteakiben sözcüklerin İslam öncesi ve sonrasındaki anlam değişimlerine değinilerek câhiliyede kullanılan bazı kelimelerin vahyin nüzûlüyle beraber anlamlarının daralması konusu açıklanmıştır. Ardından rüşd sözcüğünün lügat manaları incelenerek r-ş-d kökünden türeyen fiil ve isimlerin semantik tahlili yapılmıştır. R-ş-d kökü ve türevlerinin Kur'an'daki kullanımları âyetler ışığında ele alınmıştır. Bir sonraki başlık altında rüşd kelimesiyle uzak ve yakın anlamlı kelimelerin geçtiği âyetler incelenerek bu kelimelerle rüşd kelimesinin arasındaki ilişki ortaya konulmuştur. Bir diğer başlık altında rüşd kelimesinin içinde geçtiği hadislerden bazıları zikredilmiş ve hangi anlamlarda kullanıldıkları açıklanmıştır. Devamında rüşd ile yakın anlamlı kelimelerin geçtiği birkaç hadis ve rüşd kelimesiyle uzak anlamlı kelimelerden olan dalâl kelimesinin geçtiği birkaç hadis ele alınmıştır.

Araştırmanın ikinci bölümünde Kur'an'da rüşd sahibinin özellikleri âyetler ışığında ele alınmıştır. Kişide bulunduğu doğru yoldan uzaklaşmasına sebep olan etkenler rüşde engel olan unsurlar başlığı altında incelenmiştir. Son olarak da Allah'ın rızasını kazanmak için gayret eden rüşd sahibi kimseye verilecek olan ödülleri rüşd sahibine

⁴ Hasan Yılmaz, “*Semantik Analiz Yönteminin Kur'an'a Uygulanmasına Dair*”, Kur'an ve Tefsir Araştırmaları Akademisi 1 (Ağustos 2009), 376.

⁵ Yılmaz, “*Semantik Analiz Yönteminin Kur'an'a Uygulanmasına Dair*”, 375.

verilecek mükâfatlar başlığı altında ele alınmıştır. Sonuç bölümünde ise tezin genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır.

III. Araştırmanın Kaynakları

Bu araştırmada kelimelerin sözlük anlamları için eski ve yeni birçok sözlüğe müracaat edilmiştir. Bu bağlamda Halil b. Ahmed'in *Kitâbü'l-'Ayn*, İbn Dureyd'in *Cemheretü'l-luga*, Ezherî'nin *Tehzibu'l-luga*, Sahib b. Abbad'ın *el-Muhît*, İbn Fâris'in *Mekâyisi'l-luga* ve Mücmelü'l-luga adlı eserlerinden yararlanılmıştır. Yine Cevherî'nin *es-Sihâh*, İbn Side'nin *el-Muhassas* ve *el-Muhkem*, Zemahşeri'nin *Esâsü'l-belâğa*, İbn Manzur'un *Lisânü'l-'Arab*, Fîrûzâbâdî'nin *Kâmûsu'l-muhît*, Zebîdî'nin *Tâcu'l-'arûs*, İsfahânî'nin *el-Müfredât*, İbrahim Mustafa'nın *Mu'cemü'l-vasît* ve Cübran Mesud'un *Raid* isimli sözlüklerinden de faydalanılmıştır. Kelimelerin ıstılah anlamları için ise *Dini Kavramlar Sözlüğüne* ve *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisine* başvurulmuştur. Âyetlerin meâlinde Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin'in birlikte hazırladıkları Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları'ndan çıkan *Kur'an-ı Kerim Meâli*'nden faydalanılmıştır.

Bu araştırmada ilk dönemde yazılan ve dilbilimsel tefsir açısından çok mühim olan eserlere müracaat edilmiştir. Ayrıca rivayet ve dirayet tefsirlerinden de istifade edilmiştir. Bu açıdan Ferrâ'nın *Me'âni'l-Kur'an'ı*, Taberî'nin *Câmiu'l-beyân'ı*, Kuşeyrî'nin *Letâifü'l-işârât'ı*, Zemahşeri'nin *el-Keşşâf'ı*, Râzî'nin *Mefâtihu'l-gayb'ı*, Kurtubî'nin *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'an'ı* âyetler bağlamında irdelenmiştir. Ayrıca Beydâvî'nin *Envâru't-tenzîl'i*, Neseî'nin *Medârikü't-tenzîl'i*, İbn Kesîr'in *Hadislerle Kur'an Tefsiri*, Bursevî'nin *Rûhu'l-beyân'ı*, M. Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kur'an Dili*, Seyyid Kutub'un *Fî zılâl-il Kurân'ı*, Mevdûdî'nin *Tefhimu'l Kur'an'ı*, Said Havva'nın, *el-Esâs fi't-tefsir'i*, Zeynep Gazâli'nin *Kur'an'a Bakışlar Meal-Tefsir'i*, Sâbûnî'nin *Safvetü't-tefâsîr'i*, Celâl Yıldırım'ın *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri* ve Ömer Çelik'in *Hakk'ın Dâveti* tefsirleri de kaynak olarak kullanılmıştır.

Hadis Kaynakları olarak Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'leri, İbni Mâce, Ebû Davûd, Tirmizî ve Dârimî'nin *Sünen*'leri kullanılmıştır. Vücûh ve nezâir kitaplarından Hakîm et-Tirmizî'nin *Nezâ'iri'l-Kur'an'ı*, Hîrî'nin *Vücûhü'l-Kur'an'ı*, Dâmegânî'nin *el-Vücûh* isimli eserlerinden yararlanılmıştır. Câhiliye devri şiir kitaplarından Mufaddal ed-Dabbî'nin *Mufaddaliyyât*, Asmaî'nin *Asma'ıyyât*, Şentemrî'nin *Şerhu Hamâsetü Ebû Temmâm*, Sükkerî'nin *Şerhu eş'âri'l Hüzelıyyîn*, Enbârî'nin *Şerhu Mufaddaliyyât* isimli eserlerinden faydalanılmıştır. Ayrıca burada zikredilmeyip geçtiği yerde ismi verilen diğer ilgili eserlerden de istifade edilmiştir.

IV. Kur'an'la İlgili Sözcük Çalışmalarının Nitelikleri

Bu başlık altında Kur'an kelimelerinin tahlilinin tefsir açısından önemi, Kur'an terimlerinin kendilerine özgü nitelikleri, terimlerin sözlük anlamıyla Kur'an'da kullanılması, Kur'an'ın terimlere yeni anlamlar yüklemesi ve Kur'an'ın, câhiliyede kullanılan bazı kelimelerin anlamlarını daraltması konuları incelenecektir.

IV.I. Kur'an Kelimelerinin Tahlilinin Tefsir Açısından Önemi

Kur'an'ın insanlar tarafından doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için, içinde geçen sözcük ve terimlere en doğru anlamın verilmesi gerekir. Kur'an'da geçen sözcük ve terimlerin anlamları doğru anlaşılamazsa Allah'ın bizden istediği emir ve yasaklar da doğru anlaşılamaz. Bu sebeple Kur'an'ı tefsir eden müfessirlerin Kur'an'da geçen sözcük ve terimlerin anlamlarını çok iyi tahlil etmeleri gerekmektedir.

Kur'an'ın oluşturmayı amaçladığı bir mana dünyası ve gerçekleştirmek istediği yeni bir yaşam tarzı olduğu için Kur'an, muhatabı tarafından anlaşılmayı ve hayata geçirilmeyi hedeflemektedir. Yüce kitabımız, yirmi üç yıllık bir zaman içerisinde, insanlık tarihinde benzerine rastlanmayan büyük bir inkılap gerçekleştirmiştir.⁶ Kur'an-ı Kerim içerdiği emir ve yasaklarla, her zaman diliminde fertlere örnek olabilecek derin bir hukuk anlayışına sahip bir zümrenin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu başarıyı da beşeriyet tarihi bakımından yirmi üç yıl gibi az bir zaman içerisinde gerçekleştirmiştir. İşte bu kadar az bir zamanda gerçekleşen bir değişimde en etkili etken, Kur'an'ın içeriği, benzersiz anlatım biçimi ve gönüllere işleyen derin anlamıdır.⁷

İnsanoğlunu yeryüzüne emir ve yasaklarını uygulamak üzere halife unvanıyla göndermiş olan Allah, insanoğlundan yeryüzünü imar etmesini de istemiştir. Bu hedefi gerçekleştirmek için rehber olarak gönderdiği Yüce Kur'an'da insana ışık olabilecek çok sayıda kavram vardır.⁸ Allah'ın bizlere iletmek istediği mesajı doğru anlayabilmek için Kur'an'da geçen bu kavramları iyi tahlil etmek gerekir.⁹

Câhiliyede kullanılan kavramların bir kısmı zaman içerisinde anlam değişikliklerine uğramıştır. Bir kavramın günümüzde hangi anlamda kullanıldığını anlayabilmek için tarih içerisinde hangi anlamlarda kullanıldığını iyi tespit etmek gerekmektedir. Bunun yanında İslâm'ın ilk yılları ile hicretten sonraki yıllarda hangi

⁶ Şaban Ali Düzgün, "Kur'an Terimlerinin Semantik Çok Katmanlılığı", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 59/1 (2018), 56.

⁷ Mehmet Soysaldı, "Kur'an'da Tebliğ Yöntemleri", Diyanet İlmi Dergi 39/3 (Temmuz-Ağustos-Eylül 2003), 43.

⁸ Esra Hacımüftüoğlu, "Kur'an-ı Kerim'de Rüşt Kavramı ve Bu Kavramla Bağlantılı Kelimelerin Analizi", Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2/3 (Ocak 2015), 1.

⁹ İsmail Karagöz, "Kur'an'ın Anlaşılmasında Kavramların Önemi ve Kur'an'ın Temel Kavramları", Diyanet İlmi Dergi 43/2 (Nisan-Mayıs-Haziran 2007), 91.

anlamlarda kullanıldığını da bilmek önemlidir.¹⁰ Kavramların Kur'an bütünlüğü içerisindeki birbiriyle olan anlamsal ilişkilerini iyi bilmek de doğru anlamı tespit etme konusunda bize yardımcı olacaktır.¹¹

Kur'an'da kullanılan bazı kavramların âyet içerisinde yepyeni bir içerik kazanarak kullanıldığı görülmektedir. Bu kavramlarla neyin kastedildiğini anlamaya çalışırken sadece Arap dili ve gramer kurallarına göre çalışmayı yürütmek yeterli olmayacaktır.¹² Bu sebeple Kur'an'da bulunan sözcükleri anlamaya çalışırken Kur'an'ın indirildiği dönemde Hicaz bölgesinde kullanılan Arap gramerinin özelliklerini bütün yönleriyle araştırmak gerekir.¹³ Allah'ın kullanmış olduğu kavramların nüzûl edildiği dönemde delâlet ettiği anlamları tespit etmek de Kur'an'ı anlama konusunda okuyucuya büyük katkı sağlayacaktır.¹⁴ Kur'an'daki sözcük ve terimler üzerine yapılan çalışmalar sayesinde Kur'an daha anlaşılır hâle gelmiştir. Böylece Kur'an'ı okuyup anlayan ve hayatına uygulayan insanlar câhiliye karanlığının etkisinden kurtulup tüm çağlara örnek olabilecek kişilere dönüşmüşlerdir.

IV.II. Kur'an Terimlerinin Kendilerine Özgü Nitelikleri

Kur'an'ın Allah kelâmı olması sebebiyle kendine özgü nitelikleri vardır. Bu özellikler sayesinde Kur'an kendinden önce gönderilmiş kitaplardan ayrılmıştır. İlk muhatap kitlesi Araplar olduğu için Arap lisanıyla indirilmiş olan Kur'an, Arap kültürünün izlerini taşıırken, yaratıcı ile kulları arasındaki iletişimi sağlayan bir kitap olarak kendine has anlam dünyasına da sahiptir. Bu özelliklerinin yanı sıra evrensel bir kitap olduğu için tüm çağlara hitap edebilen evrensel bir hitap özelliği de vardır.¹⁵

Her dil, içinde geliştiği coğrafyanın kültür ve yaşam tarzının izlerini taşımaktadır. Vahyin inmeye başladığı dönemdeki Arap dili, o bölgenin kendine has şartlarının, Arap örf ve adetlerinin ürünüdür. Buna iletişim içinde olduğu farklı kültürlerin tesiri de eklenmektedir. Müslümanlar, putperest Araplar ve Ehl-i kitap Yahudi ve Nasrânîler aynı toplumda yaşadığından dolayı onlarla olan iletişimi kolaylaştırmak için Kur'an, onların

¹⁰ Hasan Yılmaz, "Modern Dönem Kur'an Yorumunda Dilbilimsel ve Semantik Yöneliş", Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 4/7 (Kars 2017), 24.

¹¹ Mustafa Karagöz, "Kur'an Kavramlarının Anlamını Belirlemede Artzamanlı ve Eşzamanlı Semantiğin Rolü", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 31/43 (Aralık 2017), 314.

¹² Yılmaz, "Semantik Analiz Yönteminin Kur'an'a Uygulanmasına Dair", 376.

¹³ Yılmaz, "Semantik Analiz Yönteminin Kur'an'a Uygulanmasına Dair", 369.

¹⁴ Hasan Yılmaz, "Kur'an'ı Anlamada Odak Kavramlarının Bilinmesinin Önemi Üzerine Analitik Bir Değerlendirme", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 22 (2004), 235.

¹⁵ Ersöz, Kur'an'ın Dil Yapısı ve Kur'an Kelimelerinin Terimleşmesi, 40.

bazı kavramlarını da kullanmıştır.¹⁶ Yani Kur'an, indiği çağla ve o çağda yaşayan insanlarla karşılıklı oluşan bir diyalog içerisinde olmuştur.

Kur'an, kendinden önceki ilahi kitapların koruyuculuğunu da üstlenmiştir. Bu özelliğiyle kendinden önce gönderilmiş olan kitaplarda neyin gerçek dışı, neyin gerçek olduğunu Kur'an ortaya koymuştur. Kur'an son dinin dünyaya bakış açısını yansıtan kavramları kullandığı gibi geçmiş kitapların ortaya koyduğu öğretileri de kullanmaktadır. Zaman içerisinde anlamı değişmiş olan kavramların asıl manalarını koruyarak yeniden kullanması Kur'an'ın koruyucu olma özelliğinin bir göstergesidir.¹⁷ Kur'an, câhiliye devrinde kullanılan bazı kelimelere, yeni anlamlar yüklemiş ve onları bu yeni manalarıyla Kur'an'da kullanmaya başlamıştır. Kelimelere yüklenen bu yeni anlamlar eski anlamın genişlemesi, daralması ve somut manada kullanılmakta olan kavramların soyut manada kullanılmaya başlanması biçimlerinde belirginleşmiştir.¹⁸ Kur'an, daha önce kullanılan kelimelere yeni anlamlar yükleyerek itikâdî, zihnî ve içtimâî açıdan bir yenilenme içerisine girmiştir.

Kendine ait kavram dünyasını oluşturamamış medeniyetler daimi olamazlar. Bu sebeple bir toplumun diline ait kavram dünyasını ortaya çıkarıp o dile özgü terminoloji geliştirmek, o medeniyeti kalıcı kılmak için atılan önemli bir adımdır. Kur'an, vahiy, İslam, iman, salat, savm, zekât, hac, iman, küfür, nifak, fık gibi terimler Kur'an'ın kendine has oluşturduğu mana dünyasına ait terimlerdir.¹⁹ Kur'an'ın gönderilmiş olduğu toplum Arap toplumu olduğu için Kur'an'ı anlamak isteyen kişinin Arap dilinin inceliklerine hâkim olması gerekmektedir. Bunun yanında Kur'an'da geçen kelimelerin vahyin nüzûlünden önceki Arap toplumunda hangi anlamlarda kullanıldığını da bilmesi Kur'an'ı anlamasına yardımcı olacaktır.

IV.III. Terimlerin Sözlük Anlamıyla Kur'an'da Kullanılması

Kur'an'ı doğru anlamak isteyen müfessirlerin Kur'an'da kullanılan kelimelerin sözlük anlamıyla mı yoksa terim anlamıyla mı kullanıldığına dikkat etmesi gerekmektedir. Âyetleri anlamaya çalışan kişinin bu hususta dikkatli olması Kur'an'ı doğru anlamasına katkı sağlayacaktır.

¹⁶ Necmettin Gökçir, "Kur'an-ı Kerim'de Farklı Kültürlere Ait Kavramlar", İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1 (Nisan 2012), 275.

¹⁷ Gökçir, "Kur'an-ı Kerim'de Farklı Kültürlere Ait Kavramlar", 276.

¹⁸ Mustafa Karagöz, "Kur'an Kavramlarının Anlamını Belirlemede Artzamanlı ve Eşzamanlı Semantiğin Rolü", 320.

¹⁹ Yılmaz, "Kur'an'ı Anlamada Odak Kavramlarının Bilinmesinin Önemi Üzerine Analitik Bir Değerlendirme", 235.

Kur'an'daki kavramların özelliklerinden birisi de, bir lafzın bazı âyetlerde sözlük anlamıyla bazı âyetlerde ise terim anlamıyla kullanılmış olmasıdır. Kelimelerin âyetlerde sözlük anlamıyla mı yoksa terim anlamıyla mı kullanıldığı iyi ayırt edilmeli ve ona göre âyetlere anlam verilmelidir.²⁰ Bu konuyla alakalı olarak vahiy kelimesini zikredebiliriz. “وحي” sözcüğü bazı âyetlerde sözlük bazı âyetlerde ise terim anlamında kullanılan bir kelimedir. Vahyin lügattaki asıl manası “Bir şeyi hızlı ve gizli bir şekilde haber vermektir.” Terim olarak ise “Allah'ın insanlar arasından seçtiği bir kişiye peygamberlik vazifesini ve ardından da insanlara ulaştırması gereken haberleri, emir ve nehiyleri bildirmesidir.”²¹ şeklinde tanımlanmıştır. Vahiy sözcüğü Kur'an'da hem terim anlamında yani Allah'ın peygamberlere vahyetmesi anlamında hem de sözlük anlamıyla yani Allah'ın peygamberlerine bir şeyi gizli ve süratli bir şekilde bildirmesi anlamında kullanılmıştır.²²

Münker kelimesini de örnek olarak zikredebiliriz. Münker kelimesi sözlükte yadırganan, sıkıntı duyulan şey anlamına gelirken terim olarak ise dinin hoş karşılamadığı şey²³ anlamına gelmektedir. Münker kelimesi bazı âyetlerde sadece sözlük anlamıyla kullanılmıştır. Meselâ, “*Ellerini yemeğe uzatmadıklarını görünce, onları yadırgadı ve onlardan dolayı içinde bir korku duydu...*”²⁴ Bu âyette “مُنْكَرٌ” kelimesinin kökü olan “نَكَرَهُمْ” (onları yadırgadı) sözcüğü sözlük anlamıyla²⁵ kullanılmıştır. Örneklerden de anlaşıldığı üzere Kur'an'da bazı kelimeler sadece sözlük anlamıyla kullanılırken bazı kelimeler ise sadece terim anlamıyla kullanılmıştır. Âyetlere verilen anlamları doğru tespit edebilmek için kelimelerin sözlük anlamıyla mı yoksa terim anlamıyla mı kullanıldığına çok dikkat etmek gerekmektedir.

IV.IV. Kur'an'ın Terimlere Yeni Anlamlar Yüklemesi

Dilin nesilden nesile geçmesi, farklı dillerle olan iletişimi ve diğer dillerden etkilenmesi gibi etkenler, sözcüklerin anlamlarının değişmesine etki eden faktörlerdir. Kelimelerdeki bu değişimler dilin durağan olmadığının en mühim delilidir. Bu sebeple kullanılan sözcüklerin manalarının değişmesi normal bir durumdur. Kur'an'ın nüzûlüyle

²⁰ Karagöz, “Kur'an Kavramlarının Anlamını Belirlemede Artzamanlı ve Eşzamanlı Semantiğin Rolü”, 374.

²¹ Yusuf Şevki Yavuz, “Vahiy”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/440.

²² Karagöz, “Kur'an Kavramlarının Anlamını Belirlemede Artzamanlı ve Eşzamanlı Semantiğin Rolü”, 348-349.

²³ Mustafa Çağrı, “Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/138.

²⁴ *Kur'an'ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2012), Hûd 11/70.

²⁵ Ersöz, *Kur'an'ın Dil Yapısı ve Kur'an Kelimelerinin Terimleşmesi*, 85.

birlikte câhiliye devrinde kullanılan birçok kelimenin anlamı değişmiştir. Kur'an birçok kelimeye eski anlamından çok daha farklı anlamlar yüklemiş ve o kelimeleri kullanmıştır.

Dil sınırsız sayıda kelimenin, sınırlı sayıda kural ile beraber meydana getirdiği bir değerler sistemidir. Dilde kelimenin yansıttığı, insanın zihninde çağrıştırdığı kavramlardan her birisine anlam denilmiştir. Anlam değişmesi ise, bir sözcüğün anlattığı kavramdan çok veya az uzaklaşması, o kavramla uzak-yakın ilgisi bulunan veya bulunmayan yeni bir kavramı anlatır hale gelmesi²⁶ olarak açıklanmıştır. Dil, değişken bir olgu olduğu için iletişim aracı olan kelimeler, canlılar gibi doğar gelişir ve zaman geçtikçe ortadan kalkarlar. Kelimelerin lafız boyutunda değişimler olabileceği gibi anlamlarında da daralma, genişleme ve başkalaşma gibi değişimler olabilmektedir. Bu değişimlerin büyük bir kısmını anlam boyutundaki değişimler oluşturmaktadır.²⁷

Kur'an'ın câhiliyede kullanılan terim ve deyimleri kullanırken titiz davrandığı, çoğu zaman terim ve deyimleri yeniden yorumlayarak kullandığı bazen de câhiliyede var olan manasını muhâfaza ederek yeniden anlamlandırıdığı görülmektedir.²⁸ Kur'an, kavramlara Nasrânîlerin yüklediği anlamları kabul etmeyip bu kavramlara vahdâniyete uygun yeni anlamlar yüklemiştir. Bu durum, diğer kültürlerle müdahale gibi gözükse de Kur'an'ın asıl amacı Nasrânîlerin kullandığı kavramların içeriğini tevhide uygun hale getirmektir.²⁹

Vahyin nüzûlüyle beraber bazı kelimeler farklı anlamlar kazanmıştır. Mesela “وق-ي” kökünden türemiş olan ve türevleriyle beraber iki yüz elli sekiz yerde geçen geçen *تَقْوَى* kelimesi bu duruma örnek olmuştur. Bu sözcüğün kök anlamı “bir varlığın dışarıdan gelecek herhangi bir tehlikeden sakınıp, kendini koruması”dır. Arap toplumunda takvâ kelimesi bu anlamda kullanılırken vahyin nüzûlüyle birlikte anlam değişimine uğrayarak soyut ve manevi derinliği olan bir anlam kazanmıştır. Kur'an'ın nüzûlüyle birlikte bu kelime “dış tehlikelerden değil, Allah'ın vereceği azaptan ve kişiyi bu azaba yaklaştıracak olan amellerden korunma, sakınma” manasında kullanılmaya başlanmıştır. Mekke'de inen ayetlerde takvâ kelimesi “korunma” anlamında kullanılırken medenî âyetlerde bu kelime yeniden anlam değişimine uğramış ve “saf dindarlık” anlamında kullanılmaya başlanmıştır.³⁰

²⁶ Bahattin Sav, “Anlam Değişimleri Üzerine Artzamanlı Bir İnceleme”, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi 23/1 (2003), 149.

²⁷ Karagöz, “Kur'an Kavramlarının Anlamını Belirlemede Artzamanlı ve Eşzamanlı Semantiğin Rolü”, 348.

²⁸ Ersöz, Kur'an'ın Dil Yapısı ve Kur'an Kelimelerinin Terimleşmesi, 66.

²⁹ Gökkır, “Kur'an-ı Kerim'de Farklı Kültürlere Ait Kavramlar”, 281.

³⁰ Ali Galip Gezgin, Tefsirde Semantik Metod (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018), 471.

Vahyin nüzûlüyle beraber anlam değişikliğine uğrayan kelimelerden birisi “فِسْق” sözcüğüdür. Fısk sözcüğüne câhiliyede verilen anlam İslam’ın gelişiyle değişmiştir. Câhiliye döneminde fısk sözcüğü, insanlar için kullanılmamıştır. Bu kelime “taze hurmanın kabuğundan çıkması” ya da “farenin yuvasından çıkması” gibi somut anlamlarda kullanılmıştır. İslam’ın gelişiyle birlikte “Allah’ın emrinden çıkma” manasında soyut bir anlam kazanmış³¹ ve o günden sonra bu anlamıyla terimleşmiştir. Câhiliyedeki anlamı vahyin nüzûlüyle beraber değişen kelimelerden birisi de “زَكَاة” sözcüğüdür. Zekât halk arasında artma veya temiz olma manasında kullanılırken, İslam’la birlikte “manevi olarak temizlenmek niyetiyle malın bir kısmını ihtiyaç sahibine vermek” anlamında kullanılmaya başlanmıştır.³²

Yine Hz. Şuayb’ın kavminin dilinde “حَالِم ve حَلْم” sözcükleri “uysal, yumuşak başlı, direnç gücünden yoksun” anlamında kullanılırken, Kur’an, bu anlamın eksikliğini ortaya koymuş ve halim olanın güçlü bir dirence sahip olduğunu lakin bu direnci ve karşı koymayı belli bir zamana ertelediğini belirtmiştir.³³ Câhiliye döneminde “cahil” kelimesi, “halim” kavramının zıddı olarak kullanılırdı. O dönemdeki şiirlerde “cehl” kelimesi, “hilm” kelimesiyle beraber zikredilmiştir. Cehl, küçük bir öfke anında insanın iradesini kaybederek aniden öfkelenmesi ve öfkesine kapılıp akıbetini düşünmeden sorumsuzca davranması olarak belirlenmiştir. Hilm ise cehline yani içinden ansızın gelen ve kötü sonuçlar doğuracak şekilde hareket etmesini sağlayan duyguya gem vurabilen kişinin ahlâkı olarak tanımlanmıştır. İslam öncesi dönemde hilmin zıddı olan cehl sözcüğünün İslâm kültürü içerisinde kazandığı manalar üç kısımda incelenmiştir. Birincisi kişide ilmin bulunmaması, ikincisi kişinin doğru veya yanlış inandığı bir ilkeye aykırı davranışlarda bulunması, üçüncüsü gerçeğin dışında bir şeye inanmasıdır.³⁴ Bu bilgilerden de anlaşıldığı üzere câhiliye döneminde cehl sözcüğüne yüklenen anlam, İslâm’ın gelişiyle beraber kökten değişmiştir. “مُسلِم” kelimesini de bu duruma örnek olarak verebiliriz.³⁵

Yine câhiliyede “الْعِي” kelimesi “yavru devenin sütten tiksinererek süt içmeyi reddetmesi ve helak olma tehlikesiyle yüz yüze gelmesi” anlamında kullanılmıştır. Allah’ın kullarına göstermiş olduğu hidâyet yolunu terk edip dalâlete düşenler de aynı

³¹ Karagöz, “Kur’an Kavramlarının Anlamını Belirlemede Artzamanlı ve Eşzamanlı Semantiğin Rolü”, 322.

³² Ersöz, *Kur’an’ın Dil Yapısı ve Kur’an Kelimelerinin Terimleşmesi*, 6.

³³ Toshihiko Izutsu, *Kur’ân’da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, terc. Selahattin Ayaz, tsh. M. Kürşad Atalar (İstanbul: Pınar Yayınları, Eylül 2019), 29.

³⁴ Ersöz, *Kur’an’ın Dil Yapısı ve Kur’an Kelimelerinin Terimleşmesi*, 84.

³⁵ Toshihiko Izutsu, *Kuran’da Tanrı ve İnsan*, çev. M. Kürşad Atalar (İstanbul: Pınar Yayınları, Kasım 2019), 91-92.

şekilde manen yok olma tehlikesiyle karşı karşıya oldukları için bu iki durum arasında anlam bağı kurulmuştur.³⁶ Böylelikle gay kelimesi yerleşik anlamından alınıp insanların bir durumunu yani vahye bağlı olmamalarının neticesini izah etmek üzere kullanılmaya başlanmıştır. Câhiliye döneminde kullanılan “فاجر” kelimesi de İslâm’ın gelişiyle beraber kendisine yeni anlamlar yüklenerek kullanılmaya devam edilen kelimelerdendir. Câhiliyede fâcir sözcüğü eğilmiş çuvalın durumunu ifâde etmek için kullanılmaktayken son dinin gelişiyle beraber bu kelime “dinden kaymış ve dinde istikâmet dengesini yitirmiş kişi” anlamında kullanılmaya başlanmıştır.³⁷

Yine “طاغوت” kelimesi câhiliye döneminde kullanılmayan bir kelime iken, İslâm’ın gelişiyle birlikte şeytan, put ve insan için kullanılabilen ve çok manalara delâlet eden Kur’an’ın kullandığı bir sözcük haline gelmiştir.³⁸ Aynı şekilde “مُنافِق” kelimesi de câhiliyede kullanılmayan lakin İslamla beraber kullanılmaya başlanan Kur’an’ın ortaya koyduğu sözcüklerden birisidir. Câhiliye döneminde kullanılan “النَّافِقَاءُ” kelimesi tarlada yaşayan farenin iki yuvasından birine verilen isimdir. Bu yuvalardan biri yeryüzüne çok yakın olur. Diğer yuvadan düşman geldiğinde fare, yüzeyi yeryüzüne yakın olan yuvayı delerek kendini dışarıya atar. Yeryüzüne yakın olan yuvadan düşman gelirse bu kez de derindeki yuvaya sığınır. Nâfikâü kelimesinin içerdiği bu aldatıcı özellik inançsal bir alana kaydırılarak, münafık kelimesi Kur’an’da insanın inancına göre sınıflandırıldığı gruplardan birinin ismi olmuştur.³⁹ Verilen örneklerden de anlaşıldığı üzere son dinin gelişiyle beraber birçok kelimenin anlamında kesin değişimler olmuştur. Sözcüklere tevhid inancına uygun yeni anlamlar yüklenmiş ve ardından bu yeni anlamlar kullanılmaya başlanmıştır.

IV.V. Kur’an’ın, Câhiliyede Kullanılan Bazı Kelimelerin Anlamlarını Daraltması

Câhiliye devrinde kullanılan bazı sözcükler Kur’an’ın nüzûlüyle birlikte anlam daralmasına uğramışlardır. Yani bazı sözcükler câhiliyede geniş bir anlam ifade ederken Kur’an’da daha dar bir anlamda kullanılmışlardır. Bu konuyu daha iyi anlayabilmek için ilk olarak anlam daralmasının ne olduğunu öğrenmek ve bu konuyla alâkalı örnekleri incelemek gerekmektedir.

³⁶ Ersöz, *Kur’an’ın Dil Yapısı ve Kur’an Kelimelerinin Terimleşmesi*, 61.

³⁷ Ersöz, *Kur’an’ın Dil Yapısı ve Kur’an Kelimelerinin Terimleşmesi*, 86.

³⁸ Ersöz, *Kur’an’ın Dil Yapısı ve Kur’an Kelimelerinin Terimleşmesi*, 87.

³⁹ Karagöz, “*Kur’an Kavramlarının Anlamını Belirlemede Artzamanlı ve Eşzamanlı Semantiğin Rolü*”, 320; Abdurrahman Kasapoğlu, “*Kur’an’ı Anlamada Semantik Yöntem*”, *Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 6/11 (Ocak-Haziran 2013), 134.

Anlam daralması, sözcüğün daha önce anlattığı kavramın sadece bir bölümünü ifade eder hâle gelmesi şeklinde tanımlanmıştır. Bu, “genel anlamdan özel bir anlama geçiş” olarak da tarif edilmiştir. Anlam alanı kısıtlanan bazı kelimelerin güçlü anlamdan zayıf anlama doğru kaydıkları görülmüştür.⁴⁰ Cins türün yerine geçtiği veya parça bütününe yerine kullanıldığı zamanlarda anlam daralması olur. Bazı kelimeler, asırlar boyunca manalarından bazılarını kaybederek anlam daralmasına maruz kalmıştır.⁴¹ Meselâ câhiliye döneminde “صِيَامٌ” kelimesi “tutmak, bir şeyden kendini alıkoymak” anlamında kullanılmaktayken, vahyin gelişiyle beraber bu kelime anlam daralması olmuştur. Câhiliye döneminde sıyâm kelimesi, “kişinin kendini herhangi bir şeyden uzak tutması” anlamında kullanılırken İslâm’la birlikte “imsaktan başlayıp iftar vaktine kadar yeme, içme ve cinsi münasebetten kendini uzak tutmak” anlamında özel bir ibadet için kullanılmaya başlanmıştır.⁴² Yani sıyam kelimesi Kur’an’ın nüzûlüyle birlikte anlam daralmasına uğrayarak genel bir kısıtlama olmaktan çıkıp özel bir kısıtlamaya dönüştürülmüştür.

Aynı şekilde “رَبِّ” kelimesi İslâm’dan önce “رَبِّي” biçiminde, kölesi tarafından efendisine yönelik kullanılan bir hitap şekli iken İslâm’dan sonra anlam daralmasına uğrayarak bu şekilde kullanımı bırakılmış ve sadece Allah’a hitap şekli olarak kullanılmaya başlanmıştır.⁴³ Yine câhiliye devrinde “dua etme” anlamında kullanılan “صَلَاةٌ” kelimesi vahyin nüzûlüyle beraber anlam daralmasına uğrayarak “beş vakit kılınan namaz” manasında kullanılmaya başlanmıştır.⁴⁴

Bu duruma “إِيمَانٌ” lafzı da örnek olarak gösterilmiştir. İslâm’dan evvel bu lafız “mutlak tasdik” anlamında kullanılırken, İslâm’ın gelişiyle beraber bu kelimenin anlamı “belli bir şeyin belli vasfını tasdik etmek” olarak sınırlandırılmıştır. Anlamı daralan sözcüklerden birisi de “حَجٌّ” sözcüğüdür. İslâm öncesi dönemde hac kelimesi “yönelmek ve kastetmek” anlamında kullanılırken vahyin gelişiyle beraber hac kelimesinin anlamı “belli bir zamanda belli bir ibadet için harem bölgesi olan Mekke’ye yönelmek, Mekke’yi kastetmek” olarak sınırlandırılmıştır.⁴⁵ Verilen örneklerden de anlaşıldığı üzere Kur’an’ın nüzûlüyle beraber birçok kelimenin anlamında daralma olmuştur. Bazı sözcükler daha önce kullanılan geniş manalarının bir kısmını kaybederek daha dar bir anlam üstlenmiştir ve bu anlamlarıyla birlikte Kur’an’da kullanılmıştır.

⁴⁰ Sav, “Anlam Değişimleri Üzerine Artzamanlı Bir İnceleme”, 154; Kasapoğlu, “Kur’an’ı Anlamada Semantik Yöntem”, 135.

⁴¹ Kasapoğlu, “Kur’an’ı Anlamada Semantik Yöntem”, 132.

⁴² Gezin, *Tefsirde Semantik Metod*, 476; Kasapoğlu, “Kur’an’ı Anlamada Semantik Yöntem”, 132.

⁴³ Ersöz, *Kur’an’ın Dil Yapısı ve Kur’an Kelimelerinin Terimleşmesi*, 12.

⁴⁴ Gezin, *Tefsirde Semantik Metod*, 475; Kasapoğlu, “Kur’an’ı Anlamada Semantik Yöntem”, 133.

⁴⁵ Ersöz, *Kur’an’ın Dil Yapısı ve Kur’an Kelimelerinin Terimleşmesi*, 88.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.RÜŞD SÖZCÜĞÜNÜN ANLAM ANALİZİ

1.1. Câhiliye Devrinde Rüşd Sözcüğünün Kullanımı

Kur'an'da geçen rüşd kelimesi câhiliye döneminde kullanılan kelimelerdendir. Bu kelimenin câhiliyede hangi anlamlarda kullanıldığını anlayabilmek için o dönemde yazılan şiirlere müracaat etmek gerekmektedir. Çünkü Arap toplumunda şiirler çok önemli bir yere sahiptir. Şiirler toplumun gelenek ve göreneklerini koruyup kendinden sonra gelen nesillere aktarma konusunda en önemli araçlardan birisidir. Şiirler aracılığıyla Arap kabilelerinin isimleri, soyları, yaptıkları savaşlar, sahip oldukları kuyuların isimleri gelecek nesillere aktarılmıştır. Câhiliye toplumunun dînî, fikrî ve kültürel durumları o dönemde yazılan şiirlerle muhafaza edilmiştir.⁴⁶ Bu sebeplerden dolayı bir sözcüğün semantik analizi yapılırken geçmişte yazılan şiirlere müracaat etmek o sözcüğün anlamının daha doğru anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

R-ş-d kökü ve türevlerinin câhiliye devrinde hangi anlamlarda kullanıldığının ortaya çıkarılabilmesi için birçok şiir kitabı incelenmiştir. Bu incelemeler sonucunda rüşd sözcüğünün daha iyi anlaşılması sağlanmıştır. Rüşd sözcüğü Humeyd b. Sevr Hilâlî'nin (ö. 70/689) şiirinde iyilik ve güzellik,⁴⁷ Bışr b. Ebû Hâzim (ö. 22/597), Düreyd b. Sımme (ö. 8/630) ve Asmâî'nin (ö. 216/831) şiirlerinde doğru⁴⁸ anlamlarında kullanılmıştır. Reşâd kelimesi Bışr b. Ebû Hâzim'in şiirinde doğruluk,⁴⁹ Dâbî b. Hâris'in şiirinde doğru ve isabetli⁵⁰ anlamlarında kullanılmıştır. Reşed kelimesi Dabbî'nin (ö. 178/794) şiirinde adalet⁵¹ anlamında kullanılmıştır. Merrar b. Münkız'ın (ö. 584/1188) şiirinde râşid,⁵²

⁴⁶ Mohammed Al-Jamalı, *Kur'an'da Rüşd Kelimesinin Semantik Analizi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 33.

⁴⁷ Ebû Haccac Yûsuf b. Süleymân b. İsa eş-Şentemrî, *Şerhu Hamâsetü Ebû Temmâm*, thk. Ali el-Mufaddal Hammûdân (Beyrût: Dar'ul Fikr el-Mu'asır, 1413/1992), 1/253.

⁴⁸ Mufaddal ed-Dabbi, *Mufaddaliyyât*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir-Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Dâr'ul Me'arif, 1361/1942), 331; Ebû Saîd Abdülmelik b. Kureyb b. Ali el-Asmâî, *el-Asma' iyyât*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir-Abdusselâm Hârûn (Beyrut: y.y., 1383/1955), 107; Ebû Saîd el Hasen b. Hüseyin es-Sükkerî, *Şerhu eş'âri'l Hüzelıyyîn*, thk. Abdüssettar Ahmed Ferrac-Mahmûd Muhammed Şâkir (Kahire: Matbaatü'l Medenî, 295), 1/43; Ebû Muhammed el-Kâsım b. Muhammed b. Beşşâr el-Enbârî, *Şerhu Mufaddaliyyât* (Beyrut: Âbâu Yesû'ıyyîn Matbaası, 1920), 23.

⁴⁹ Mufaddal ed-Dabbi, *Mufaddaliyyât*, 335.

⁵⁰ Asmâî, *Asma' iyyât*, 184.

⁵¹ Enbârî, *Şerhu Mufaddaliyyât*, 19.

⁵² Enbârî, *Şerhu Mufaddaliyyât*, 142.

Düreyd b. Sımme'nin şiirinde terşud⁵³ ve Sivâr b. Madrib'in şiirinde türşidân⁵⁴ kelimeleri doğru anlamında kullanılmıştır. Zülisba' el Advânî (ö. 600) ve Uhayha b. Cülâh'ın şiirlerinde sebile'r-rüşd tamlaması doğru yol⁵⁵ anlamında kullanılmıştır. R-ş-d kökünden türemiş olan erşede fiili Mehabel es Sa'diyyu'nun şiirinde doğruya yönlendirmek⁵⁶ anlamında kullanılmıştır.

1.2. R-ş-d Kelimesinin Tahlili

R-ş-d kelimesinin tahlili yapılırken ilk olarak eski dönemlerde yazılmış kaynak niteliği taşıyan sözlüklerden istifade edilmiş ve r-ş-d köküyle müştakları belirlenmiştir. Ayrıca belirlenen kelimelerin anlamları da tespit edilmiştir. Yapılan araştırma sonucunda tespit edilen bu kelimeler, r-ş-d kökünden türeyen fiiller ve isimler olmak üzere iki başlık altında incelenecektir.

1.2.1. R-ş-d Kökünden Türeyen Fiiller ve Anlamları

Rüşd kelimesi “ر-ش-د” harflerinden oluşmuştur.⁵⁷ Sülasî mücerredlerin birinci babından “رَشَدَ-يُرْشِدُ-رُشْدًا” şeklinde; dördüncü babından “فَرَحَ” gibi,⁵⁸ “ش” harfinin esresiyle beraber⁵⁹ “رَشَدَ-يُرْشِدُ-رُشْدًا” şeklinde gelmiştir.⁶⁰ “رَشَدَ” kelimesinin “نَصَرَ” fiili gibi birinci babdan gelmesi en meşhur ve fasih olandır.⁶¹ Birinci babdan “رَشَدَ-يُرْشِدُ-رُشْدًا” şeklinde gelen bu kelime fesad anlamındaki “غَى” kelimesinin zıddı olarak⁶² kullanılmıştır. Sülasî mücerredlerin dördüncü babından gelen “رَشَدَ-يُرْشِدُ-رُشْدًا” kelimesi sapıklık anlamındaki “ضَلَّ” kelimesinin zıddı olarak⁶³ kullanılmıştır. R-ş-d kökünden

⁵³ Asmâî, *Asma'ıyyât*, 107.

⁵⁴ Asmâî, *Asma'ıyyât*, 241.

⁵⁵ Mufaddal ed-Dabbi, *Mufaddaliyyât*, 161-163; Asmâî, *Asma'ıyyât*, 120.

⁵⁶ Mufaddal ed-Dabbi, *Mufaddaliyyât*, 118.

⁵⁷ Ebî Hüseyin Ahmed b. Faris b. Zekeriyya, *Mu'cemü mekâyîsi'l-luga*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (b.y.: Dâru'l-Fikr, 1399/1979), “rşd”, 2/ 398.

⁵⁸ Muhibbu'd-dîn Muhammed Murtazâ el Hüseyinî el-Vâsıtî ez Zebîdî, *Tacu'l arûs min cevahiri'l-Kâmus*, thk. Abdüssettar Ahmet Farac (Kuveyt: Matbaatü Hükümeti Kuveyt, 1414/1994), “rşd”, 8/95.

⁵⁹ Ebû Nasr İsmâîl b. Hammad el-Cevherî, *es-Sihâhu'l-luga*, thk. Ahmed Abdulğafur Attar (Lübnan-Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin, 1990), “rşd” 1/474;

⁶⁰ Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğa*, thk. Muhammed Basil Uyûnü's-Sûd (Lübnan-Beyrut: Dar'ul-Kutubi'l İlmiyye, 1419/1998), “rşd”, 1/355.

⁶¹ Zebîdî, “rşd”, 8/95.

⁶² Ebû Abdîrahmân el-Halil b. Ahmed b. Amr b. Temîm el- Ferâhidî, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Addülhamîd Hendâvi (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003), “rşd”, 3/119; Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen İbn Dureyd el-Ezdi el-Basrî, *Kitabu Cemheretü'l-luga*, thk. Remzî Munîr Bâ'lebekkî (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin, 1987), “rşd”, 2/629; Ebû'l-Kâsım es-Sahib İsmâîl b. el Abbâd b. el Abbâs et- Tâlekânî, *el-Muhîti fi'l-luga*, thk. Muhammed Hasen Âlî Yâsîn (Beyrut: y.y., 1414/1994), “rşd”, 7/300; İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyîsi'l-luga*, “rşd”, 2/398; Ebî Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya, *Mücmeli'l-luga*, thk. Abdülmuhsin Sultan (Beyrut: Müessesetü'r Risale, 1406/1986), “rşd”, 2/379; Cevherî, “rşd”, 1/474; Ebû'l-Hasen Âlî b. İsmâîl ed-Darîr el Mürsî İbni Sîde, *el-Muhassas* (Lübnan-Beyrut: Dâr'ul-Kutubi'l İlmiye, ts), “rşd”, 13/84; Ebû'l-Hasen Âlî b. İsmâîl ed-Darîr el Mürsî İbni Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîti'l-a'zam*, thk. Abdulhamid Hindavî (Lübnan-Beyrut: Dâr'ul-Kutubi'l İlmiyye, 1421/2000), “rşd”, 8/26.

⁶³ Halil b. Ahmed, “rşd”, 3/119; Sâhib, “rşd”, 7/300; Zebîdî, “rşd”, 8/95.

türeyen fiilleri sülasi mücerred ve sülasi mezid fiiller olmak üzere iki başlık altında inceleyeceğiz.

1.2.1.1. Sülasi Mücerred Fiiller ve Anlamları (Reşede رَشَدَ, Reşide رَشِدَ)

Bu başlık altında r-ş-d kökünün sülasi mücerred olarak sözlüklerde nasıl kullanıldığı araştırılmıştır. Bu bağlamda “رَشِدَ أَمْرَهُ” denildiğinde bunun “İşini doğru yaptı.” anlamına geldiği beyan edilmiştir. Yine “رَشِدَ فِيهِ” cümlesinin de “İşinde başarılı oldu.”⁶⁴ anlamına geldiği tespit edilmiştir. “رشد” kelimesi soyut anlamlar için kullanıldığında “رَشِدَ أَمْرَهُ” şeklinde ش harfi fetha ile harekelenerek okunmaktadır.⁶⁵ “رَشِدَ” kelimesi “Doğru yolu buldu.”⁶⁶ anlamına gelmektedir. “Adam hidayete erdi, doğru yolu buldu.” anlamı ifade edilmek istendiğinde “رَشِدَ الرَّجُلُ”⁶⁷ cümlesi kullanılmaktadır. R-ş-d kökünün dördüncü baktan da geldiğini daha evvel ifade etmiştik. Bu bağlamda sözlüklerde “Bir şey yapmak istiyorum.” diyen birine, “İşin yolunda gitsin, işin doğru olsun.” anlamında “رَشِدْتُ” veya “Muvaffak olasın.” anlamında “رَشِدَ أَمْرُكَ”⁶⁸ denilmektedir. Bir diğer kullanımda “Ben onu yönlendirdim.” anlamını ifade etmek üzere “رَشَدْتُهُ”⁶⁹ denildiği sözlüklerde yer almıştır.

1.2.1.2. Sülasi Mezid Fiiller ve Anlamları

Sözlüklerde r-ş-d kökünden türeyen sülâsi mezid fiillere de yer verilmiştir. Bu fiiller if’al, tef’il ve istif’al babları olarak belirlenmiştir. Sözlüklerde r-ş-d kökünden gelen sülâsi mezid fiiller iki başlık altında incelenmiştir.

1.2.1.2.1. Sülasi Mezid Rubai Fiiller ve Anlamları (Erşede ارْشَدَ, Reşşede رَشَّدَ)

R-ş-d kökü if’al babından “ارْشَدَ”, tef’il babından şin harfinin şeddelenmesiyle “رَشَّدَ”⁷⁰ şeklinde gelmektedir. “ارْشَدَ” cümlesi “O’nu doğru yola ilette.”⁷¹ anlamına gelmektedir. “ارْشَدَهُ اللهُ تَعَالَى وَرَشَّدَهُ” cümlesi “Allah, onu doğru yola ilette.”⁷² anlamında kullanılmıştır. “ارْشَدَهُ إِلَى الْأُمُورِ وَرَشَّدَهُ” cümlesi “Onu doğru işlere yönlendirdi ve onu doğru yola ilette.”⁷³ anlamlarına gelmektedir. “ارْشَدَهُ اللهُ ارْشَادًا” cümlesi “Allah onu doğru yola ilette veya ona

⁶⁴ İbn Sîde, *Muhkem*, “rşd”, 8/26; Zebîdî, “rşd”, 8/98; İbrahim Mustafa vd., *El-Mu’cemü’l-vasît* (Kahire, y.y., 1380/1960), “rşd”, 1-2/346.

⁶⁵ İbn Sîde, *Muhkem*, “rşd”, 8/26; Zebîdî, “rşd”, 8/98.

⁶⁶ *Mu’cemü’l-vasît*, “rşd”, 1-2/346.

⁶⁷ Dureyd, “rşd”, 2/629.

⁶⁸ Zemahşeri, “rşd”, 1/355.

⁶⁹ İbn Sîde, *Muhassas*, “rşd”, 13/84.

⁷⁰ *Mu’cemü’l-vasît*, “rşd”, 1-2/346.

⁷¹ *Mu’cemü’l-vasît*, “rşd”, 1-2/346.

⁷² Zebîdî, “rşd”, 8/95.

⁷³ İbn Sîde, *Muhkem*, “rşd”, 8/26; *Mu’cemü’l-vasît*, “rşd”, 1-2/346.

doğru yolu gösterdi.”⁷⁴ manalarında kullanılmıştır. “أَرَشَدْنَاهُ فَلَمْ يَسْتَرْشِدْ” cümlesi “Ben ona rehberlik yaptım ama o, rehberliği kabul etmedi.”⁷⁵ anlamlarında kullanılmıştır. Şin harfini şeddeleyerek yazılan “رَشَدَ” fiili “أَرَشَدَ” fiili ile aynı anlama gelmektedir. “رَشَدَهُ” cümlesi “Allah, onu doğru yola iletti.”⁷⁶ ve “Onu doğru işlere yönlendirdi.”⁷⁷ anlamlarında kullanılmıştır.

1.2.1.2.2. Sülasi Mezid Sūdâsi Fiiller ve Anlamları (إِسْتَرْشَدَ)

R-ş-d kökünün bir de istif'al babından çekimi yapılmıştır. Bununla ilgili açıklamalara da sözlüklerde yer verilmiştir. Sözlüklerde yapılan açıklamalara göre “إِسْتَرْشَدْتُهُ” cümlesi “Ona fikir sordum.”⁷⁸ anlamına gelmektedir. “إِسْتَرْشَدَهُ طَلَبَ مِنْهُ” cümlesi ise “Ondan doğru bir fikir istedi.”⁷⁹ manasında kullanılmıştır. “إِسْتَرْشَدْنَاهُ” cümlesi “Ben ondan beni yönlendirmesini istedim veya ben ona danıştım.”, “أَرَشَدْنِي”, cümlesi ise “O, beni doğruya yönlendirdi veya bana fikir verdi.”⁸⁰ anlamlarında kullanılmıştır.

Bazı dilcilere göre “إِسْتَرْشَدَ الرَّجُلُ” ifadesi “Kişi kendisine doğru yolun gösterilmesini istedi.”⁸¹ anlamına gelmektedir. Zira istif'al babında talep etme manası vardır. “إِسْتَرْشَدَ فُلَانٌ” cümlesinde rüşd kelimesinden türeyen isterşede fiili fikir istemek manasında olup, bu cümle “Falanca işi için fikir istedi.”⁸² anlamında kullanılmıştır. “إِسْتَرْشَدَ لَهُ” ve “إِسْتَرْشَدَهُ طَلَبَهُ” ifadeleri “Ona danıştı, ondan kendisine doğru yolu göstermesini istedi.”⁸³ manalarına gelmektedir.

1.2.2. R-ş-d Kökünden Türeyen İsimler ve Anlamları

Önceki başlıkta r-ş-d kökü ve ondan türeyen fiiller üzerinde durulmuştur. Bu fiiller sülasi mücerred ve sülasi mezid fiiller olarak iki başlık altında incelenmiştir. Sülasi mezid fiiller de kendi içerisinde sülasi mezid rubai fiiller ve sülasi mezid sūdâsi fiiller olarak ikiye ayrılmış ve örneklerle açıklanmıştır. Bu başlık altında ise r-ş-d kökünden türeyen isimler ele alınıp anlamlarıyla birlikte açıklanacaktır.

⁷⁴ Dureyd, “rşd”, 2/629; Cevherî, “rşd”, 1/474; Zebîdî, “rşd”, 8/95.

⁷⁵ Zebîdî, “rşd”, 8/95.

⁷⁶ Zebîdî, “rşd”, 8/95.

⁷⁷ İbn Sîde, *Muhkem*, “rşd”, 8/26; *Mu'cemü'l-vasîl*, “rşd”, 1-2/346.

⁷⁸ İbn Sîde, *Muhassas*, “rşd”, 13/84.

⁷⁹ İbn Sîde, *Muhkem*, “rşd”, 8/26.

⁸⁰ Zemahşeri, “rşd”, 1/355.

⁸¹ Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kub b. Muhammed el Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhîl*, thk. Muhammed Naim Urgusûsî (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1426/2005), “rşd”, 1/282.

⁸² Zebîdî, “rşd”, 8/95.

⁸³ Zebîdî, “rşd”, 8/95; *Mu'cemü'l-vasîl*, “rşd”, 1-2/346.

1.2.2.1. Rüṣd (الرُّشْدُ), Rüṣdâ (الرُّشْدَى), Reṣedâ (الرَّشَدَى)

Birinci babdan gelen “رَشَدَ- يَرُشِدُ” fiilinin mastarı “رُشْدًا veya رَشَادًا” şeklinde, dördüncü babdan gelen “رَشَدَ- يَرُشِدُ” fiilinin mastarı ise “رُشْدًا” şeklinde gelmektedir.⁸⁴ “رُشْدًا” kelimesinin zıddı olan “رُشْد” kelimesi⁸⁵ sözlükte “doğru yolda olmak,⁸⁶ doğru yolu bulmak,⁸⁷ mâkul davranmak”⁸⁸ gibi mânalara gelmektedir. Fıkḥî bir terim olarak ise kişinin sahip olduğu malları din, akıl, mantık ve iktisat ilkelerine uygun olacak bir biçimde muhafaza edip kullanmasını sağlayan aklî olgunluk içerisinde olması anlamına gelmektedir. İmam Şâfiî ise aklî olgunluğun yanına ahlâkî ve dînî açıdan adalet sıfatını da eklemiştir. Fikrî olgunluğa sahip olup, ahlâkî ve dînî açıdan adalet sıfatını taşıyan kişiye reṣîd⁸⁹ denilmiştir.

Bazı etimoloji bilginleri “رُشْد” kelimesinin övülen her şey için kullanıldığını, “رُشْدًا” kelimesinin ise kınanan her şeye ad⁹⁰ olduğunu söylemişlerdir. “رُشْد” kelimesi dünyevi ve uhrevi bütün işler için kullanılırken, “رَشَدَ” sözcüğü ise sadece uhrevi işler için kullanılmıştır. Ancak sözcüğün reṣed şeklindeki kullanımı yaygın değildir.⁹¹ “رُشْد” kelimesi kişinin kararlılık içerisinde hak yolda, istikâmet üzere olması⁹² anlamında da kullanılmıştır. Fakihlere göre ise rüṣd, çocuğun dini konularda doğru kararlar verebilecek olgunlukla birlikte malında yetki sahibi olacak şekilde mükellefiyet yaşına ulaşmasıdır. Yasaya göre rüṣd, kişinin yetkilerini bağımsız olarak kullanabileceği bir yaşa varmasıdır.⁹³ “الرُّشْدَى” kelimesi “rüṣd”⁹⁴ manasına gelmektedir. “الرَّشَدَى” kelimesi “رُشْد” kelimesinden türemiş bir isim olup⁹⁵ “doğru yolu bulmak”⁹⁶ manasında kullanılmıştır.

Sözlüklerde, bir kişi bir yola yönlendirildiği⁹⁷ veya bir kimse bir işle yüzleştiği⁹⁸ zaman onun için “لَا يَعْصِي عَلَيْكَ الرُّشْدَ” “Doğru yol sana görünsün.”⁹⁹ diyerek hayır dua edilebileceği beyan edilmiştir. Yine sözlüklerde “أَصَابَ فُلَانٌ مِنْ أَمْرِه رُشْدًا وَرَشْدًا وَرِشْدَةً”

⁸⁴ Zebîdî, “rşd”, 8/95.

⁸⁵ Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Tefsîrî'l-Fahri'r-Râzî el-Meysiru bi't-Tefsîri'l-Kebîr Mefâtîhu'l-gayb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981-1401), 5/102-107; Ebû'l Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakaiku't te'vil*, thk. Yûsuf Ali Beduyi (Beyrut: Darü'l-Kelimi't-Tayyib, 1419-1998), 1/161.

⁸⁶ Fîrûzâbâdî, “rşd”, 1/282

⁸⁷ Ebû Abdillâh Hüseyin b. Muhammed ed-Dâmegânî, *el-Vücûh ve'n-nezâ'ir li-elfâzi Kitâbillâhi'l-'azîz*, thk. Muhammed Hasen Ebû'l Azm ez-Zefîfî (Kahire: y.y., 1412/1992), “rşd”, 1/365.

⁸⁸ Saffet Köse, “Rüşd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/298.

⁸⁹ Köse, “Rüşd”, 35/298.

⁹⁰ Zebîdî, “rşd”, 8/95.

⁹¹ Zebîdî, “rşd”, 8/95.

⁹² Fîrûzâbâdî, “rşd”, 1/282; Zebîdî, “rşd”, 8/95; *Mu'cemü'l-vasît*, “rşd”, 1-2/346.

⁹³ *Mu'cemü'l-vasît*, “rşd”, 1-2/346.

⁹⁴ Sahib, “rşd”, 7/300.

⁹⁵ Zebîdî, “Rüşd”, 8/95.

⁹⁶ Fîrûzâbâdî, “rşd”, 1/282.

⁹⁷ Sahib, “rşd”, 7/300.

⁹⁸ Zemahşeri, “rşd”, 1/355.

⁹⁹ Sahib, “rşd”, 7/300; Zemahşeri, “rşd”, 1/355.

cümlesindeki rüşd kelimesinin doğru yol anlamında olduğu tespit edilmiş olup cümle “Falanca işinde doğru yola ulaştı.”¹⁰⁰ anlamına gelmektedir. “طَلَبْتُ مِنْهُ الرُّشْدَ” bu cümledeki rüşd kelimesi “rehberlik etme, doğru yolu gösterme” anlamında olup cümle “Ondan rehberlik istedim.”¹⁰¹ manasına gelmektedir.

1.2.2.2. Reşdet (رَشْدَة), Benū Reşdān (بَنُو رَشْدَانَ)

R-ş-d kökünden gelen isimlerden birisi de “رَشْدَة” kelimesidir. Reşdet bir çocuğun evlilik yoluyla dünyaya gelmesine denilmiştir. Araplar bunu “وَلَدَ رَشْدَةً” olarak adlandırmışlardır. Araplar, çocuk evlilik dışı bir ilişkiden doğduğu zaman “وَلَدَ زَنْيَةً” ifadesini kullanmışlardır. Reşdet sözcüğü hem esre hemde fetha ile harekelenebileceği lakin fetha ile okunmasının daha fasih olacağı¹⁰² bildirilmiştir. Sözlükte “(رَشْدَة) رَشْدَةٌ” kelimesi “(غِيَّةً) غِيَّةٌ” kelimesinin zıddı¹⁰³ olarak zikredilmiştir. Bu kelime kullanımı az da olsa bazen “غ” harfinin fethasıyla “غِيَّةٌ”¹⁰⁴ şeklinde de yazılmıştır. “رَشْدَة” kelimesi, “زَنْيَةً” kelimesinin de zıddı olup¹⁰⁵ “وَلَدَ لِرَشْدَةٍ” “Nesebi belli olarak doğdu.”¹⁰⁶ anlamına gelmektedir. Bu kelimenin zıddı “لِرِزْيَةٍ” kelimesi “Zina çocuğu olarak doğdu.”¹⁰⁷ manasında kullanılmıştır.

“بَنُو رَشْدَانَ” Araplardan bir kabilenin ismidir.¹⁰⁸ Bu kabile önceleri “بَنُو غِيَّانَ” olarak isimlendirilirken, Hz. Nebi onların ismini “بَنُو رَشْدَانَ”¹⁰⁹ olarak değiştirmiştir. Hz. Nebi bir adama ismini sormuş, adam da isminin nesebi belli olmayan kişi anlamına gelen “غِيَّانَ” olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Nebi, adama hitap edilme şeklini değiştirerek artık isminin nesebi belli olan kişi anlamına gelen “رَشْدَانُ” olduğunu söylemiştir.¹¹⁰

1.2.2.3. Erşed (أَرَشَد), Merşed (مَرَشَد)

Arapça sözlüklerde أَرَشَد ve مَرَشَد sözcükleri de r-ş-d kökünden türetilmiş isimler olarak yer almıştır. Erşed kelimesi “en doğru yol” manasına gelmektedir. “الطَّرِيقُ الْأَرَشَدُ” tamlaması “en doğru, en orta yol”¹¹¹ anlamında olup, “وَهُوَ عَلَى الطَّرِيقِ الْأَرَشَدِ” cümlesine

¹⁰⁰ İbn Faris, *Mu'cemü mekâyîsi'l-luga* “rşd”, 2/398; İbn Faris, *Mücmelü'l-luga*, “rşd”, 2/379.

¹⁰¹ İbn Sîde, *Muhassas*, “rşd”, 13/84.

¹⁰² Zebîdî, “rşd”, 8/96.

¹⁰³ Halil b. Ahmed, “rşd”, 3/119; Dureyd, “rşd”, 2/629; Sahib, “rşd”, 7/300; İbn Faris, *Mu'cemü mekâyîsi'l-luga*, “rşd” 2/398; Cevherî, “rşd”, 1/474; Fîrûzâbâdî, “rşd”, 1/282; Zebîdî, “rşd”, 8/96.

¹⁰⁴ Dureyd, “rşd”, 2/629.

¹⁰⁵ Dureyd, “rşd”, 2/629; İbni Sîde, *Muhkem*, “rşd”, 8/26.

¹⁰⁶ Halil b. Ahmed, “rşd”, 3/119; Sahib, “rşd”, 7/300; İbn Faris *Mücmelü'l-luga*, “rşd”, 2/379; Zemahşeri, “rşd”, 1/355; Fîrûzâbâdî, “rşd”, 1/282; Zebîdî, “rşd”, 8/96; *Mu'cemü'l-l-vasît*, “rşd”, 1-2/346.

¹⁰⁷ İbn Sîde, *Muhkem*, “rşd”, 8/26; Zebîdî, “rşd”, 8/96.

¹⁰⁸ Dureyd, “rşd”, 2/629; Cevherî, “rşd”, 1/474; Zebîdî, “rşd”, 8/97.

¹⁰⁹ Dureyd, “rşd”, 2/629; İbn Sîde, *Muhkem*, “rşd”, 8/26; Fîrûzâbâdî, “rşd”, 1/282; Zebîdî, “rşd”, 8/97.

¹¹⁰ Dureyd, “rşd”, 2/629; İbn Sîde, *Muhkem*, “rşd”, 8/26; Zebîdî, “rşd”, 8/97.

¹¹¹ Dureyd, “rşd”, 2/629; Cevherî, “rşd”, 1/474; Zemahşeri, “rşd”, 1/355; Zebîdî, “rşd”, 8/98.

“O, en doğru yolda yürüyendir.”¹¹² manası verilmiştir. “مُرْشِدٌ” sözcüğü “hak yolun gösterdiği hedef”¹¹³ anlamına gelmektedir. Bu kelime “مَقْصِدٌ” veznindendir.¹¹⁴ Cemisi “مَرَّاشِدٌ” dir.¹¹⁵ “هُوَ يَهْدِي إِلَى الْمَرَّاشِدِ” cümlesi “Allah, hak yola, doğru yola ulaştırandır.”¹¹⁶ anlamına gelmektedir.

1.2.2.4. Râşid (الرَّاشِد), Reşîd (الرَّشِيد), Mürşid (الْمُرْشِد)

R-ş-d kökünden gelen râşid, reşîd ve mürşid kelimeleri de sözlüklerde kullanılmıştır. Bunlardan “رَاشِدٌ” kelimesi “doğru yolu gösteren, doğru yola giren ve doğru yolu öğreten” manasına gelmektedir. Yine bu sözcük “doğru yolda olan, akıl sahibi, olgun ve baliğ”¹¹⁷ anlamlarında da kullanılmıştır. “يَارَشِيدِ”¹¹⁸ ve “يَارَاشِيدِ”¹¹⁹ kelimeleri “يَارَشِيدٌ” yani “ey doğru yolda olan kişi” manasına gelmektedir.

Allah’ın sıfatlarından birisi olan er-Râşid ve er-Reşîd “doğru yolu gösteren, fiil ve sözlerinde isâbetli olan, hakîm, yardımcıya ihtiyaç duymadan tüm işleri yöneten ve tedbirli olan”¹²⁰ anlamlarına gelmektedir. “رَشِيدٌ” if’al babının ismi fâili olup¹²¹ “أَمِيرٌ” vezninden¹²² gelmiştir. Reşîd İlahi sıfatlardandır.¹²³ Rüşd çağına ulaşan kimseye de “رَشِيدٌ” denilmiştir. Bu kelimenin müennesi “رَشِيدَةٌ” dır.¹²⁴ Reşîd kelimesinin Abbâsi halifesi Hârûn Reşid’in lakabı¹²⁵ olduğu da bilinmektedir. Bizanslılara karşı yapılan iki savaşta İslâm ordusunu başarılı bir şekilde idare etmesi ve Bizanslıları vergiye bağlaması üzerine bu lakap babası tarafından kendisine verilmiştir.¹²⁶ Reşîd sözcüğü “doğru yola ileten”¹²⁷ anlamında olup “مُرْشِدٌ” kelimesiyle aynı manaya gelmektedir.¹²⁸ Mürşid kelimesi “dar boğazlarda gemilere yol gösteren”¹²⁹ anlamına da gelmektedir. “الرَّشِيد-الرَّاشِدِ”, “رُشْدٌ”

¹¹² Zemahşeri, “rşd”, 1/355.

¹¹³ Dureyd, “rşd”, 2/629; İbn Faris, *Mu’cemü mekâyisi’l-luga*, “rşd” 2/398; İbn Faris, *Mücmelü’l-luga*, “rşd”, 2/379; Cevherî, “rşd”, 1/474; İbn Sîde, *Muhkem*, “rşd”, 8/26; Fîrûzâbâdî, “rşd”, 1/282; Zebîdî, “rşd”, 8/96; *Mu’cemü’l-vasît*, “rşd”, 1-2/346.

¹¹⁴ Fîrûzâbâdî, “rşd”, 1/282.

¹¹⁵ Dureyd, “rşd”, 2/629; Fîrûzâbâdî, “rşd”, 1/282.

¹¹⁶ Zemahşeri, “rşd”, 1/355; Fîrûzâbâdî, “rşd”, 1/282.

¹¹⁷ İbn Sîde, *Muhkem*, “rşd”, 8/26; Zebîdî, “rşd”, 8/95.

¹¹⁸ Halil b. Ahmed, “rşd”, 3/11; Sahib, “rşd”, 7/300.

¹¹⁹ Zebîdî, “rşd”, 8/98.

¹²⁰ İsmail Karagöz, *Ayet ve Hadislerin Işığında Allah’ın İsim ve Sıfatları Esmâ-i Hüsnâ* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Şubat 2010), 309.

¹²¹ Zebîdî, “rşd”, 8/96.

¹²² Fîrûzâbâdî, “rşd”, 1/282.

¹²³ Fîrûzâbâdî, “rşd”, 1/282; Zebîdî, “rşd”, 8/95; *Mu’cemü’l-vasît*, “rşd”, 1-2/346.

¹²⁴ *Mu’cemü’l-vasît*, “rşd”, 1-2/346.

¹²⁵ Zebîdî, “rşd”, 8/98.

¹²⁶ Nahide Bozkurt, “Hârûnürreşîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/258.

¹²⁷ Fîrûzâbâdî, “rşd”, 1/282; Zebîdî, “rşd”, 8/96; *Mu’cemü’l-vasît*, “rşd”, 1-2/346.

¹²⁸ Fîrûzâbâdî, “rşd”, 1/282; *Mu’cemü’l-vasît*, “rşd”, 1-2/346.

¹²⁹ *Mu’cemü’l-vasît*, “rşd”, 1-2: 346.

kelimesinin ismi failleridir.¹³⁰ Reşîd kelimesi İskenderiye yakınlarında bir kasabanın adıdır.¹³¹ Burası Nil nehri kıyısında kurulmuş mimarisi güzel bir şehir olup bazı hadisçiler buraya nispet edilmiştir.¹³²

1.2.2.5. Reşâde (الرَّشَادَة), Reşâd (الرَّشَاد), Habbu'r-reşâd (حَبُّ الرَّشَاد)

R-ş-d kökünden türemiş olan “الرَّشَادَة” kelimesi “سَحَابَة” vezninde¹³³ olup kayaya verilen isimdir.¹³⁴ Bir rivayete göre “avucu dolduran taş” “الرَّشَادَة”¹³⁵ denilmekte olup cem’isi “الرَّشَاد” dır.¹³⁶ Bazı kişiler her kaya parçasına “الرَّشَادَة” denildiğini belirtmiştir.¹³⁷

“الرَّشَاد”, “doğru yolu bulmak, doğru yola girmek”¹³⁸ manasında, dalâl kelimesinin zıddıdır.¹³⁹ Bu sözcük رَشَاد olarak mübalağa ismi fail olarak kullanılırsa “doğruluğu çok olan” manasına gelmektedir. “إِلَّا سَبِيلَ الرَّشَاد”¹⁴⁰ ayetindeki ش harfi şeddelenerek de okunabilir. Bu okuyuş kural dışı bir okuyuştur.¹⁴¹ “أَخَذَ فِي سَبِيلِ الرَّشَاد” cümlesi “doğru yolu tuttu”¹⁴² anlamına gelmektedir. İman eden kişi dedi ki: “*Ey kavmim! Bana uyun ki sizi doğru yola iletayim!*”¹⁴³ âyetinde سَبِيلَ الرَّشَاد kelimesi “doğru yol”¹⁴⁴ anlamında kullanılmıştır.

Taşın ve terenin sertliğinden dolayı taş, “الرَّشَاد” ismiyle isimlendirilmiştir¹⁴⁵ Kirecin içerisinde kaybolan maddelerin hepsine de “رَشَاد” denilmiştir.¹⁴⁶ “رَشَاد, حَبُّ الرَّشَاد”, “tere tohumu” denilen bir bitkidir. Ona tere de¹⁴⁷ denilmiştir. رَشَاد turpgiller grubundan senede bir kendi kendine yetişen bir bitki olup, bu bitki acı tohumlara sahiptir. Bu bitkinin tohumları habbu'r-reşâd ismiyle isimlendirilmiştir.¹⁴⁸ “الرَّشِيدِيَّة”, Araplarca bilinen bir

¹³⁰ İbn Sîde, *Muhkem*, “rşd”, 8/26; Zebîdî, “rşd”, 8/95.

¹³¹ Fîrûzâbâdî, “rşd”, 1/282; Zebîdî, “rşd”, 8/96.

¹³² Zebîdî, “rşd”, 8/96.

¹³³ Fîrûzâbâdî, “rşd”, 1/282.

¹³⁴ Fîrûzâbâdî, “rşd”, 1/282; Zebîdî, “rşd”, 8/97.

¹³⁵ Fîrûzâbâdî, “rşd”, 1/282; Zebîdî, “rşd”, 8/97; *Mu'cemü'l-vasît*, “rşd”, 1-2/346.

¹³⁶ Fîrûzâbâdî, “rşd”, 1/282; Zebîdî, “rşd”, 8/97; *Mu'cemü'l-vasît*, “rşd”, 1-2/346.

¹³⁷ Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *El-Keşşâf 'an hakâ'iki ġavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl*, thk. Adil Ahmet Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavvaz, (Riyad: Ubeykan Kütüphanesi, 1998-1418), 5/570; Ebî Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'ân vel mübeyyene lema tezammenehü minessünneti ve âyi'l-Furkan*, thk. Abdullah b. Abdullah Muhsin et-Türkî, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1427-2006), 19/372.

¹³⁸ Fîrûzâbâdî, “rşd”, 1/282.

¹³⁹ Zebîdî, “rşd”, 8/95.

¹⁴⁰ el-Mü'min 40/29, Zebîdî, “rşd”, 8/98.

¹⁴¹ Zebîdî, “rşd”, 8/98.

¹⁴² Zemahşeri, “rşd”, 1/355.

¹⁴³ el-Mü'min 40/38.

¹⁴⁴ İbn Sîde, *Muhkem*, “rşd”, 8/26.

¹⁴⁵ Halil Ahmed, “rşd”, 3/119.

¹⁴⁶ Sahib, “rşd”, 7/300.

¹⁴⁷ İbn Sîde, *Muhkem*, “rşd”, 8/27; Fîrûzâbâdî, “rşd”, 1/282; Zebîdî, “rşd”, 8/97.

¹⁴⁸ *Mu'cemul vasît*, “rşd”, 1-2/346.

yemek çeşidi olup, Harun Reşid'e nisbet edilmiştir. Aynı zamanda reşidiyyet Farsça'da bir helva çeşidi olup reşte “رَشْتَه” ismiyle meşhur olmuştur.¹⁴⁹

1.2.2.6. Reşâd (رَشَاد), İrşâd (إِرْشَاد)

“رَشَاد” kelimesi “sağduyulu, feraset sahibi, rüşd ve anlayış sahibi”¹⁵⁰ anlamlarına gelmektedir. “إِرْشَاد” kelimesi ise “rehberlik etme, doğru yolu gösterme, nasihat etme”¹⁵¹ anlamlarında kullanılmıştır.

Yaptığımız bu araştırma neticesinde r-ş-d kökünden türeyen isimlerin rüşd, rüşdâ, reşedâ, reşdet, benû reşdân, erşed, merşed, rişdîn, râşidîn, râşid, reşîd, mürşid, reşidiyyet, reşâde, reşâd, habbu'r-reşâd, irşâd gibi isimler olduğu tespit edilmiştir. Bu isimler doğru yolu bulmak, doğru yolu göstermek, rehberlik etmek, doğru yola iletmek, en doğru yol, olgun, akıllı, baliğ, feraset sahibi, rüşd çağına ulaşan kimse, hak yolun gösterdiği hedef, nikâh yoluyla dünyaya gelen kişi, Araplardan bir kabilenin ismi, bir helva ismi, taş ve tere tohumu anlamlarına gelmektedir.

1.1.3. R-ş-d Kökünün ve Türevlerinin Kur'an'daki Kullanımları

Kur'an'da r-ş-d kökü ve türevleri on dokuz yerde geçmiştir. Bunlardan bir tanesi fiil halinde,¹⁵² geri kalanlar ise isim halindedir.¹⁵³ R-ş-d kökünden türeyen kelimeler doğruluk, doğru, doğru yol, doğru yolda olan kimseler, kurtuluş, doğru yolu gösteren rehber, doğruya iletici bilgi, doğruyu yanlıştan ayırma yeteneği, olgunluk, hayır, fayda ve akli başında hareket eden kişi anlamlarında kullanılmıştır. Şimdi bu kelimeleri anlamlarına göre inceleyelim.

1.1.3.1. Doğruluk ve Doğru Olan

Arap lisanıyla inzal edilen Kur'an'da birçok terim bulunmaktadır. Bu terimlerden birisi olan rüşd sözcüğü r-ş-d kökünden türemiş bir kelimedir. Bu kelime Kur'an'da “doğruluk” anlamında sadece bir âyette kullanılmıştır. Konuyla alakalı âyette şöyle buyrulmuştur: لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ “Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır. O hâlde, kim tâğûtu tanımayıp, Allah'a inanırsa, kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”¹⁵⁴

¹⁴⁹ Fîrûzâbâdî, “rşd”, 1/282; Zebîdî, “rşd”, 8/96; Mu'cemü'l-vasît, “rşd”, 1-2/346.

¹⁵⁰ Mu'cemul vasit, “rşd”, 1-2/346.

¹⁵¹ Halil b. Ahmed, “rşd”, 3/119; Sahib, “rşd”, 7/300; Fîrûzâbâdî, “rşd”, 1/282.

¹⁵² el-Bakara 2/186.

¹⁵³ el-Bakara 2/256; en-Nisâ 4/6; el-A'râf 7/146; Hûd 11/78-87-97; el-Kehf 18/10-17-24-66; el-Enbiyâ 21/51; el-Mü'min 40/29-38; el-Hucurât 49/7; el-Cin 72/2-10-14-21.

¹⁵⁴ el-Bakara 2/256.

Bu âyette rüşd kelimesi “doğruluk”¹⁵⁵ ve “hayrı elde etmek”¹⁵⁶ anlamlarında kullanılırken gay kelimesi sapıklık¹⁵⁷ anlamında kullanılmıştır. Buradaki gay kelimesine “görüş ve itikadında sapmak”¹⁵⁸ anlamı da verilmiştir. Bazı ulema ayetteki rüşd kelimesinin, bütün hayır ve iyilikleri içeren bir lafız olduğu ve ebedi saadete ulaştıran iman anlamında¹⁵⁹ kullanıldığını söylemiştir. Burada تَبَيَّنَ رُشْدٌ مِنَ الْغَيِّ cümlesiyle “İlimle cahilliğin yok olacağı gibi, doğruluk ile de sapıklığın ortadan kalkacağı”¹⁶⁰ anlatılmıştır. Yani aklî delillerin desteği ve naklî delillerin kuvveti sayesinde hak bâtıldan,¹⁶¹ doğruluk sapıklıktan, hayır şerden ayrılıp açıkça ortaya çıkmıştır. Kâmil akıl sahibi ve sağduyulu kişi bunları ayırt edebilecek anlayışa sahiptir.¹⁶² Doğruluk sapıklıktan açık delillerle birlikte ayrıldığı için hiç kimse İslam’a girmesi için zorlanamaz. Allah insanlara irade vermiş ve bu iradeyi bilinçli kullanarak doğruluğu tercih etmelerini istemiştir. Bu iradeyi iyiye kullanıp tağutu reddedenler sapasağlam kulpa yani İslam dinine sınımsız sarılmış olurlar.

R-ş-d kökünün türevlerinden birisi olan reşed kelimesi Kur’an’da “doğru olan” anlamında kullanılmıştır. Konuyla alakalı âyette şöyle buyrulmuştur: إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ وَادُّكُرْ رَبَّكَ “Ancak, ‘Allah dilerse yapacağım’ de. Unuttuğun zaman Rabbini an ve ‘Umarım Rabbim beni, bundan daha doğru olana ulaştırır’ de.”¹⁶³ Âyette geçen reşed kelimesi “doğru” anlamına gelmektedir. Allah, Hz. Muhammed’e ve bize bilmediğimiz bir şey sorulduğunda o konuda Allah’tan ilim istememizi ve bizleri sağlam ve doğru olan bilgiye ulaştırması için kendisine yönelmemizi emretmiştir.¹⁶⁴ Allah, inanmayanların Hz. Muhammed’e Zülkarneyn, ruh ve mağaraya sığınan gençler hakkında soru sormaları üzerine, Hz. Muhammed’in inşallah demeyi unutup yarın sorularınızın cevabını size söyleyeceğim demesine yaptığı sitemi bize bildirmiştir. Kaynaklarda Efendimiz’e soru sorulduktan sonra on beş gün vahiy

¹⁵⁵ Abdülkerîm el-Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, trc. Mehmet Yalar (İstanbul: İlk Harf Yayınları, Kasım 2012), 1/232; Kurtubî, *el-Câmi’li ahkâmi’l-Kur’ân*, 4/280.

¹⁵⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 7/16.

¹⁵⁷ Kurtubî, *el-Câmi’li ahkâmi’l-Kur’ân*, 4/280.

¹⁵⁸ Kurtubî, *el-Câmi’li ahkâmi’l-Kur’ân*, 4/280.

¹⁵⁹ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, trc. Ömer Çelik vd. (İstanbul: Erkam Yayınları, 2019), 2/496-497.

¹⁶⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/487; Kadî Nasraddin Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî el-Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vil*, thk. Muhammed Suphî b. Hallâk-Mahmud Ahmed el-Etraş (Beyrut: Dâru’r-Raşîd-Müessesetü’l-İmânî, 2000-1421), 1/219; Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, 1/211; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsîri*, trc. Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1991), 3/1023.

¹⁶¹ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 7/16.

¹⁶² Celâl Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri* (İstanbul: Anadolu Yayınları, 1991), 2/718.

¹⁶³ el-Kehf 18/24

¹⁶⁴ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsîri*, trc. Bekir Karlığa & Bedrettin Çetiner, 9/4974; Ebu’l-A’lâ Mevdûdî, *Tefhimu’l Kur’an*, trc. Muhammed Han Kayanî vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1997), 3/165.

gelmediği¹⁶⁵ vahyin kesilmesi üzerine kâfirler alaya başlayınca Efendimiz'in çok üzüldüğü bildirilmiştir. Bunun üzerine bu sure Hz. Nebinin sıkıntısını gidermek üzere gönderilmiştir.¹⁶⁶ Bu ayette, inanmayanların Hz. Peygambere soru sormaları ve Hz. Peygamberin de inşallah demeyi unutarak, sorulara yarın cevap vereceğini söylemesiyle alâkalı olay anlatılmıştır. Bu olay vesilesiyle Hz. Nebi ve müminlere "Allah dilerse yapacağım" demenin çok önemli olduğu hatırlatılmıştır.

R-ş-d kökünden türeyen reşed kelimesinin "doğru" anlamında kullanıldığı bir diğer âyette de şöyle buyrulmuştur: *وَأَنَا مِّنَ الْمُسْلِمِينَ وَمِنَّا الْقَاسِطُونَ فَمَنْ أَسْلَمَ فَأُولَٰئِكَ تَحَرَّوْا رَشَدًا* "Kuşkusuz içimizde Müslüman olanlar da var, hak yoldan sapanlar da var. Kim Müslüman olursa, işte onlar doğruyu arayıp bulmuşlardır."¹⁶⁷ Âyetteki reşed kelimesi "doğru ve hayır"¹⁶⁸ anlamlarına gelmektedir. Reşed sözcüğüne "doğru yola girmek, doğru yolu bulmak"¹⁶⁹ anlamlarını veren müfessirler de vardır. Teharrev reşedâ ifadesi ise "hayrı ve doğruyu arayanlar"¹⁷⁰ anlamında kullanılmıştır. Bu ifade "kendileri için kurtuluşu isteyenler,"¹⁷¹ en iyi ve en doğru olanı arayanlar,¹⁷² hak yola yönelmiş olup o yolu gaye edinenler"¹⁷³ anlamlarına da gelmektedir. Bu cümleye "söz veya fiilleriyle en uygun ve elverişli olanı isteyenler"¹⁷⁴ anlamını veren müfessirler de vardır. Bu anlamların yanında taharrev reşedâ ifadesine "Onlar hidâyeti önder olarak kabul ettiler ve ona tâbî oldular."¹⁷⁵ anlamı da verilmiştir. Müslüman doğruyu ve hayrı arayan, hak yola yönelip Allah'ın rızasını kazanmaya gayret eden kişidir. Söz ve fiilleriyle İslam'a yakışan davranışları sergileyen müslümanlar Allah'ın rızasını kazanmış ve doğruya ulaşmış olurlar.

Konuyla alâkalı başka bir âyette şöyle buyrulmuştur: *قُلْ أُوْحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِّنَ الْجِنِّ* (Ey Muhammed!) De ki: Bana cinlerden bir topluluğun (Kur'an'ı) dinleyip şöyle dedikleri vahyedildi: 'Şüphesiz biz doğruya ileten hayranlık verici bir Kur'an dinledik de ona inandık. Artık, Rabbimize hiç

¹⁶⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 21/109; Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'an*, 13/250.

¹⁶⁶ Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'an*, 13/250.

¹⁶⁷ el-Cin 72/14.

¹⁶⁸ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad. İsmail Kraçam vd. (İstanbul: Zehraveyn, 2007), 8/380.

¹⁶⁹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, trc. İbrahim Tüfekçi-Halil Baltacı, 22/368.

¹⁷⁰ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad. İsmail Kraçam vd. (İstanbul: Zehraveyn, 2007), 8/380.

¹⁷¹ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsîri*, trc. Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner, 14/8152; Said Havva, *el-Esâs fi't-tefsir*, trc. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1989), 15/375.

¹⁷² Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'an*, 21/293; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 3/551; Said Havva, *el-Esâs fi't-tefsir*, trc. M. Beşir Eryarsoy, 15/375.

¹⁷³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 30/160.

¹⁷⁴ Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 3/551; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, trc. İbrahim Tüfekçi - Halil Baltacı, 22/368.

¹⁷⁵ Ebî Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an* (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1983), 3/193.

kimseyi asla ortak koşmayacağız.”¹⁷⁶ Bu âyetle rüşd kelimesi “doğru”¹⁷⁷ anlamında kullanılmıştır. Ayrıca rüşd kelimesine iman,¹⁷⁸ tevhid,¹⁷⁹ başarı ve dosdoğru yol¹⁸⁰ gibi anlamlar da verilmiştir. Âyetle geçen rüşd kelimesine tevhid manası verildiğinde âyet “Kur’an’daki rüşde yani tevhide inandık, onu tasdik ettik.”¹⁸¹ anlamına gelmektedir. Kur’an’ı dinleyen cinler son dini arkadaşlarına tebliğ ederken din ve dünya işlerinde doğruya ulaştıran harikulâde güzel bir Kur’an dinlediklerini ve bu vesileyle rüşde yani doğruya ulaştıklarını söylemişlerdir.

Şimdi zikredeceğimiz âyetle r-ş-d kökünün türevlerinden olan reşîd sıfatı doğru olan anlamında kullanılmıştır. Reşîd sıfatı Kur’an’da 3 âyetle yer almıştır. 3’ü de Hûd suresinde bulunmaktadır. Konuyla alakalı âyetle şöyle buyrulmuştur: وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا ۖ وَسُلْطَانٍ مُّبِينٍ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ فَاتَّبَعُوا أَمْرَ فِرْعَوْنَ وَمَا أَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ *“Andolsun, biz Musa’yı mucizelerimizle ve (özellikle, üstünlüğü) apaçık (asanın yılanı dönüştüğü) mucize ile Firavun’a ve onun ileri gelen adamlarına peygamber gönderdik de ileri gelenler Firavun’un emrine uydular. Hâlbuki Firavun’un emri doğru değildi.”*¹⁸² Bu âyetle geçen reşîd kelimesi “doğru ve doğruya ulaştıran”¹⁸³ anlamında kullanılmıştır. Bu kelimeye hayır¹⁸⁴ anlamı veren müfessirler de vardır. Firavun, sadece kendi istek ve arzularına uygun olarak emirler veriyor ve bu emirlerin anında yapılmasını istiyordu. Kendisini mutlak hâkim olarak gören bu zalim diktatörün emrinde çalışan danışma meclisi ve kavmi bulunuyordu. İşte bu şekilde Allah’ın hâkimiyetini hesaba katmadan mutlak gücü kendinden bilerek verilen emirlere “Firavun emri” adı verilmektedir. Bu tür emirlerin reşîd olamayacağı ortadadır.¹⁸⁵ Yani bu emirler doğru emirler değildir. Hiç kimseyi doğru yola ulaştırmaz aksine doğru yoldan sapmalarına sebebiyet verir.¹⁸⁶ Allah Hz. Musa’yı mucizelerle destekleyerek Firavun ve kavmine göndermiştir. Hz. Musa onları doğru yola davet etmiş lakin Firavun ve kavmi onu dinlememiştir. Firavun’un kavmi Hz. Musa’yı dinlemek yerine Firavun’un emirlerini dinlemeyi tercih etmiştir. Firavun’un emirleri onu dinleyenleri Allah’tan uzaklaştırarak doğru yoldan sapmalarına sebep olmuştur.

¹⁷⁶ el-Cin 72/1-2

¹⁷⁷ Dâmegânî, *Vücûh ve’n-nezâ’ir*, 2/305.

¹⁷⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, 6/223.

¹⁷⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 6/223; Râzî, *Meîâtîhu’l-gayb*, 30/154.

¹⁸⁰ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsîri*, trc. Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner, 14/8128

¹⁸¹ Râzî, *Meîâtîhu’l-gayb*, 30/154.

¹⁸² Hûd 11/96-97. Diğer âyetler için bk. Hûd 11/78. 87.

¹⁸³ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 4/567.

¹⁸⁴ Kurtubî, *el-Câmi’li ahkâmi’l-Kur’ân*, 11/204.

¹⁸⁵ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 4/567.

¹⁸⁶ Kurtubî, *el-Câmi’li ahkâmi’l-Kur’ân*, 11/204; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 4/567; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü’t Tefsîr* (Beyrut: Dârü’l-Kur’ân’il-Kerîm, 1402/1981), 2/31.

1.1.3.2. Doğru Yol ve Kurtuluş Yolu

R-ş-d kökü fiil, isim, mastar ve sıfat olarak Kur'an'da "doğru yol" anlamında dört âyette kullanılmıştır. Bu kelime âyetlerde "yerşüdün, sebile'r-rüşd ve sebile'r-reşad" şeklinde geçmiştir. Konuyla alakalı âyet şöyledir: *وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ* "Kullarım, beni senden sorarlarsa, (bilsinler ki), gerçekten ben (onlara çok) yakıным. Bana duâ edince, duâ edenin duâsına cevap veririm. O hâlde, doğru yolu bulmaları için benim dâvetime uysunlar, bana iman etsinler."¹⁸⁷ Sahabilerden bazılarının "Rabbimiz nerededir?" şeklinde soru sormaları üzerine onlara cevap olarak bu âyet indirilmiştir.¹⁸⁸ Başka bir rivâyete göre ise, bir sahâbinin "Ya Muhammed, yaratıcımız bize yakın mı yoksa uzak mıdır? O'na gizlice mi duâ edelim yoksa yüksek sesle mi yalvaralım?" şeklinde soru sorması sebebiyle bu âyet nazil olmuştur.¹⁸⁹

Bu âyette rüşd kelimesi fiil olarak kullanılmış olup doğru yola ulaşmak anlamına gelmektedir. Sapıklığın zıddı olan doğru yola girdiğini kişinin ümit edebilmesi için Allah'ın varlığına, yüce sıfatlarına, kullarına yakınlığına ve yapılan duaları kabul ettiğine inanması gerektiği vurgulanmıştır.¹⁹⁰ Umulur ki onlar doğru yolu bulurlar anlamına gelen yerşüdün fiili yerşedün ve yerşidün olarak da kıraat edilmiştir. Esre ve fetha okuyuşa göre ayete "...Onlar davetimi kabul edip iman ettiklerinde, doğru yolu bulup din ve dünya faydalarını kazanırlar."¹⁹¹ manası verilmiştir. Çünkü Allah'a iman edip emirlerine de uyunca insanların din ve dünya işleri düzene girer. Yani Allah'ın rızasını kazanmış olan reşid kişilerden olurlar.¹⁹²

Bu âyette doğru yola ulaşmış olanların Allah'ın dâvetine icabet edenler ve O'na içtenlikle inanan kimseler oldukları yani rüşde erdikleri bildirilmiştir.¹⁹³ Bir insanın doğru yolu bulmasının şartı Yüce Allah'ı tanımak, O'na iman etmek ve ibadetler vesilesiyle yaratıcısıyla samimi bir ilişki kurmaktır. Allah ile güzel bir ilişki kuran insan çevresi ile de uyum içerisinde olacaktır. Bir insan yaratıcısının emirlerini yerine getirip yasaklarından da kaçınırsa o insan doğru yolu bulmuş ve Allah'ın rızasını kazanmış olur.

Rüşd kelimesinin türevlerinden olan ve "doğru yol" anlamına gelen sebîle'r-rüşd tamlaması bir âyette şöyle kullanılmıştır: *سَاصْرِفْ عَنْ أَيْتِيَ الَّذِينَ يَكْبَرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَإِنْ*

¹⁸⁷ el-Bakara 2/186.

¹⁸⁸ Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli Âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdül Muhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hicr, 1422-2001), 3/223-224.

¹⁸⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/223-224; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vil*, 1/168.

¹⁹⁰ Said Havva, *el-Esâs fi't-tefsir*, 1/466.

¹⁹¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 5/102-107.

¹⁹² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 5/102-107; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, trc. Ömer Çelik vd., 2/203.

¹⁹³ Zeynep Gazâlî el Cübeylî, *Kur'an'a Bakışlar Meal-Tefsir*, trc. Ali Akpınar (Konya: Uysal Kitabevi, 2003), 80.

يَرَوْا كُلَّ آيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الْعِغْيِ يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا
وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ “Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları ayetlerimden uzaklaştıracam. (Onlar) her ayeti görseler de ona iman etmezler. Doğru yolu görseler onu yol edinmezler. Ama sapıklık yolunu görseler onu (hemen) yol edinirler. Bu onların, âyetlerimizi yalanlamaları ve onlardan hep gâfil olmaları sebebiyledir.”¹⁹⁴ Sözlükte rüşd ve reşed kelimeleri, kişinin arzu ettiği şeyleri elde etmesi anlamına gelmektedir. Bu kelimeler hüsrana uğramanın zıddıdır.¹⁹⁵ Âyette geçen sebîle’r-rüşd tamlaması “ilim ve amelde doğruluk, hidâyet ve hak yol” anlamlarına gelmektedir. Sebîlü’l-gay terkibi ise bunun zıddıdır.¹⁹⁶ Allah insanları, kibirleri sebebiyle kalpleri mühürlenip Allah’ın âyetlerinden uzaklaşanlar gibi olmamaları konusunda uyarmıştır.¹⁹⁷ Allah, kibirleri sebebiyle kalpleri mühürlenenden bu kimselerin Allah’ın ayetlerinden yüz çevirdiklerini ve onlara doğru yol gösterilse bile o yola girmeyeceklerini bildirmiştir.¹⁹⁸

Allah’ın âyetlerini önemsemeyen ve onlardan habersiz yaşayanlar Allah’ın âyetlerinden birine şahit olsalar bile ona iman etmekten kaçınırlar. Onlara doğru yol gösterilse bile bu yola girmezler aksine onları Allah’tan uzaklaştıran, sapıklığa sürükleyen yollara girmeyi tercih ederler. Bu kişiler gösterdikleri kibirli davranışlardan dolayı doğru yoldan uzaklaşan kimselerdir.

Bazı âyetlerde r-ş-d kökü sebîl ile birlikte terkip halinde kullanılmıştır. Burada sebîl yol, reşâd ise doğru anlamına gelmektedir. Konuyla alâkalı âyette şöyle buyrulmuştur: قَوْمَ لَكُمْ الْمُلْكُ الْيَوْمَ ظَاهِرِينَ فِي الْأَرْضِ فَمَنْ يَنْصُرُنَا مِنْ بَأْسِ اللَّهِ إِنْ جَاءَنَا قَالَ فِرْعَوْنُ مَا أُرِيكُمْ إِلَّا مَا أَرَىٰ وَمَا أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ الرَّشَادِ “Ey Kavmim! Bu gün yeryüzüne hâkim kimseler olarak iktidar ve saltanat sizindir. Ama başımıza geldiğinde bizi, Allah’ın azabından kim kurtarır?’ Firavun, ‘Ben size ancak kendi görüşümü bildiriyorum ve sizi ancak doğru yola götürüyorum’ dedi.”¹⁹⁹ Âyette geçen sebîle’r-reşad terkibi doğru yol anlamına gelmektedir. Firavun Hz. Mûsâ’ya öldürmenin fitneyi kökünden temizleyebilmek için yapılabilecek en doğru iş olduğuna inanmıştı. Bu sebeple Hz. Musa’nın öldürülmesine engel olmaya çalışan mümin zata ve yanındaki kişilere doğru yolu (sebîle’r-reşadı) gösterdiğini iddia ederek yapmaları

¹⁹⁴ el-A’râf 7/146

¹⁹⁵ Kurtubî, *el-Câmi’li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9/331.

¹⁹⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 15/2.

¹⁹⁷ Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*, 1/572; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 4/132; Sâbûnî, *Safvetü’t-tefâsîr*, 1/471.

¹⁹⁸ Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*, 1/572; Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, 1/604; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsîri*, trc. Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner, 6/3084; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 4/132; Said Havva, *el-Esâs fi’t-tefsîr*, trc. M. Beşir Eryarsoy, 5/317; Sâbûnî, *Safvetü’t-tefâsîr*, 1/471.

¹⁹⁹ el-Mû’min 40/29

gereken şeyi açıklamış²⁰⁰ ve onlardan Hz. Mûsâ'yı öldürmelerini istemişti.²⁰¹ Firavun Hz. Musa'yı öldürmenin doğru bir düşünce olduğuna inandığı için kavmine sizi doğru yola götürüyorum demiştir.

Sebile'r-reşad terkibinin geçtiği âyetlerden bir tanesi de şu âyettir: وَقَالَ الَّذِي آمَنَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُونِ أَهْدِيكُمْ سَبِيلَ الرَّشَادِ “O inanan kimse dedi ki; ‘Ey kavmim! Bana uyun ki, sizi doğru yola iletiyim.”²⁰² Rüşd ve reşad kelimeleri “din ve dünyaya ait maslahat ve menfaatlara ulaşmak”²⁰³ anlamına gelmektedir. Ayrıca reşad kelimesi sapıklık²⁰⁴ ve azgınlık²⁰⁵ kelimelerinin karşıtı olarak kullanılmıştır. Doğru yol anlamına gelen sebile'r-reşâd tamlaması “mükâfatın, hayrın ve bunlara ileten her şeyin yolu”²⁰⁶ anlamına gelmektedir. Yine bu ifade, “Kendisine gireni maksuda götüren yoldur.”²⁰⁷ şeklinde de açıklanmıştır. Bu ifadeyle bu dünyanın geçici menfaatlerinden uzaklaştıran ve sonsuzluk yeri olan âhiret saadetine ulaştıran yol kastedilmiştir. Bu ebedî saadete kötülük yapıp ilahi gerçekleri reddederek değil Allah’a inanıp, faydalı işler yaparak ulaşmak mümkündür.²⁰⁸

Bu âyet Firavun ve ona tâbi olanların gittikleri yolun doğru yol olmadığını aksine sapıklık yolu olduğunu ortaya koymuştur.²⁰⁹ Bu âyetlerde geçen sebile'r-reşâd tamlaması ile dosdoğru yol anlamına gelen sırât-ı müstakîm ifadesi aynı anlama gelmektedir. Araştırmanın ilerleyen bölümlerinde rüşd kelimesi ile istikâmet kelimesi arasındaki yakınlıktan bahsedilecektir.

R-ş-d kökünün türevlerinden olan raşidûn kelimesi Kur'an'da sadece bir âyette kullanılmıştır. İsm-i fail olarak gelen bu kelime "doğru yolda olanlar" anlamına gelmektedir. Konuyla alakalı âyette şöyle buyrulmuştur: وَاعْلَمُوا أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللَّهِ لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِّنَ الْأَمْرِ لَعَنِتُّمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ أُولَٰئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ “Bilin ki, aranızda Allah’ın elçisi bulunmaktadır. Eğer o, birçok işlerde size uysaydı, sıkıntıya düşerdiniz. Fakat Allah, size imanı sevdirmiş ve onu gönüllerinize güzel göstermiş; inkârı, fâsıklığı ve (İslâm’ın emirlerine) karşı çıkmayı da çirkin göstermiştir.

²⁰⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 27/60; Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'an*, 18/352; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, 3/208; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 3/209; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, trc. Murat Sülün vd., 17/478; Said Havva, *el-Esâs fi't-tefsir*, trc. M. Beşir Eryarsoy, 12/500; Zeynep Gazâlî el Cübeylî, *Kur'an'a Bakışlar Meal-Tefsir*, trc. Ali Akpınar, 1096; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 3/101.

²⁰¹ Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 3/209; Said Havva, *el-Esâs fi't-tefsir*, 12/500.

²⁰² el-Mümin 40/38.

²⁰³ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, trc. Murat Sülün vd., 17/495.

²⁰⁴ Said Havva, *el-Esâs fi't-tefsir*, trc. M. Beşir Eryarsoy, 12/507

²⁰⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 27/68; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 3/212.

²⁰⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 27/68.

²⁰⁷ Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, 3/210.

²⁰⁸ *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 4/662.

²⁰⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 27/68; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 3/212; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, trc. Murat Sülün vd., 17/495.

*İşte bunlar doğru yolda olanların ta kendileridir.”*²¹⁰ Âyette geçen râşidûn kelimesi “doğru yolda olanlar” anlamına gelmektedir. Bu kişiler Hz. Nebinin emirlerini yerine getirdikleri ve nehyettiklerinden de kaçındıkları için doğru yolda olan kimselerden olmuşlardır.²¹¹ Âyette Allah’ın müminlere imanı güzel gösterip kalplerine yerleştirdiği; fısı, isyanı ve küfrü ise kötü gösterdiği bildirilmiştir. Bu özelliklere sahip kişilerin rüşd sahibi kişiler oldukları da haber verilmiştir.

R-ş-d kökünün türevlerinden birisi olan reşed sözcüğü Kur’ân’da “sıkıntılardan kurtuluş”²¹² manasında sadece bir âyette kullanılmıştır. Konuyla alakalı âyet şöyledir: اِذْ اَوٰى الْفَتٰىةُ اِلَى الْكَهْفِ فَقَالُوْا رَبَّنَا اٰتِنَا مِنْ لَّدُنْكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ اَمْرِنَا رَشَدًا “*Hani o gençler mağaraya sığınmışlardı da, ‘Ey Rabb ’imiz! Bize katından bir rahmet ver ve içinde bulunduğumuz şu durumda bize kurtuluş ve doğruluğa ulaşmayı kolaylaştır. ’ demişlerdi.*”²¹³ Bu âyetteki reşed sözcüğü “kurtuluş” anlamına gelmektedir. Aynı zamanda reşed kelimesi kişinin dinî veya dünyevî çeşitli kurtuluş yollarına ulaşarak onları elde etmesi²¹⁴ manasında kullanılmıştır. Âyette bahsedilen gençler putperestlerin şerrinden kaçarak mağaraya saklanmışlardı. Kalpleri Allah aşkıyla yanan bu gençler Allah’ın merhametine sığınarak kendilerini kurtuluşa ulaştırması için O’na dua etmişlerdi.²¹⁵

Allah’tan kurtuluş ve doğruluğa ulaşmayı isteyen Ashab-ı Kehf mağarada üç yüz yıl uyumuşlar ve uyandıklarında zalim hükümdarın öldüğünü onun yerine inançlı bir kişinin hükümdar olduğunu görmüşlerdi.²¹⁶ Allah, kendisine sığınan ve kurtuluş yolunu göstermesi için niyazda bulunan gençlerin duasını geri çevirmemiş ve onları bulundukları zorlu durumdan çıkarıp kurtuluşa ulaştırmıştır.

1.1.3.3. Doğruyu Gösteren Rehber

R-ş-d kökünün türevlerinden olan mürşid kelimesi Kur’an’da bir âyette kullanılmıştır. Bu kelime "doğru yolu gösteren rehber" anlamına gelmektedir. Konuyla alakalı âyette şöyle buyrulmuştur: وَتَرَى الشَّمْسَ اِذَا طَلَعَتْ تَرَاوُرُ عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِيْنِ وَاِذَا غَرَبَتْ تَقْرِضُهُمْ ذَاتَ الشَّمَالِ وَهُمْ فِيْ فَجْوَةٍ مِنْهُۥۙ ذٰلِكَ مِنْ اٰیٰتِ اللّٰهِۙ مَنْ يَّهْدِ اللّٰهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِۙ وَمَنْ يُضْلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُّرْسِدًا □ “(Orada olsaydın) güneş doğduğunda onun; mağaralarının sağ tarafına kaydığını, batarken de onlara dokunmadan sol tarafa gittiğini görürdün. Kendileri ise mağaranın geniş bir yerinde idiler. Bu, Allah’ın mucizelerindendir. Allah, kime hidâyet ederse işte

²¹⁰ el-Hucurât 49/7.

²¹¹ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 28/125.

²¹² Dâmegânî, *Vücûh ve’n-nezâ’ir*, “rşd”, 1/366.

²¹³ el-Kehf 18/10

²¹⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 22/179-180.

²¹⁵ Taberî, *Câmiu’l-beyan*, 15/161-162.

²¹⁶ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*; 5/343.

o, doğru yolu bulandır. Kimi de şaşırtırsa, artık ona doğru yolu gösterecek bir dost bulamazsın.”²¹⁷ Ayette geçen mürşid kelimesi “irşâd eden, doğru yolu gösteren rehber” anlamında kullanılmıştır. Gençler akıllarını kullanıp doğru yola girmeyi tercih ettikleri için Allah, onları putperest hükümdardan korumuş ve doğru yola ulaştırmıştır. Bu gençler doğru yola girmeyi istemeseydiler Allah onlara doğru yolu gösterecek bir rehber nasip etmeyecekti.²¹⁸

Bu âyette, Allah’ın hidâyetten mahrum edip sapıklığa sürüklediği kişilerin doğru yolu gösterecek bir rehber bulamayacağı vurgulanmıştır. Allah’ın hidâyet verdiği kişiler doğru yola ulaşmış ve kurtuluşa ermişlerdir. Onlar kurtuluşa ulaştıkları için onları saptırmaya kimsenin gücü yetmeyecektir. Dünya hayatının rahatını tercih edenler için ise doğru yolu gösterecek bir rehber bulunmayacaktır. Onlar dünya da mutlu olsalar da sonsuz hayatlarını ziyan eden kimselerdir.

1.1.3.4. Doğruya İletici Bilgi

Kur’an’da r-ş-d kökü farklı bağlamlarda kullanılmıştır. Bunlardan birisi master olan rüşd sözcüğüdür. Rüşd sözcüğü Kur’ân’da “doğruya iletici bilgi” anlamında sadece bir âyette kullanılmıştır. Konuyla alakalı âyette şöyle buyrulmuştur: *قَالَ لَهُ مُوسَى هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَىٰ أَنْ تُعَلِّمَ مِنَّمَا عَلَّمْتَ رَسُولًا* “Mûsâ ona, ‘Sana öğretilen bilgilerden bana, doğruya iletici bir bilgi öğretmen için sana tabi olayım mı?’ dedi.”²¹⁹ Âyetteki rüşd sözcüğü rüşde dayanan bir ilim²²⁰ ve doğru ilim²²¹ anlamlarında kullanılmıştır. Bu âyetteki rüşd kelimesinin “hayra isâbet etmek”²²² anlamına geldiğini söyleyen müfessirler de vardır. Tefsirlerde Musa peygamberin Hz. Hızır’a, “Sana öğretilenlerden, doğruyu bulmama yardım edecek bir bilgi öğretmen için yani dinim hususunda kendisiyle doğru yolu bulacağım bir ilim öğretmen için sana tâbi olayım mı?”²²³ dediği ifade edilmiştir. Hz. Musa, ilim sahibi olan zâttan alacağı ilimle dinini daha güzel öğreneceği ve bu vesileyle de doğru yola erişeceğinin bilincinde olduğu için böyle bir teklifte bulunmuştur.

²¹⁷ el-Kehf 18/17.

²¹⁸ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, trc. Zekeriya Tüfekçioğlu vd., 11/337.

²¹⁹ el-Kehf 18/66

²²⁰ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, trc. Zekeriya Tüfekçioğlu vd., 11/470.

²²¹ Kurtubî, *el-Câmi’li ahkâmi’l-Kur’ân*, 13/326.

²²² Neseî, *Medârikü’t-tenzîl*, 2/310; Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, trc. Zekeriya Tüfekçioğlu vd., 11/470; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 5/372; Celâl Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri*, 7/3668.

²²³ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 21/149; Neseî, *Medârikü’t-tenzîl*, 2/310; Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, trc. Zekeriya Tüfekçioğlu vd., 11/470; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 5/372; Said Havva, *el-Esâs fi’t-tefsir*, trc. M. Beşir Eryarsoy, 8/376; Celâl Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri*, 7/3668.

1.1.3.5. Doğruyu Yanlıştan Ayırma Yeteneği

R-ş-d kökünün türevlerinden birisi olan rüşd sözcüğü Kur’ân’da “doğruyu yanlıştan ayırma yeteneği” anlamında bir âyette kullanılmıştır. Konuyla alakalı ayette şöyle buyrulmuştur: *وَلَقَدْ آتَيْنَا إِبْرَاهِيمَ رُشْدَهُ مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا بِهِ عَالِمِينَ* “*Andolsun, daha önce de İbrâhim’e doğruyu yanlıştan ayırma yeteneğini verdik. Biz zaten onu biliyorduk.*”²²⁴ Bu âyette rüşd kelimesi “hakla bâtili ayırt etme kabiliyeti”²²⁵ anlamında kullanılmıştır. Allah’ın Hz. İbrahim’e vermiş olduğu doğruyu yanlıştan ayırma kabiliyeti (rüşd), küçük yaşında olmasına rağmen kavminin putlara ibadet etmesinin yanlış olduğunu anlaması ve kabul etmemesidir.²²⁶

Âyette geçen rüşd kelimesi doğruyu yanlıştan ayırt etme kabiliyetinin yanında iman anlamına da gelmektedir. Yüce Allah bu âyette Hz. İbrahim’in risalet görevini taşıyabilecek sağlam bir imana sahip olduğunu açıklamıştır.²²⁷ Âyetteki rüşd kelimesi doğru yol²²⁸ anlamına da gelmektedir. Hz. İbrahim’e verilen rüşdün peygamberlik olduğu görüşü de ortaya konulmuştur. Bunun delili olarak da “Biz onu bilenlerdendik.” cümlesi ileri sürülmüştür. Çünkü Allah nübüvveti, ahlaka yakışmayacak davranışlardan uzak duran, bu işin hakkını verecek olan bir kimseye verir. Allah, Hz. İbrahim’in ahlaklı ve temiz bir kişi olduğunu bilmektedir.²²⁹ Yani diğer elçilere verilen rüşd gibi Yüce Allah Hz. İbrahime de rüşdünü vermiştir.²³⁰ Hz. İbrahim kendisine verilen doğruyu yanlıştan ayırabilme yeteneği sayesinde yaratıcının kudretini, eşsiz ve benzersiz oluşunu kavrayabilmiştir. Yıldızlar ve güneşin yaratıcı olamayacağını, yaratıcının gece ve gündüzün gelişiyle ortadan kaybolmayacağını anlamıştır.

1.1.3.6. Olgunluk, Hayır ve Fayda

Bazı âyetlerde r-ş-d kökü rüşd şeklinde mastar olarak kullanılmıştır. Rüşd kelimesi Kur’ân’da reşîd yani olgunluk manasında bir âyette kullanılmıştır. Konuyla alakalı âyette şöyle buyrulmuştur: *وَابْتَئُوا الْيَتَامَى حَتَّى إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا وَبِدَارًا أَنْ يَكْبَرُوا وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ فَأَشْهِدُوا عَلَيْهِمْ وَكَفَى بِاللَّهِ حَسِيبًا* “*Yetimleri deneyin. Evlenme çağına (buluğa) erdiklerinde, eğer reşîd olduklarını görürseniz, mallarını kendilerine verin. Büyüyecekler (ve mallarını geri alacaklar) diye israf ederek ve aceleyle getirerek mallarını yemeyin. (Velilerden) kim zengin ise (yetim*

²²⁴ el-Enbiyâ 21/51

²²⁵ Mevdûdî, *Tefhimu’l Kur’ân*, trc. Muhammed Han Kayanî vd., 3/311.

²²⁶ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsiri*, trc. Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner, 10/5342.

²²⁷ Taberî, *Câmiu’l-beyan*, 16/290.

²²⁸ Ferrâ, *Me’ani’l-Kur’an*, 2/430; Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât*, trc. Mehmet Yalar, 3/547; Beydâvî, *Envâru’t-tenzil ve esrâru’t-te’vîl*, 2/423; Neseî, *Medârikü’t-tenzil*, 2/408

²²⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 22/179-180.

²³⁰ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, trc. Abdullah Kahraman vd., 12/508; Said Havva, *el-Esâs fi’t-tefsir*, 9/198.

malından yemeğe) tenezzül etmesin. Kim de fakir ise, aklın ve dinin gereklerine uygun bir biçimde (hizmetinin karşılığı kadar) yesin. Mallarını kendilerine geri verdiğiniz zaman da yanlarında şahit bulundurun. Hesap görücü olarak Allah yeter.”²³¹ Âyette geçen rüşd sözcüğü “reşîd yani olgunluk” manasında kullanılmıştır. Bu olgunluk, malı doğru kullanabilme²³² ve ticaret yapabilme olgunluğudur.²³³

Bu âyette rüşd sözcüğünün nekre (belirsiz) olarak kullanılmış olması, kişinin reşid sayılabilmesi için reşid olduğuna dair bazı işaretlerin yeterli olacağını göstermektedir. Yani bir kişinin rüşd sahibi yani reşid sayılması için ticaret ve tasarruftaki olgunluğu ve doğru davranışı yeterli görülmüştür. Bir başka görüşe göre rüşd kelimesinin nekre olarak kullanılmış olması azlık ifade etmek içindir. Rüşdün azlık ifade etmesi “kişide bulunması gereken rüşdün kısmen de olsa anlaşılması”²³⁴ anlamına gelmektedir. Bu âyette İslâm toplumunun varlığını sürdürebilmesi için gerekli olan malın onu doğru dürüst kullanamayanlara teslim edilmemesi gerektiği vurgulanmıştır.²³⁵ Çünkü reşid olmayan kişilere verilecek olan mallar, sahipleri tarafından israf edilerek toplumun ekonomik açıdan zarara uğramasına sebep olabilmektedir.

R-ş-d kökünün türevlerinden birisi olan reşed sözcüğü Kur’ân’da hayır manasında bir âyette kullanılmıştır. Konuyla alâkalı âyette şöyle buyrulmuştur: وَأَنَّا لَا نَدْرِي أَشَرُّ أُرِيدَ بِمَنْ أَوْ نَدْرِي أَهَدَّ أُرِيدَ بِمَنْ “*Hakikaten biz bilmiyoruz, yeryüzündekilere kötülük mü istendi, yoksa Rabb’leri onlara bir hayır mı diledi?*”²³⁶ Bu ayette geçen reşed kelimesi hayır anlamında kullanılmıştır. Cinler şöyle dediler: Gökyüzünün bekçi ve alevlerle dolması, gönderilen peygamberi yalanladıkları için Allah’ın yeryüzündekilere indireceği bir azaptan dolayı mıdır? Yoksa Allah’ın onların arasından bir peygamber seçmek sûretiyle onlar hakkında istediği bir hayırdan (onları doğru yola ulaştırmayı murat etmesinden) dolayı mıdır?²³⁷ Dil bilimciler de reşed sözcüğüne hayrı bulmak²³⁸ anlamı vermişlerdir. Cinler, insanlar kendilerine gönderilen peygambere itaat edip hayra mı ulaşacak veya Allah’a isyan edecekler de Allah onları helâk mı edecek bu konuda bilgi sahibi olmadıklarını dile getirmişlerdir.

Reşed kelimesi Kur’ân’da fayda anlamında sadece bir âyette kullanılmıştır. Konuyla alâkalı ayette şöyle buyrulmuştur: قُلْ إِنِّي لَا أَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا رَشَدًا “*De ki: ‘Şüphesiz*

²³¹ en-Nisâ 4/6

²³² Dâmegânî, *Vücûh ve’n-nezâ’ir*, “rşd”, 1/366; Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/22-23.

²³³ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/22-23.

²³⁴ Said Havva, *el-Esâs fi’t-tefsir*, trc. M. Beşir Eryarsoy, 3/38.

²³⁵ Mevdûdî, trc. Muhammed Han Kayanî vd., *Tefhimu’l Kur’ân*, 1/331.

²³⁶ el-Cin 72/10

²³⁷ Taberî, *Câmiu’l-beyan*, 23/329; Zemahşerî, *Keşşâf*, 6/227; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 30/158; Kurtubî, *el-Câmi’li ahkâmi’l-Kur’ân*, 21/289; Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, 3/550; Sâbûnî, *Safvetü’t-tefâsîr*, 3/459.

²³⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 9/194.

ben, size ne zarar verebilir ne de Fayda sağlayabilirim.”²³⁹ Âyette geçen reşed kelimesi fayda²⁴⁰ anlamına gelmektedir. Hz. Nebi, kendisinin de onlar gibi beşer olduğunu ifade etmiş²⁴¹ ve yaratılanlardan hiç kimsenin onlara fayda veya zarar vermeye gücünün yetmeyeceğini söylemiştir.²⁴² Yine reşed kelimesinin nimet ve hayat, zarar kelimesinin de azab ve ölüm²⁴³ anlamlarına geldiği rivâyetlerde yer almıştır. Hz. Nebinin vazifesinin sınırları bellidir. Onun hiç kimseye fayda vermeye gücü yetmeyeceği gibi onların başına gelen zararı da ortadan kaldırmaya gücü yetmez. İnsanlara fayda ve zarar vermek onları doğru yola ulaştırmak yetkisi yalnızca Allah’a aittir. Allah bu yetkiyi hiçbir kuluna vermemiştir.

1.1.3.7. Aklı Başında Hareket Eden

R-ş-d kökünün türevlerinden olan reşîd kelimesi Kur'an'da iki âyette aklı başında hareket eden anlamında kullanılmıştır. Konuyla alâkalı bir âyette şöyle buyrulmuştur: *وَجَاءَهُ قَوْمُهُ يُهْرَعُونَ إِلَيْهِ وَمِنْ قَبْلُ كَانُوا يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ قَالَ يَا قَوْمِ هَؤُلَاءِ بَنَاتِي هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَلَا تُخْزُونِ فِي* *ضَيْفِي الْيَسَ مِنْكُمْ رَجُلٌ رَشِيدٌ* “Kavmi, (konuklarıyla çirkin ilişkide bulunmak üzere) ona doğru koşa koşa geldiler. Zaten onlar önceden de bu tür çirkin işleri yapıyorlardı. Hz. Lût, dedi ki: ‘Ey Kavmim! İşte kızlarım. Onlar(la nikâhlanmanız) sizin için daha temizdir. Allah’a karşı gelmekten sakının ve konuklarıma karşı beni rezil etmeyin. İçinizde hiç aklı başında bir adam yok mu?’”²⁴⁴ Âyette geçen reşîd kelimesi “aklı başında hareket eden”²⁴⁵ anlamına gelmektedir.

Müfessirler Hz. Lût’un şunu söylemek istediğine işaret etmişlerdir: “Yasakladığım fiilleri terk edecek, emrettiklerimi de yapacak aklı başında hareket edecek bir kişi yok mu? İçinizde güzel işler yapacak, kötülüklerden uzaklaşacak, hakka doğru yol bulacak aklı başında bir kişi dahi bulunmuyor mu?”²⁴⁶ Aklı başında yani reşîd kişi doğru yolu bulmuş bir kimsedir ki insanlara nasihat edip Allah’ın sevmediği işlerden onları uzaklaştırmaya çalışır. Bu sebeple Hz. Lut, kavmi arasında reşîd yani aklı başında bir kimsenin olmasını ummuştur. Kavmini doğru yola çağırarak, Allah’a yönelmelerine vesile olacak bir kişinin aralarında olup olmadığını sormuştur.²⁴⁷ Çünkü aklı başında olan

²³⁹ el-Cin 72/21.

²⁴⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 30/164; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsîri* trc. Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner, 14/8156

²⁴¹ Said Havva, *el-Esâs fi’t-tefsir*, trc. M. Beşir Eryarsoy, 15/379.

²⁴² Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 30/164; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsîri* trc. Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner, 14/8156

²⁴³ Kurtubî, *el-Câmi’li ahkâmi’l-Kur’ân*, 21/304.

²⁴⁴ Hûd 11/78

²⁴⁵ Dâmegânî, *Vücûh ve’n-nezâ’ir*, “rşd”, 1/366.

²⁴⁶ Kurtubî, *el-Câmi’li ahkâmi’l-Kur’ân*, 11/180; Zeynep Gazâlî el Cübeylî, *Kur’an’a Bakışlar Meal-Tefsir*, 557; Sâbûnî, *Safvetü’t-tefsîr*, 2/27.

²⁴⁷ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, trc. Veli Ulutürk – Murat Sülün, 8/471.

kişi çevresindekileri doğru yola çağırarak Lut peygambere destek olacaktır. Görüldüğü üzere âyette geçen reşid kelimesi müfessirler tarafından akli başında hareket eden kişi olarak anlaşılmıştır.

Bu âyette akli başında anlamındaki reşîd sözcüğünün doğru hareket eden kimse anlamına geldiği söylendiği gibi ıslah edici veya salih bir kimse anlamına geldiği de söylenmiştir. Reşîd kelimesine “mümin ve münkerden alıkoyan” anlamlarını da veren müfessirler vardır. Bazı müfessirler reşîd kelimesinin reşed kelimesiyle eş anlamlı olduğunu da söylemiştir. Reşed ve reşâd kelimelerinin “istikamet ve hidâyet” anlamlarına geldiği daha evvel ifade edilmiştir.²⁴⁸ Bazı müfessirlere göre reşîd kelimesi mürşid anlamında kullanılmıştır. Bu durumda âyet, “Doğruyu söyleyen ve o sapık kişileri misafirlerimden uzaklaştırabilecek kimse yok mu?” anlamına gelmektedir. Bazı müfessirlere göre ise reşîd kelimesi mürşed yani doğruya ulaştırılmış anlamında kullanılmıştır. Buna göre âyet “Aranızda Allah’ın doğruluğa ulaştırdığı bu adi işe engel olacak bir kimse yok mu?”²⁴⁹ anlamına gelmektedir. Lut peygamber, kavminin misafirlere karşı sergilediği çirkin davranışları görünce akli başında kimselerin bu duruma engel olmasını istemişti. Çünkü Allah’ın doğru yola ulaştırdığı rüşd sahibi kişiler çevrelerindeki insanların günah işlemelerinden rahatsız oldukları için onları günahlardan uzaklaştırmaya çalışırlar.

Konuyla alakalı diğer âyet şöyledir: قَالُوا يَا شُعَيْبُ أَصْلُوكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْْبُدُ آبَاؤُنَا أَوْ أَنْ نَفْعَلَ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ “Dediler ki: ‘Ey Şu’ayb! Babalarımızın taptığını yahut mallarımız hakkında dilediğimizi yapmayı terk etmemizi sana namazın mı emrediyor. Oysa sen gerçekten yumuşak huylu ve aklı başında bir adamsın.’”²⁵⁰ Âyette geçen reşîd kelimesine “aklı başında kişi” anlamı verilmiştir. Kavmi Hz. Şuayb’a sen akli başında bir kimse olduğun hâlde nasıl olur da bizi atalarımızın dininden vazgeçirmeye çalışıyorsun, diyerek akli başında olan bir kimseye bu hareketin yakışmayacağını dile getirmişlerdir.²⁵¹ Yani inkârcılar akli başında olan bir kişinin yanlış bile olsa toplumda yerleşmiş olan gelenek ve göreneklere karşı çıkmasının doğru olmadığını dile getirmiş ve bu tutumu sebebiyle Hz. Şuayb’ı yadırgamışlardır.²⁵² Başka bir rivayete göre ise reşîd kelimesiyle Hz Şuayb’ın akılsız ve yoldan çıkmış bir kimse olduğunu ima ederek onunla dalga

²⁴⁸ Kurtubî, *el-Câmi’li ahkâmi’l-Kur’ân*, 11/180.

²⁴⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 18/23-24.

²⁵⁰ Hûd 11/87

²⁵¹ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 18/44.

²⁵² Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, 3/193-194.

geçmişlerdi.²⁵³ Müfessirlerin çoğunluğu ayetlerde geçen reşîd kelimesine “aklı başında hareket eden kimse” anlamı vermiştir. Aklı başında hareket eden kişi kendisini günahlardan uzak tuttuğu gibi çevresindeki kişileri de yanlışla düşmekten alıkoymaya çalışan kimsedir. İşte bu kimse bu davranışı sebebiyle Allah’ın rızasını kazananlardan olmuştur.

1.1.4. R-ş-d Köküyle Yakın Anlamlı Kelimeler

Buraya kadar r-ş-d kökünden türeyen fiil ve isimlerin lügat anlamları tespit edilmiştir. Daha sonra r-ş-d kökünden türeyen kelimelerin âyetlerde hangi anlamlarda kullanıldığı araştırılmıştır. Bundan sonra ise r-ş-d kökünden türeyen rüşd kelimesine anlam açısından yakın olan sözcükler incelenmiştir. Yapılan araştırmalar sonucunda hüdâ, furkan, eşüd, istikâmet, ilim, hikmet, hayır ve savâb gibi kelimelerin Kur’ân’da rüşd kelimesiyle yakın anlamlarda kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu kelimeler detaylı bir şekilde aşağıda incelenmiştir.

1.1.4.1. Hüdâ

R-ş-d kökünden türeyen rüşd terimiyle hüdâ terimi arasında anlam yakınlığı vardır. Hüdâ kelimesi “doğru yolu göstermek, doğru yola ulaştırmak²⁵⁴ ve hidâyete ermek”²⁵⁵ manalarına gelmektedir. Bir kimsenin kalbi doğru yola yöneldiği zaman o kişi doğru yolu bulmuş, rüşde ermiş²⁵⁶ demektir. Hüdâ kelimesi dalâl kelimesinin zıddı²⁵⁷ olup reşad anlamına²⁵⁸ da gelmektedir. Hüdâ sözcüğü Arap dilinde mastar olarak “doğru yolu göstermek, doğru yolda gitmek”²⁵⁹ manasında, isim olarak ise “doğru yol, kılavuzluk” anlamında kullanılmıştır. Bu çerçevede hüdâ, hedefe ulaştıracak yol için kılavuzluk yapmak yani o yolu göstermek²⁶⁰ ifadeleriyle tanımlanmıştır. Kur’ân’da hüdâ kelimesi rüşd sözcüğüyle yakın anlamli olarak kullanılmıştır. Zira rüşd gibi hüdâ da devamlı olarak olumlu anlamda kullanılan bir sözcüktür. Bu açıklamalar hüdâ ile rüşd arasındaki anlam ilişkisini son derece açık bir biçimde göstermektedir.²⁶¹

²⁵³ Ebû Abdurrahmân İsmâil b. Ahmed ed-Darîr el-Hîrî en-Nisâbûrî, *Vücûhü'l-Kur'an*, thk. Fâtıma Yûsuf el-Hiyemî (Dimeşk: Dâru's Sekâ, 1996), “rşd”, 160; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 18/44; Said Havva, *el-Esâs fi't-tefsir*, trc. M. Beşir Eryarsoy, 7/105.

²⁵⁴ Zemahşerî, “hdy”, 2/368; Firuzabâdî, “hdy”, 1/1345.

²⁵⁵ Hakîm et-Tirmizî, *Tahsilü Nezâi'iri'l-Kur'an*, thk. Hüsni Nasr Zeydân (Kahire: y.y., 1389/1969), “hdy”, 23; Said Havva, *el-Esâs fi't-tefsir*, trc. M. Beşir Eryarsoy, 7/330.

²⁵⁶ Hakîm et-Tirmizî, *Tahsilü Nezâi'iri'l-Kur'an*, “hdy”, 23.

²⁵⁷ İbn Fâris, *Mücmelü'l-luga*, “hdy”, 3/901.

²⁵⁸ Firuzabâdî, “hdy”, 1/1345.

²⁵⁹ Ebu'l Kasım Hüseyin b. Muhammed el-Mâruf bi'r-Rağîb el-İsfahânî, “hdy”, *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'an*, trc. Mustafa Yıldız (İstanbul: Çıra Yayınları, 2020), 1036; Mehmet Okuyan, *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'an Sözlüğü*, 8.Baskı (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2021), 647.

²⁶⁰ Okuyan, *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'an Sözlüğü*, 647.

²⁶¹ İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, çev. Selâhattin Ayaz, 298.

Hüdâ kelimesinin rüşd kelimesiyle yakın anlamli olarak kullanıldığı âyetlerden birisi şöyledir: *“İnkâr edenler diyorlar ki: ‘Ona (Muhammed’e) Rabbinden bir mucize indirilseydi ya!’ De ki: Şüphesiz Allah dilediğini saptırır, kendisine yöneleni de doğru yola eriştirir.”*²⁶² Bu âyette geçen hüdâ kelimesinin fiili muzarisi olan yehdî fiili doğru yola erişmek anlamında kullanılmıştır. Bu âyette Allah, kendisine samimi bir kalple yönelenleri doğru yola eristireceğini bildirmiştir.²⁶³ Allah bazı kavimleri azgınlık yolunda ısrar ettikleri için âyetlerinden uzaklaştırıp saptırmış, bazı kavimleri ise azgınlıkta ısrar etmedikleri için doğru yola ulaştırmıştır. Hz. Muhammed’in gösterdiği mûcizeler hiçbir insana karışık gelmeyecek kadar fazla sayıda ve anlaşılırdır. Böyle olduğu halde kâfirler daha çok mucize isteyince Allah bu isteği taaccüble karşılamış ve küfründe ısrar edenleri doğru yoldan uzaklaştıracakını, küfründe inat etmeyip²⁶⁴ içtenlikle kendisine yönelen kişileri ise doğru yola ulaştıracakını²⁶⁵ açıklamıştır. Müfessirler âyette geçen hüdâ kelimesini doğru yol olarak anlamışlardır. Bu münasebetle hüdâ kelimesinin rüşd kelimesiyle yakın anlamli olduğu tespit edilmiştir.

Rüşd kelimesiyle yakın anlamli olan hüdâ kelimesinin zikredildiği âyetlerden birisinde şöyle buyrulmuştur: *لِّلْعَالَمِينَ □ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ هَدَىٰ اللَّهُ فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ* *“İşte o peygamberler, Allah’ın doğru yola ilettiği kimselerdir. (Ey Muhammed!) Sen de onların tuttuğu yola uy. De ki: ‘Bu tebliğe karşı sizden bir ücret istemiyorum. (Kur’an), bütün âlemler için ancak bir uyarıdır.”*²⁶⁶ Bu âyette hüdâ kelimesi Allah’ın hidâyete erdirdiği doğru yolda olan kimseler²⁶⁷ anlamında rüşd kelimesiyle yakın anlamli olarak kullanılmıştır. Âyette geçen “Onlar, Allah’ın doğru yola ilettiği kimselerdir.” ifadesiyle önceki âyetlerde bahsedilen elçiler kastedilmiştir. Allah son resûlüne, önceki âyetlerde zikredilen peygamberlerin babalarının, evlatlarının ve kardeşlerinin hidâyet ehli olduklarını bildirerek²⁶⁸ onların tabi oldukları yola tabi olmasını emretmiştir.²⁶⁹ Onların yolu ifadesinden maksat, tüm nebilerin izlediği rüşd yoludur. Yani Yüce Allah’a îman,

²⁶² er-Ra’d 13/27.

²⁶³ Taberî, *Câmiu’l-beyan*, 13/517.

²⁶⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 19/49.

²⁶⁵ Taberî, *Câmiu’l-beyan*, 13/517; Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât*, trc. Mehmet Yalar, 3/163; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 19/49; Kurtubî, *el-Câmi’li ahkâmi’l-Kur’ân*, 12/64; Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*, 2/206; Neseî, *Medârikü’t-tenzîl*, 2/154; Said Havva, *el-Esâs fi’t-tefsir*, trc. M. Beşir Eryarsoy, 7/330.

²⁶⁶ el-En’âm 6/ 90.

²⁶⁷ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsiri*, trc. Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner, 6/2728

²⁶⁸ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsiri*, trc. Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner, 6/2728

²⁶⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyan*, 9/392; Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât*, trc. Mehmet Yalar, 2/130; Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/369; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 13/74; Kurtubî, *el-Câmi’li ahkâmi’l-Kur’ân*, 8/452; Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*, 1/503; Neseî, *Medârikü’t-tenzîl*, 1/520; Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 5/395.

onu birlemek ve dinin temel esaslarında takip ettikleri yoldur.²⁷⁰ Âyette geçen doğru yola iletilmiş olan kimseler ifadesiyle peygamberler kastedilmiştir. Çünkü peygamberler doğru yol üzere bulunan rüşd sahibi kişilerdir. Bu açıklamalardan müfessirlerin ayetteki hüdâ kelimesini doğru yol anlamında yorumladıkları görülmektedir.

Rüşd kelimesi ile yakın anlamlı olan hüdâ kelimesinden türemiş olan hâd kelimesi Kur'an'da yol gösterici anlamında kullanılmıştır. Rüşd kelimesinden türeyen mürşid, reşid ve râşid kelimeleri de yol gösterici anlamına gelmektedir. Konuyla alakalı âyet şöyledir: *“أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ وَيُخَوِّفُونَكَ بِالَّذِينَ مِنْ دُونِهِ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ”* Allah, kuluna yetmez mi? Seni O'ndan (Allah'tan) başkalarıyla korkutmaya çalışıyorlar. Allah, kimi saptırırsa artık onun için bir yol gösterici yoktur.”²⁷¹ Rüşd kelimesinden türemiş olan mürşid kelimesi hâd kelimesiyle yakın anlamlı kelimelerdendir.²⁷² Hâd kelimesi doğru yolu gösteren rehber anlamında kullanılmıştır. Yüce Allah kullarına yol göstericidir. O'nun yol gösterici olması kuluna imana ulaştıracak yolları göstermesi veya şirke düşmekten alıkoyması ya da kulunu doğru yola sevk etmesiyle olur.²⁷³ Yüce Allah kullarına akıl vermiş, Kur'an'da doğru yolu göstermiş, Hz Muhammed'i de insanlara rehber olarak göndermiştir. Görüldüğü üzere hâd kelimesi mürşid kelimesiyle yakın anlamlı olan kelimelerdendir.

1.1.4.2. Furkan

Rüşd kelimesi ile yakın anlamlı olan kelimelerden birisi de furkan kelimesidir. Furkan kelimesi delil,²⁷⁴ yardım,²⁷⁵ sabah,²⁷⁶ zafer ve fetih²⁷⁷ anlamlarına gelmektedir. Kur'an, hak ile bâtılın arasını net olarak ayırdığı için furkan olarak isimlendirilmiştir.²⁷⁸ Yine furkan, hak ile batılın arasını ayıran Allah'ın indirdiği her kitaba da ad olmuştur.²⁷⁹ Yüce Allah âyette²⁸⁰ yevmü'l furkan ifâdesini kullanarak hak ile batılın birbirinden ayrıldığı gün olan Bedir savaşının yapıldığı güne işaret etmiştir. Zira o gün, müminlerin yüceldiği buna karşın kâfirlerin bozguna uğradığı gün olarak tarihe geçmiştir.²⁸¹

²⁷⁰ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 5/395.

²⁷¹ ez-Zümer 39/36.

²⁷² İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsîri*, trc. Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner, 12/6919.

²⁷³ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, trc. Mehmet Yalar, 5/97.

²⁷⁴ Dureyd, "frk", 2/785; Sahib, "frk", 5/395.

²⁷⁵ Dureyd, "frk", 2/785.

²⁷⁶ İbn Faris, *Mücmelü'l-luga*, "frk", 3/718; Zemahşerî, "frk", 2/201.

²⁷⁷ Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'an*, 9/493.

²⁷⁸ Dureyd, "frk", 2/785; İbn Faris, *Mücmelü'l-luga*, "frk" 3/718.

²⁷⁹ Sahib, "frk", 5/395.

²⁸⁰ el-Enfâl 8/41

²⁸¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/575; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 7/83-84.

Bu kelimenin içerisinde geçtiği âyet şöyledir: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا “Ey iman edenler! Eğer Allah’a karşı gelmekten sakınırsanız; O, size iyiyi kötüden ayırt edecek bir anlayış verir ve sizin kötülüklerinizi örter, sizi bağışlar. Allah büyük lütf sahibidir.”²⁸² Âyette geçen furkan kelimesi hakkı batıldan ayırt etme kabiliyeti²⁸³ anlamında kullanılmıştır. Bu kabiliyet ile insan hak ile batılı birbirinden ayırabilme gücüne kavuşmuştur.²⁸⁴ Çünkü bir kimse Yüce Allah’ın yasaklarını terk edip emirlerini uygulamak sûretiyle Allah’tan korkarsa, Allah o kimseye hakkı batıldan ayıracak bir anlayış verir. Bu anlayış dünyevi işlerin kolaylaşmasına, kişinin günahlarının bağışlanmasına, kıyamet günü kurtuluşuna vesile olur.²⁸⁵ Furkan kelimesine şüphelerden kurtuluş,²⁸⁶ kurtuluş,²⁸⁷ çıkış yolu²⁸⁸ ve yardım²⁸⁹ anlamları da verilmiştir. Ayette geçen furkan kelimesi “yeterli bir ilim ve güçlü bir ilham gibi, kendisiyle hak ile batılın ayrıldığı şey”²⁹⁰ anlamına da gelmektedir.

Furkan, müminleri yüceltip kâfirleri alçaltarak haklı ile haksızı ayırt edecek bir zafer anlamında da kullanılmıştır. Ayrıca furkan hak ile batılı ayırt etmemize yarayacak bir hidâyet nurudur.²⁹¹ Âyette furkan kelimesi mutlak olarak zikredildiği için “inanananlarla inanmayanlar arasında meydana gelen tüm ayırt edici vasıflar”²⁹² anlamına gelmektedir. “Allah inananları cennete, inanmayanları cehenneme koyarak ahirette hak ile batılı birbirinden ayıracaktır.”²⁹³ yorumunu yapan müfessirler de vardır. Furkan kelimesi müfessirlerin çoğunluğu tarafından doğru ile yanlış ayırt edebilecek kabiliyet anlamında kullanılmıştır. Rüşt kelimesi de bir ayette doğruyu yanlıştan ayırt edebilme kabiliyeti anlamında kullanılmıştır. Bu kabiliyet sayesinde insan doğru ile yanlış arasındaki farkı görmekte ve tercihini doğrudan yana yapmaktadır. Bu açıklamalardan anlaşıldığı üzere furkan kelimesi rüşt sözcüğüyle yakın anlamlı olan kelimelerdendir.

²⁸² el-Enfâl 8/29.

²⁸³ Taberî, *Câmiu’l-beyan*, 11/128; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsîri*, trc. Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner, 7/3280.

²⁸⁴ Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*, 2/17; Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, 1/640.

²⁸⁵ Taberî, *Câmiu’l-beyan*, 11/128; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsîri*, trc. Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner, 7/3280.

²⁸⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyan*, 11/128; Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*, 2/17; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsîri*, trc. Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner, 7/3280.

²⁸⁷ Kurtubî, *el-Câmi’li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9/493.

²⁸⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 15/158.

²⁸⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyan*, 11/128; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsîri*, trc. Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner, 7/3280.

²⁹⁰ Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât*, trc. Mehmet Yalar, 2/305.

²⁹¹ Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*, 2/17; Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, trc. Ömer Çelik vd., 7/83-84.

²⁹² Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 15/158.

²⁹³ Kurtubî, *el-Câmi’li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9/493.

1.1.4.3. Eşüd

Eşüd, bir kişinin tecrübe, bilgi²⁹⁴ ve olgunluğa ulaşması anlamına gelmektedir. Olgunluk çağına ulaşan kişi için الرَّجُلُ أَشَدُّ denilmiştir. Bazı âlimler eşüd kelimesi ile kastedilen olgunluk yaşının 17 ile 40 yaş arası veya 30 ile 40 yaş arası²⁹⁵ olduğunu bazı âlimler ise bu yaşın 20 veya 40 yaş olduğunu²⁹⁶ rivayet etmişlerdir.

Rüşd kelimesiyle yakın anlamli bir kelime olan eşüd kelimesinin geçtiği âyetlerden birisi şöyledir: وَلَا تَقْرُبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّى يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ وَبِعَهْدِ اللَّهِ أَوْفُوا ذَلِكُمْ وَصِيَّتُكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ *“Rüşdüne erişinceye kadar yetimin malına, onun iyiliğine olmadıkça el sürmeyin. Ölçü ve tartıyı adaletle yapın. Biz herkese ancak gücünün yettiği kadarını yükleriz. Söz söylediğiniz zaman, yakınlarınız hakkında bile olsa, adaletli olun. Allah’a verdiğiniz sözü eksiksiz yerine getirin. İşte düşünüp öğüt alasınız diye Allah size bunları öğretti.”*²⁹⁷ Âyette geçen eşüd sözcüğüne “rüşde ermek” anlamı verilmiştir. Bu sözcüğe güçlenmek anlamını veren müfessirler de vardır. Kişinin güçlenip güçlenmediği kişinin bedeninden anlaşılabileceği gibi kişiyi denemek suretiyle de anlaşılabilmektedir. Ergenliğe girdikten sonra reşid olduğu da belli olduğunda malının yetime verilmesi emredilmiştir.

Yetimin rüşd çağına girmesi ile alâkalı farklı görüşler vardır. Bazı âlimlere göre bir kişinin rüşd çağına girmesi bulûğa girmesi²⁹⁸ veya kişinin hikmet ve marifete ulaşmış olması ile mümkündür. Bazı âlimler “rüşde ermeyi kişinin kendinde bir ehliyetin görülmesi şartıyla ihtilam olması”²⁹⁹ durumuyla tefsir etmiştir. Seleften birçok müfessir “rüşd çağına girinceye kadar” ifâdesinin, “baliğ oluncaya kadar” veya “otuz yaşına ulaşınca kadar”³⁰⁰ anlamına geldiğini rivayet etmiştir. Ebu Hanîfe ise rüşde ermenin en üst sınırını 25 yaş olarak tespit etmiştir. Bazı müfessirler “ergenlik çağına erişinceye kadar” ifadesiyle yetimin, malını yönetebilme gücüne ulaşmasının kastedildiğini ve bu yaşın 18-30 yaşları arası olduğunu ifade etmiştir. Allah bu âyette, yetimin hakkının gözetilmesini ve ona şefkatle davranılmasını emretmiştir.³⁰¹ Yetim çocukları kendi hâllerine terk etmeyerek onlara vasilik etmek neslin sağlıklı olmasını ve bunun sonucu olarak da toplumun huzurlu olmasını sağlar. Yetim veya kimsesiz çocukların mallarına haksız yere el uzatmak toplumun bozulmasına zemin hazırlamak demektir. Bin dört yüz

²⁹⁴ Halil b. Ahmed, "şdd", 2/315.

²⁹⁵ İbn Sîde, *Muhkem*, "şdd", 7/605.

²⁹⁶ İbn Fâris, *Mücmelü'l-luga*, "şdd", 2/500.

²⁹⁷ el-En'âm 6/152.

²⁹⁸ Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'an*, 9/111-112.

²⁹⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 13/247.

³⁰⁰ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, trc. Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner, 6/2865.

³⁰¹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 5/560.

yıl önce Kur'an'da bu konudan bahsedilmiş ve gerekli uyarı Allah tarafından yapılmıştır. Âyet hakkında yapılan yorumlardan eşüd kelimesi ile rüşd kelimesinin yakın anlamlı kelimelerden olduğu anlaşılmıştır.

Rüşd kelimesiyle yakın anlamlı olan eşüd kelimesinin kullanıldığı başka bir âyette şöyle buyrulmuştur: *وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ* “*Olgunluk çağına erişince, ona hikmet ve ilim verdik. İşte biz, iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanları böyle mükâfatlandırırız.*”³⁰² Âyette olgunluk çağı olarak tefsir edilen eşüd, kuvvet ve gücün tamamlandığı kemâl noktasıdır.³⁰³ “Tam erginlik çağı” şeklinde tefsir edilen bu çağın otuz üç yaşına tekâbül ettiği rivayet edilmiştir.³⁰⁴ Bazı müfessirler bu çağın, gencin cisminin iyice güçlenmesinin, akıl ve temyiz kabiliyetinin kuvvetlenmesinin zirve noktası olduğunu³⁰⁵ beyan etmişlerdir. Bu ifadeye “olgunlaşıp gücü en iyi noktaya ulaşınca”³⁰⁶ anlamı veren müfessirler de vardır. Olgunluk çağına erişmek olarak tefsir edilen beleğa eşüddehü ifadesi “ruhi ve fiziksel yaratılışın en ileri noktaya gelmesi ve akli olarak da tam bir olgunluğa ulaşması”³⁰⁷ anlamında da kullanılmıştır.

Olgunluk çağı, mutasavvıfların fütüvvet makamı olarak isimlendirdikleri yaratılışın perdelerinden arınarak ilk fitrata ulaşmanın zirve noktasıdır. Fütüvvetin anlamı kerem ve cömertliktir. Hakikat ehline göre dünyada başkalarını kendine tercih etmeye fütüvvet denilmiştir.³⁰⁸ Tasavvufta kişinin olgunlaşıp nefsi isteklerini terk ederek kerem ve cömertlikte zirve noktaya gelmesi eşüd kelimesiyle ifade edilmiştir. Âyetlerde eşüd kelimesiyle kişinin vücudunun güçlendiği akıl ve temyiz kabiliyetinin zirve noktaya ulaştığı zaman kastedilmiştir. Eşüd kelimesi rüşd kelimesiyle yakın anlamlı kelimelerden olup kişinin rüşde ermesi yani olgunlukta zirve noktaya ulaşması anlamında kullanılmıştır.

1.1.4.4. İstikâmet

Rüşd kelimesiyle yakın anlamlı olan sözcüklerden biri olan istikâmet kelimesi “dengeli, doğru, sabit, düzgün ve kararlı olma” gibi manalara gelmektedir ve kım kökünden türetilmiştir. Master olan kavim sözcüğü “adalet, doğruluk, itaat, itidal, sadakat, dürüstçe yaşama ve dürüstlük” anlamlarına gelmektedir. Arapça sözlüklerde istikâmet, “Allah’ın rızasına uygun yaşam sürme, her türlü ifrattan uzak durma, Allah’ın emirlerine

³⁰² Yûsuf 12/22.

³⁰³ Kurtubî, *el-Câmi’li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9/304; Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl ve esrârü’t-te’vîl*, 2/167.

³⁰⁴ Kurtubî, *el-Câmi’li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9/304.

³⁰⁵ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, trc. Murat Sülün, 9/76.

³⁰⁶ Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât*, trc. Mehmet Yalar, 3/90.

³⁰⁷ Said Havva, *el-Esâs fî’t-tefsir*, trc. M. Beşir Eryarsoy, 7/178.

³⁰⁸ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, trc. Murat Sülün, 9/76.

uyarak peygamberin yolundan gitme”³⁰⁹ gibi anlamlara gelmektedir. Dini bir terim olarak istikâmet, adâletin sağlanması için çalışmak, emredilenleri yaparak nehyedilenlerden uzak durmak, doğru yola girmek, hakka tâbi olmak, haktan meyletmemek ve verdiği sözü yerine getirmek manalarını da içermektedir. Müstakîm sözcüğü Kur'an'da “Allah yolunun,³¹⁰ tartının³¹¹ ve müminin vasfı” olarak kullanılmıştır. Ayrıca son din sırat-ı müstakîm olarak isimlendirilmiştir.³¹² Bu bağlamda sırat-ı müstakîm, tüm nebilerin insanlara tebliğ ettiği hak yolun, tek Allah inancına dayalı tevhid dininin en belirgin özelliğidir. Tüm peygamberlerin, salih, sıddık ve muttakilerin takip ettikleri yoldur.³¹³

İstikamet sözcüğünün fiil haline Kur'an'da şöyle yer verilmiştir: إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ “Şüphesiz ‘Rabbimiz Allah’tır’ deyip de, sonra dosdoğru olanlar var ya, onların üzerine akın akın melekler iner ve derler ki: ‘Korkmayın, üzülmeğin, size (dünyada iken) va’dedilmekte olan cennetle sevinin!’”³¹⁴ Dosdoğru olmak ifadesi hiçbir şeyi Allah’a ortak koşmadan tevhid inancı üzere devam etmek³¹⁵ anlamına gelmektedir. İstikamet yani dosdoğru olmak, “birini bile ihlâl etmeden iman esaslarına bağlılıkta kararlılık göstermek”³¹⁶ manasında kullanılmıştır. İstikâmet, bir şeyi kabul ettikten sonra kararlı olmak ve o yolda yürümektir, yoksa o yoldan vazgeçmek değildir.³¹⁷

Râşid halifeler istikamet kelimesinin, “imanda sebât etmek, ihlaslı bir şekilde amel etmek ve farzları edâ etmek”³¹⁸ anlamlarına geldiğini söylemişlerdir. İstikâmet konusunda iki görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre, istikamet kelimesiyle tevhid, din ve Allah’ı tanıma konusundaki doğruluk kastedilmiştir. İkinci görüşe göre ise bu kelimeyle iyi amellerdeki doğruluk kastedilmiştir. Bu ayetin, Hz. Ebu Bekir ile alâkalı olarak indirildiği ifade edilmiştir. Çünkü o, sıkıntıların en şiddetlisine düşer olduğu halde dininden dönmemiştir. Böylece o “Rabb’im Allah’tır.” demiş ve hiçbir zorluk karşısında pes etmeden bu yolda dosdoğru olan rüşd sahibi kişilerden olmuştur.³¹⁹

³⁰⁹ Mustafa Çağrı vd., "İstikâmet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/348-349.

³¹⁰ eş-Şûrâ 42/52.

³¹¹ el-İsrâ 17/35.

³¹² Fikret Karaman vd., *Dini Kavramlar sözlüğü* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), "istikâmet", 295.

³¹³ İsmail Karagöz, "Dosdoğru olmak ve dosdoğru yolda bulunmak", *Diyanet ilmi dergi* 35/2 (Nisan-Mayıs-Haziran 1999), 65.

³¹⁴ Fussilet 41/30.

³¹⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyan*, 20/422.

³¹⁶ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, trc. Mehmet Yalar, 5/161.

³¹⁷ Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 3/235.

³¹⁸ Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, 3/225.

³¹⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 27/122.

Hız. Ebû Bekir, “dosdoğru olanlar” ifâdesine “Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmayanlar, başka ilâha yönelmeyenler, iltifat etmeyenler, günah işlemeyenler” anlamlarını vermiştir. Hız Ömer bu ifadeye “Allah’a itaat için hidâyet yolu üzere gidenler” manasını vermiştir. Hız Osman, “Amellerini ihlas ile Allah rızası için yapanlar” anlamını verirken Hız Ali de, “Farzları edâ edenler” anlamını vermiştir. Âyetteki “dosdoğru olanlar” ifâdesi hakkında tabiin âlimleri de “Yaratıcının emirleri doğrultusunda dosdoğru yürüyerek Allah’ın yasakladığı davranışlardan kaçınan kişiler ve ölene kadar Allah’tan başka ilah olmadığına iman edip o yol üzere dosdoğru ilerleyenler” anlamlarını vermişlerdir. İstikâmet üzere olanların Allah’a itaat üzere söz ve fiilleriyle itidal sahibi olan ve bu yol üzere devam eden rüşd sahibi kişiler olduğu görülmüştür.³²⁰ “İstikâmet üzere olan kişiler” ifadesiyle Allah’ın emirleri doğrultusunda İslâm dini üzere dosdoğru yolda yürüyen insanlar kastedilmiştir. Daha önce zikrettiğimiz bir âyette geçen râşidûn kelimesiyle Allah’ın emirlerini yerine getiren ve nehyettiklerinden de kaçınan doğru yolda olan kimseler kastedilmiştir. Bu açıklamalardan istikâmet kelimesinin rüşd kelimesinin türevlerinden birisi olan râşidûn kelimesiyle yakın anlamlı bir kelime olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

İstikâmet sözcüğü bazı âyetlerde sırat-ı müstakîm ifadesiyle kullanılmıştır. Sırat-ı müstakîm “doğru yol” anlamına gelmektedir. Bu âyetlerden birinde Allah şöyle buyurmuştur: *قُلْ إِنِّي هَدَيْتَنِي رَبِّي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ دِينًا قِيمًا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ* “De ki: ‘Şüphesiz Rabbim beni doğru bir yola, dosdoğru bir dine, Hakk’a yönelen İbrahim’in dinine iletti. O, Allah’a ortak koşanlardan değildi.’”³²¹ Birçok tefsirde sırat-ı müstakim ifâdesi Allah’ın eşi ve benzeri olmadığını söyleyen tevhid inancına sarılan kimselerin yolu, dosdoğru bir yol ve hidâyet yolu³²² anlamlarında kullanılmıştır. Âyetlerde bu yolda hiçbir yanlışlık ve sapma olmadığı³²³ açıklanmıştır. Sırat-ı müstakîm aynı zamanda tevhid inancına sahip olan Hız. İbrahim’in dinidir.³²⁴ Yüce Allah, Hız Muhammed’i sırat-ı müstakîme ulaştırmış ve kendisine nimetler bahşettiğini insanlara haber vermesini istemiştir.³²⁵

³²⁰ Kurtubî, *el-Câmi’li ahkâmi’l-Kur’ân*, 18/415.

³²¹ el-En’am 6/161

³²² Taberî, *Câmiu’l-beyan*, 10/44-45; Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât*, trc. Mehmet Yalar, 2/165; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 14/11; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsîri*, trc. Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner, 6/2884; Said Havva, *el-Esâs fi’t-tefsir*, trc. M. Beşir Eryarsoy, 5/49.

³²³ Taberî, *Câmiu’l-beyan*, 10/44-45; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 14/11; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsîri*, trc. Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner, 6/2884; Said Havva, *el-Esâs fi’t-tefsir*, trc. M. Beşir Eryarsoy, 5/49.

³²⁴ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsîri*, trc. Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner, 6/2884; Said Havva, *el-Esâs fi’t-tefsir*, trc. M. Beşir Eryarsoy, 5/49.

³²⁵ Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât*, trc. Mehmet Yalar, 2/165; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsîri*, trc. Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner, 6/2884; Said Havva, *el-Esâs fi’t-tefsir*, trc. M. Beşir Eryarsoy, 5/49.

Bazı müfessirler sırat-ı müstakime ulaşmanın Allah'ın yol göstermesiyle gerçekleşeceğini, yol göstermenin de Ondan başkasına ileten yolların kapanmasıyla olacağını ifade etmiştir. Yani bir kimse Allah'tan başkasına umut bağlaması ve Ondan daha çok o kişilere güvenmesi halinde o kimsenin doğru yoldan ayrılacağı beyan edilmiştir.³²⁶ İlk peygamberden son peygambere kadar tüm peygamberler sırat-ı müstakîm üzere bulunan kimselerdir. Peygamberlerden hiçbirisi sırat-ı müstakîm olarak nitelendirilen dosdoğru yoldan yani tevhid inancından ayrılmamıştır. Rüşd kelimesinin geçtiği âyetlerde de nebilerin Allah'ın rızasına ulaşmış dosdoğru yol üzere ayakları sabit olan rüşd sahibi kimselerden oldukları belirtilmiştir. Yapılan bu açıklamalarla doğru yol anlamına gelen sebile'r-reşad kelimesiyle istikamet sözcüğü arasında birbiriyle yakın anlamlar veya kullanımlar olduğu tespit edilmiştir.

1.1.4.5. İlim

Rüşd kelimesiyle yakın anlamlı olan kelimelerden bir tanesi de ilim kelimesidir. Sözlükte ilim, “bir şeyin mahiyet ve hakikatini idrak etmek ve kavramak” anlamına gelmektedir. Kur'an'da ilim “anlamak, ayırt etmek, görmek, bilmek, kitap, üstün yetenek, Kur'an, akıl ve resul”³²⁷ anlamlarında kullanılmıştır. Kesin ve sağlam bir biçimde bir şeyin gerçeğini bilmek³²⁸ anlamına gelen ilim kelimesi cehâlet kelimesinin zıddıdır.³²⁹ Konuyla ilgili bir âyette şöyle buyrulmuştur: يَا أَبَتِ إِنِّي قَدْ جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ فَاتَّبِعْنِي أَهْدِكَ صِرَاطًا سَوِيًّا “Babacığım! Doğrusu, sana gelmeyen bir ilim bana geldi. Bana uy ki seni doğru yola ileteyim.”³³⁰ Hz İbrâhim'e verilen ilim ile “tevhid inancı, ölümden sonraki hayat, Allah'tan başkasına kulluk ve ibadet edenlerin azaba uğrayacağına dair bilgiler”³³¹ kastedilmiştir.

Bu âyette Hz. İbrahim, daha önce babasının hiç karşılaşmadığı ve ona ulaşmayan bir ilmin Allah tarafından kendisine verildiğini bildirmiştir. Bu ilimde şeytan ve putlara tapılmaması gerektiği, Allah'ın emirlerine sınıksız sarılmanın insanı rüşd yoluna ileteceği bildirilmiştir. Hz. İbrahim, babasından kendisine tabî olmasını, ahiret azabından kurtulmasını sağlayacak olan dosdoğru yola gelmesini talep etmiştir.³³² Daha önce zikrettiğimiz bir âyette rüşd kelimesi hayra isabet eden doğru ilim anlamında kullanılmıştır. Hz. İbrahim'in babasına haber verdiği kendisine verilen ilim de hayra

³²⁶ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, trc. Mehmet Yalar, 2/165.

³²⁷ Yusuf Şevki Yavuz, "İlim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/108-109

³²⁸ Karaman vd., "ilim", 273.

³²⁹ Dureyd, "alm", 2/948; İbn Sîde, *Muhkem*, "alm", 2/174.

³³⁰ Meryem 19/43.

³³¹ Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'an*, 13/457.

³³² İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, trc. Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner, 10/5048.

isabet eden doğru ilimdir. Bu ilimle beraber Hz. İbrahim doğru yolu bulmuş rüşde eren kişilerden olmuştur. Açıklamalardan da anlaşıldığı üzere ilim kelimesi, rüşd kelimesiyle yakın anlamlı olan kelimelerdendir.

Rüşd kelimesiyle yakın anlamlı kelimelerden olan ilim sözcüğünün geçtiği ayetlerden bir diğeri de şöyledir: فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا “Derken kullarımızdan bir kul buldular ki, biz ona katımızdan bir rahmet vermiş, kendisine tarafımızdan bir ilim öğretmiştik.”³³³ Âyette bahsedilen ilim hiçbir zahmete girmeden Allah tarafından Hz. Hızır’a verilen ilimdir.³³⁴ Bu âyet, Hz. Hızır’a öğretilen bu ilmin bir öğreticinin öğretmesiyle öğrenilen bir ilim olmadığını göstermiştir.³³⁵ Hz. Hızır, Allah’ın doğru yola ilettiği salih kişilerdendir. Ona Allah’ın kendi katından verdiğini bildirdiği ilim onu hayra ulaştıracak olan doğru ilimdir. Bu ilim, Hz. Musa ile Hz. Hızır’ın yolculuğunu anlatan âyette rüşd yani doğruya ulaştırıcı ilim olarak ifade edilmiştir. Bu açıklamalardan ilim kelimesinin rüşd kelimesiyle yakın anlamlı kelimelerden olduğu sonucu çıkarılmıştır.

1.1.4.6. Hikmet

Hikmet sözlükte “Bilgi, fiil ve davranışlarda kusursuzluk ve mükemmellik”³³⁶ anlamına gelmektedir. Hikmet kelimesi rüşd kelimesiyle yakın anlamlı olarak kullanılan kelimelerdendir. Konuyla alâkalı âyet şöyledir: يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ “Allah hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilmişse, şüphesiz ona çokça hayır verilmiş demektir. Bunu ancak akıl sahipleri anlar.”³³⁷ Allah, hikmeti yani anlayışı, söz ve davranışlarında tutarlı olmayı, işleri yerli yerince yapmayı kime nasip etmişse o kişi hayra ulaşmıştır.³³⁸ Hikmet ile ilgili bazı yorumlar yapılmıştır. Hikmet, İşlerin doğru olanı, insânî zaafıların kişiye hâkim olmaması ve kişinin Allah’ın emrine tâbî olmasıdır. Ayrıca hikmet hakkı görmek anlamına da gelmektedir. İşte bu anlamlara gelen hikmetin bulunduğu kimseye Allah tarafından pek çok hayır

³³³ el-Kehf 18/65.

³³⁴ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, trc. Mehmet Yalar, 3/405-406; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, 2/346; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsîri*, trc. Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner, 10/5042.

³³⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 21/149; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, 2/346; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsîri*, trc. Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner, 10/5041-5042; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, trc. Zekerîya Tüfekçioğlu vd., 11/463.

³³⁶ M. Sait Özervarlı, “Hikmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/511.

³³⁷ el-Bakara 2/269.

³³⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyan*, 5/9.

verilmiştir.³³⁹ Âyette geçen hikmet sözcüğü yerli yerinde yapılan iş, nübüvvet, anlayış ve ilim anlamlarında da³⁴⁰ kullanılmıştır.

Hikmet nübüvvet, Kur'an'ı iyice kavrayıp anlamak, muhkemini, müteşabihini, garibini, neshini iyi bilmek anlamlarına da gelmektedir. Mücahid hikmete, "söz ve davranışlarda isâbet etmek" anlamını verirken İbn Zeyd hikmeti "dini akletmek"³⁴¹ olarak açıklamıştır. Hikmet, "kişinin elinden geldiği kadar İslam ahlâkıyla ahlaklanmasıdır."³⁴² yorumunu yapan müfessirler de vardır. Yüce Allah katında hikmet sahibi kimse bildiğini pratiğe dönüştüren, ilmiyle amel eden kişidir.³⁴³ Bir kişiye hikmetin verilmesi o kişinin Allah'ın öğütlerini bilmesi ve hayatına uygulamaya muvaffak olmasıdır. Hikmet, "kişiye verilen ilim ve amel etme başarısı"³⁴⁴ olarak da yorumlanmıştır.

Akıl sahipleri ifadesinden maksat bildiklerini hayatına uygulayan doğru yol üzere bulunan hikmet ehli kişilerdir. Aklı heveslerine galip gelemeyen kişiler bu hikmetlerden faydalanamazlar. Allah hikmet nuruyla kendi yolunda çalışanın aklını güçlendireceğini beyan etmiştir. Yüce Allah, vesveseci şeytanın vesvesesinden uzak durmaya gayret eden rüşd sahibi kimselere hikmeti vereceğini ifade etmiştir.³⁴⁵ Tüm bu açıklamalardan hikmet kelimesinin rüşd kelimesiyle çok yakın anlam ilişkisinde olduğu anlaşılmıştır. İslâm ahlâkıyla ahlaklanmak, ilmiyle amel etmek, söz ve davranışlarında tutarlı olmak anlamlarında da kullanılan rüşd kelimesinin hikmet kelimesiyle anlam açısından ilişki içerisinde olduğu görülmüştür. Ayrıca hikmet sahibi bir kişi rüşd sahibi kişi olarak da nitelendirilmiştir.

1.1.4.7. Hayır

Rüşd kelimesiyle yakın anlamlı kelimelerden birisi de hayır kelimesidir. Hayır sözcüğü "insanların itibar ettiği, severek arzu ettiği ve hayırlı olan şeyler"³⁴⁶ anlamlarına gelmektedir. Bu kelime, iyilik ve fazilet³⁴⁷ anlamlarında da kullanılmıştır. Hayır kelimesi şer kelimesinin zıddı olup³⁴⁸ çoğulu huyur kelimesidir.³⁴⁹ Çoğulu hıyâr ve ehyâr şeklinde

³³⁹ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, trc. Mehmet Yalar, 1/244.

³⁴⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 7/72.

³⁴¹ Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'an*, 5/357.

³⁴² İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsîri*, trc. Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner, 3/1053-1054.

³⁴³ Neseffî, *Medârikü't-tenzîl*, 1/220.

³⁴⁴ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, trc. Ömer Çelik vd., 2/556-557.

³⁴⁵ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, trc. Ömer Çelik vd., 2/556-557.

³⁴⁶ Karaman vd., "hayr", 220.

³⁴⁷ Dureyd, "hyr", 2/1053; Sahib, "hyr", 4/406.

³⁴⁸ İbn Faris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, "hyr", 2/232; İbn Faris, *Mücmelü'l-luga*, "hyr", 2/308; İbn Sîde, *Muhkem*, "hyr", 5/254.

³⁴⁹ İbn Sîde, *Muhkem*, "hyr", 5/254.

de gelmiştir. Davranışları güzel ve faziletli olan kişiler hayırlı erkekler veya hayırlı kadınlar³⁵⁰ olarak tanımlanmıştır.

Konuyla alâkalı ayet şöyledir: كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ “Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten men eder ve Allah’a iman edersiniz. Kitap ehli de inansalardı elbette kendileri için hayırlı olurdu. Onlardan iman edenler de var. Ama pek çoğu fasık kimselerdir.”³⁵¹ Yüce Allah, Hz. Muhammed’in ümmetini hayırlı ümmet olarak nitelendirmiştir. Çünkü onlar insanlara doğruyu anlatmaya ve onları yanlıştan uzaklaştırmaya çalışmıştır.³⁵² Başkalarının iyiliğini düşünen ve doğru sözlü insanların varlığı bir toplumun hayırlı toplum olarak isimlendirilmesine sebep olmaktadır. Bu ayette kullanılan hayır kelimesi rüşd kelimesiyle yakın anlamlı kelimelerdendir. Hayırlı ümmet ifadesi de “doğru yol üzere bulunan rüşd sahibi insanların oluşturduğu topluluk” anlamında kullanılmıştır.

1.1.4.8. Savâb

Rüşd kelimesi ile yakın anlamlı olan kelimelerden bir tanesi de savâb kelimesidir. Savâb doğru³⁵³ anlamında olup, hata kelimesinin zıddıdır.³⁵⁴ Rüşd kelimesiyle yakın anlamlı olarak kullanılan kelimelerdendir. Ayrıca hidâyet kelimesiyle de aynı anlamdadır.³⁵⁵ Konuyla ilgili âyette şöyle buyrulmuştur: يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلَائِكَةُ صَفًّا لَا يَتَكَلَّمُونَ “Onlar, Ruh’un (Cebrail’in) ve meleklerin saf duracakları gün Alah’a hitap edemeyeceklerdir. Sadece Rahmân’ın izin vereceği ve doğru söyleyecek olan kimseler konuşabileceklerdir.”³⁵⁶ Rüşd kelimesiyle yakın anlamlı bir kelime olan savâb kelimesi âyette doğru anlamında kullanılmıştır.

Âyette geçen doğru söyleyenlerden maksat, meleklerdir. Yani o gün sadece meleklerin konuşmasına izin verilecektir.³⁵⁷ Meleklerin konuşmasına izin verilmesine rağmen onlar, Rabb’lerine karşı duydukları saygı ve tevazularından ötürü Allah’la konuşamayacaklardır.³⁵⁸ Bazı müfessirler, doğru söyleyenler ifadesiyle kastedilenin dünya hayatında iken tevhid inancını benimseyen ve onun gerektirdiği şekilde hareket edenler olduğunu söylemişlerdir. Yine onlar âhiret günü yalnız bu insanların

³⁵⁰ Halil b. Ahmed, "hyr", 1/455.

³⁵¹ Âl-i İmrân 3/110.

³⁵² Zemahşerî, Keşşâf, 1/609; Yazır, Hak Dini Kur’ân Dili, 2/410.

³⁵³ Sahib, "svb", 8/201.

³⁵⁴ Halil b. Ahmed, "svb", 2/420; Sahib, "svb", 8/201; Faris, Mücmelü'l-luga, "svb", 2/544; İbn Sîde, Muhkem, "svb", 8/386.

³⁵⁵ Cübrân Mesud, Râid (Lübnan-Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1995), “rşd”, 393.

³⁵⁶ en-Nebe 78/38.

³⁵⁷ Taberî, Câmiu'l-beyan, 24/50.

³⁵⁸ Zemahşerî, Keşşâf, 6/302-303; Râzî, Mefâtiḥ 'ul Gayb, 31/25.

konuşmasına izin verileceğini³⁵⁹ de sözlerine eklemişlerdir. Hakkı söyleyen kimsenin dışındaki hiç kimse Allah ile konuşamayacaktır. Çünkü bu kimseler dünya hayatında hakkı ayakta tutmamış ve doğruyu konuşmamıştır. Bilakis şirki benimsemiş ve küfür konuşmayı tercih etmiştir.³⁶⁰

Ahiret günü, dünyada iken tevhid inancını benimseyip o yolda Allah'ın emirlerine sımsıkı sarılan rüşd sahibi insanların konuşmalarına izin verilmiştir. Çünkü rüşd sahibi kişiler dünyada iken doğruyu konuşmuşlar ve Allah'ın yasakladığı isyan içeren sözleri terk etmişlerdir. Bu sebeple o gün Allah, onların konuşmasına ve doğruları söylemelerine izin verecektir. Âyette geçen savâb kelimesi, rüşd kelimesiyle yakın anlamli olarak kullanılmıştır.

1.1.5. R-ş-d Köküyle Uzak Anlamli Kelimeler

Rüşd kelimesi olumlu mana taşıyan kelimelerdendir. Önceki kısımda Kur'an'da olumlu anlam ifade eden rüşd kelimesiyle yakın anlamli kelimeler incelenmiştir. Kur'an'da olumlu anlamları ifade eden kelimeler olduğu gibi olumsuz anlamları ifade eden kelimeler de bulunmaktadır. Bu bölüm de rüşd sözcüğü ile uzak anlamli olan kelimeleri inceleyeceğiz. Olumsuz anlam ifade eden bu kelimeler gay, dalâlet, bağı, kıst ve fışk kelimeleridir. Böylece r-ş-d kökündeki olumlu anlamlar, karşıtlarının incelenmesiyle daha anlaşılır olacaktır.

1.1.5.1. Gay

Rüşd kelimesiyle uzak anlamli olan kelimelerden birisi gay kelimesidir.³⁶¹ Bu kelime sözlükte “cehâlet,³⁶² doğru yoldan sapmak³⁶³ ve fesad”³⁶⁴ anlamlarında kullanılmıştır. Ayrıca gay sözcüğü, doğru görüşten uzak olan kişi için de kullanılmıştır.³⁶⁵ Ğavâ kelimesi gay mastarından türemiştir.³⁶⁶ Ğavâ kelimesi yoldan çıkmak, saptırmak³⁶⁷ ve azmak³⁶⁸ anlamında olup dalâl ile aynı manada kullanılmıştır. رَجُلٌ غَاوٍ azgın adam³⁶⁹

³⁵⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyan*, 24/50.

³⁶⁰ Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, 3/593; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, trc. İbrahim Tüfekçi – Halil Baltacı, 22/688-689.

³⁶¹ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsîri*, trc. Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner, 3/1023.

³⁶² İbn Faris, *Mücmelü'l-luga*, "ğvy", 3/680.

³⁶³ Sahib, "ğvy", 5/149.

³⁶⁴ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Ezherî, "ğvy", *Tehzîbü'l-luga*, thk. Abdülazîm Mahmûd-Muhammed Ali Neccar (b.y.: ed-Darü'l-Mısriyye, ts.), 8/218.

³⁶⁵ Zemahşerî, "ğvy", 1/718.

³⁶⁶ Dureyd, "ğvy", 1/244.

³⁶⁷ Sahib, "ğvy", 5/149.

³⁶⁸ Faris, *Mücmelü'l-luga*, "ğvy", 3/687; İbn Sîde, *Muhkem*, "ğvy", 6/69.

³⁶⁹ İbn Sîde, *Muhkem*, "ğvy", 6/69.

anlamına gelmektedir. Dalâlet hidayetin,³⁷⁰ ğavâ da olgunluğun yani rüşdün zıddıdır.³⁷¹ Konuyla ilgili olarak gay kelimesinin geçtiği bir âyette şöyle buyrulmuştur: لَا اِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللّٰهِ فَقَدْ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقٰى ۚ لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ “Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır. O hâlde, kim tâğûtu tanımayıp, Allah’a inanırsa, kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah hakkıyla iştir, hakkıyla bilendir.”³⁷² Müfessirler âyette geçen gay kelimesinin “sapıklık”³⁷³ anlamına geldiğini söylemişlerdir. Gay terimi rüşd yani doğruluk kelimesinin zıddı olup³⁷⁴ eğrilik,³⁷⁵ sonsuz bedbahtlığa ulaştıran küfür³⁷⁶ ve bâtıl³⁷⁷ anlamlarında da kullanılmıştır.

Karanlığıyla birlikte gece, güneş doğunca gündüzden nasıl ayrılıyorsa aynı şekilde sapıklık da doğruluktan tamamen ayrılmıştır. Bu sebeple bir kimse Allah’tan uzaklaştıran şeyleri terk eder ve İslam’a sınıksız sarılırsa kalbi iman ile hayat bulur.³⁷⁸ Görüldüğü üzere birçok müfessir gay kelimesine sapıklık anlamı vermiş ve onun rüşd kelimesiyle uzak anlamlı kelimelerden olduğunu ortaya koymuştur.

Gay kelimesiyle ilgili başka bir âyette de şöyle buyrulmuştur: فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ فَسُوفَ يُلْقَوْنَ عَذَابًا أَزَابًا چارپتیریلacaktır.”³⁷⁹ Rüşd kelimesiyle uzak anlamlı kelimelerden olan gay kelimesi bu âyette “azap” anlamında kullanılmıştır. Namaz hassasiyetini kaybedip nefsinin istekleri ardından koşanlar namazlarını zayi edenler olarak nitelendirilmişlerdir. Namazı geciktirerek veya rükünlarına dikkat etmeden kılanlar ile namazı terkedendenler de namazlarını zayi edenler arasında sayılmışlardır.³⁸⁰ İşte bu kimselerin ahirette çarptırılacağı azap gay kelimesi ile ifade edilmiştir.

Bazı müfessirler gay kelimesine azgınlık³⁸¹ anlamını vermişlerdir. Araplardan bazıları her iyi şeyi reşad olarak isimlendirirken her kötülüğü de gay olarak

³⁷⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 28/280; Neseî, *Medârikü’t-tenzîl*, 3/389.

³⁷¹ Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât*, trc. Mehmet Yalar, 5/380; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 28/280; Neseî, *Medârikü’t-tenzîl*, 3/389.

³⁷² el-Bakara 2/256.

³⁷³ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 7/16; Kurtubî, *el-Câmi’li ahkâmi’l-Kur’ân*, 4/280; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsîri*, trc. Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner, 3/1023.

³⁷⁴ Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât*, trc. Mehmet Yalar, 1/232; Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 7/16; Kurtubî, *el-Câmi’li ahkâmi’l-Kur’ân*, 4/280.

³⁷⁵ Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât*, trc. Mehmet Yalar, 1/232.

³⁷⁶ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, trc. Ömer Çelik vd., 2/497.

³⁷⁷ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsîri*, trc. Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner, 3/1023.

³⁷⁸ Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât*, trc. Mehmet Yalar, 1/232.

³⁷⁹ Meryem 19/59.

³⁸⁰ Mustafa Kayhan, “Kur’an Kıssalarının İbadât Anlamında Değerlendirilmesi”, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2/3 (Şubat 2013), 151.

³⁸¹ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 21/236.

isimlendirmiştir.³⁸² Başka bir görüşe göre âyette geçen gay kelimesi “Cennet yolundan şaşar onu bulamazlar.”³⁸³ anlamında kullanılmıştır. Allah’ın emrettiği namazı önemsemeyen, nefsî arzularının peşinden giden insanlar rüşd yolundan uzaklaşıp azgın kişilerden olurlar. Bu davranışlarının sonucu olarak cenneti kaybedeceklerdir. Bu kimseler ahirette gay olarak isimlendirilen azaba çarptırılacaktır.

Gay sözcüğünden türemiş olan ğavâ kelimesi de birçok ayette geçmiştir. Bu ayetlerden birinde şöyle buyrulmuştur: *مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَىٰ* “Arkadaşınız (Muhammed haktan) sapmadı azmadı.”³⁸⁴ Bu âyette gavâ sözcüğü “azgınlık” manasında kullanılmıştır. Ğavâ özellikle inançla ilgili bir sapmayı³⁸⁵ ifade etmektedir. Bu âyette Hz. Muhammed’in orta yolu kaybedip azgınlığa sapmadığı, hakka sarılarak doğru yol üzere yaşadığı bildirilmiştir.³⁸⁶ Hz. Muhammed hiçbir zaman heva ve hevesiyle konuşmamış aksine Allah’ın emirlerini insanlara iletmiştir. Bu âyette Allah, müşriklerin iddia ettikleri gibi Hz. Nebinin sapmış olmadığı aksine doğru yol üzere olduğunu vurgulamıştır.³⁸⁷

Ğavâ sözcüğü koyu cahillik ve bozuk bir inançtan kaynaklanan cehalet anlamlarına da gelmektedir. Bir kimsenin bozuk bir inanca sahip olması ğavâ³⁸⁸ olarak isimlendirilmiştir. Ğavâ kelimesi bazı müfessirler tarafından zarara uğramak, mahrum kalmak anlamlarında da kullanılmıştır. Kelimeye bu anlamı vererek okursak âyet, “O, istediğinden mahrum düşmedi.”³⁸⁹ anlamına gelmektedir. Âyette bildirildiği üzere Hz. Muhammed’in haktan sapmamış ve azmamış olması onun rüşde erip doğru yola tâbi olduğunu göstermektedir. Hz. Muhammed hakkı bildiği halde bu yoldan sapan azgınlardan değildir. Aksine o, tevhid inancı üzere yaşayan rüşd sahibi kimselerdendir.

Konuyla alakalı başka bir âyette de şöyle buyrulmuştur: *قَالَ فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ* “Şeytan dedi ki: ‘(Öyle ise) beni azdırmana karşılık yemin ederim ki, ben de onları saptırmak için senin dosdoğru yolunun üzerinde elbette oturacağım.’”³⁹⁰ İğva kelimesi “azdırmak ve doğru yoldan saptırmak”³⁹¹ manalarında kullanılmıştır. Şeytan Allah’a, kendisini rahmetten uzaklaştırıp azgınlardan kıldığı için, insanları doğru yoldan

³⁸² Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 21/236; Neseî, *Medârikü’t-tenzîl*, 2/342; Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, trc. Abdullah Kahraman vd., 12/99-100.

³⁸³ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 21/236.

³⁸⁴ en-Necm 53/2.

³⁸⁵ Taberî, *Câmiu’l-beyan*, 8/27-28.

³⁸⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyan*, 8/27-28; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsîri*, trc. Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner, 13/7528.

³⁸⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, 5/636.

³⁸⁸ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, trc. Yusuf Akgün vd., 20/183.

³⁸⁹ Kurtubî, *el-Câmi’li ahkâmi’l-Kur’ân*, 20/6.

³⁹⁰ el-A’râf 7/16.

³⁹¹ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 14/40; Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, trc. Ömer Çelik – Cafer Durmuş, 6/37.

yani rüşd yolundan uzaklaştıracağını söylemiştir.³⁹² İğva sözcüğünün anlamı hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazı bilginler iğvanın “yanlış inanç”³⁹³ anlamına geldiğini ifade etmişlerdir. İğva kelimesine “uzaklaştırmak, saptırmak” anlamı veren bazı müfessirler âyete de “Beni rahmetinden uzaklaştırarak hüsrana uğrattığın için...”³⁹⁴ anlamını vermiştir. Azgınlık anlamındaki iğva kelimesi “yüksek derecede sapıklık arzusunun insanın kalbine yerleştirilmesi”³⁹⁵ anlamına gelmektedir. Müfessirlerin çoğu âyette geçen ğavâ kelimesine azmak ve doğru yoldan sapmak anlamlarını vermiştir. Azgınlıktan kişi doğru yoldan uzaklaşacağı için rüşd sahibi olmaktan da uzak olacaktır. Ğavâ kelimesi rüşd kelimesiyle uzak anlamlı kelimelerden biri olarak bu araştırmada kısmen işlenmiştir.

1.1.5.2. Dalâlet

Rüşd kelimesiyle uzak anlamlı kelimelerden bir tanesi de dalâl kelimesidir. Dalle kelimesi “kaybolmak”³⁹⁶ manasına gelmektedir. Dalâl kelimesi ise “hidayetden uzaklaşan”³⁹⁷ ve yolunu kaybeden kişiler”³⁹⁸ için kullanılmıştır. Dalâl kelimesi “kaybolmak, ölmek, toprak olmak, görünmez olmak”³⁹⁹ anlamlarına da gelmektedir. Dalâl ve dalâlet aynı anlamdadır.⁴⁰⁰ Dalâlette olmak, doğru yolda olmanın zıddıdır.⁴⁰¹ Dalâlet kelimesi, doğru yolu kaybetme, doğru yoldan uzaklaşma, doğrudan ayrılma⁴⁰² ve yolunu kaybetme⁴⁰³ anlamlarına gelmektedir. Doğru yoldan uzaklaşan zalim için ضَالٌّ yani sapmış⁴⁰⁴ anlamı uygun görülmüştür. Kendisine hayır ulaşmamış kişi için ise رَجُلٌ yani sapmış olan adam⁴⁰⁵ ifadesi kullanılmıştır.

Kur’an’da dalâl kökünden türemiş isim ve fiiller kullanılmıştır. Konuyla ilgili âyetlerden birinde şöyle buyrulmuştur: *إِنَّكَ إِن تَذَرَهُمْ يَضِلُّوا عَنَّا ذَكَ وَلَا يَلِدُوا إِلَّا فَاغْرًا كَفَّارًا* “Çünkü sen onları bırakırsan, kullarını saptırırlar; sadece ahlâksız ve kâfir kimseler yetiştirirler.”⁴⁰⁶ Yudillü kelimesi saptırırlar anlamında olup bu kelime kâfirlerin insanları

³⁹² Taberî, *Câmiu'l-beyan*, 10/91-92; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 6/37.

³⁹³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 14/40.

³⁹⁴ Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'an*, 9/170.

³⁹⁵ Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'an*, 9/170.

³⁹⁶ İbn Faris, *Mücmelü'l-luga*, "dII", 2/560.

³⁹⁷ Fîruzabâdi, "dII", 1/1024.

³⁹⁸ Dureyd, "dII", 1/147.

³⁹⁹ Fîruzabâdi, "dII", 1/1024.

⁴⁰⁰ İbn Faris, *Mücmelü'l-luga*, "dII", 2/560.

⁴⁰¹ Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'an*, 1/319.

⁴⁰² Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/188-189-190; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 2/79.

⁴⁰³ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/188-189-190

⁴⁰⁴ İbn Faris, *Mücmelü'l-luga*, "dII", 2/560.

⁴⁰⁵ Sahib, "dII", 7/432.

⁴⁰⁶ Nûh 71/27.

Allah yolundan uzaklaştıracığını ifade etmek için kullanılmıştır.⁴⁰⁷ Kâfirlerin amacı ahlaksız ve kâfir insanların çoğalmasını sağlamak olduğu için müslümanları doğru yoldan uzaklaştırıp dalâlete düşürmek için gayret etmişlerdir. Rüşd kelimesiyle uzak anlamalı olan dalâlet kelimesi kâfirlerin insanları doğru yoldan uzaklaştırmak için gayret ettiklerini ifade etmek üzere kullanılmıştır.

Bir diğer âyette ism-i fail olan مُضِلُّ sözcüğü geçmektedir. Bu kelime ile şeytanın saptırıcı olma özelliği açıklanmıştır. Konuyla alâkalı âyette şöyle buyrulmuştur: وَدَخَلَ الْمَدِينَةَ عَلَى حِينٍ غَفْلَةٍ مِنْ أَهْلِهَا فَوَجَدَ فِيهَا رَجُلَيْنِ يَقْتَتِلَانِ هَذَا مِنْ شِيعَةِ وَهَذَا مِنْ عَدُوِّ فَاسْتَعَاثَهُ الَّذِي مِنْ شِيعَتِهِ “Mûsâ, halkın habersiz olduğu bir sırada şehre girdi. Orada biri kendi tarafından, diğeri düşmanı tarafından; kavga eden iki adam gördü. Kendi tarafından olan, düşmanına karşı ondan yardım istedi. Mûsâ’da ona bir yumruk indirip onu öldürdü. Mûsâ, ‘Bu şeytanın işidir. O gerçekten apaçık bir saptırıcı düşmandır.’ dedi.”⁴⁰⁸ Mudillü kelimesiyle şeytanın apaçık bir saptırıcı olduğu ve insanları aldatmaya çalıştığı ortaya konulmuştur. Şeytan insana kötü amelleri güzel, güzel amelleri ise kötü göstererek onların doğru yoldan uzaklaşmasına sebep olduğu için insanın en büyük düşmanıdır. Şeytanın vesveselerini önemseyip onun yolunu takip edenler dalâlet bataklığına düşmüşler ve doğru yoldan ayrılmışlardır.

Dalle fiilinin ismi olan dalâlet kelimesi bir âyette şöyle geçmektedir: اشْتَرُوا أَوْلَئِكَ الَّذِينَ الصَّلَاةَ بِالْهَدَى □ فَمَا رَبَحْتُ تَجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ “İşte onlar, hidayete karşılık sapıklığı satın almış kimselerdir. Bu yüzden alışverişleri onlara kâr getirmemiş ve (sonuçta) doğru yolu bulamamışlardır.”⁴⁰⁹ Âyette geçen dalâlet kelimesi doğru yolu terk edip sapıklığı tercih etmek⁴¹⁰ anlamında kullanılmıştır. Bu ayette Allah’ın kendilerine verdiği cüz-i iradeyi kötüye kullanarak doğru yolu terk edip sapıklığa yönelen kimselere işaret edilmiştir. Bu kişiler ahireti bırakıp dünyayı tercih ettikleri için çok zararlı bir alışveriş yapmışlardır.⁴¹¹ Bu kimseler Allah’ın kendilerine vermiş olduğu akıl nimetini güzel kullanamayıp doğru yoldan uzaklaşmışlardır. Doğru yoldan uzaklaşan bu kişiler dalâlet içerisine düşmüşlerdir. Görüldüğü üzere dalâlet kelimesi rüşd kelimesiyle uzak anlamalı kelimelerdendir.

⁴⁰⁷ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, trc. İbrahim Tüfekçi – Halil Baltacı, 22/335.

⁴⁰⁸ el-Kasas 28/15.

⁴⁰⁹ el-Bakara 2/16.

⁴¹⁰ Taberî, *Câmiu’l-beyan*, 1/324-325.

⁴¹¹ Taberî, *Câmiu’l-beyan*, 1/324-325; Kuşeyrî, *Letâîfü’l-işârât*, trc. Mehmet Yalar, 1/49; Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/188-189-190; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 2/79.

1.1.5.3. Bağy

Rüşd kelimesiyle uzak anlamli kelimelerden birisi olan bağy kelimesi sözlükte “zulüm,⁴¹² yaranın azması ve derinleşmesi”⁴¹³ anlamlarına gelmektedir. Bağy sözcüğü kötüye giden yaranın etrafa yayılması⁴¹⁴ anlamı da taşımaktadır. Bağy “fesat çıkarmak suretiyle yükselmeye ve üstünlük kurmaya çalışmak”⁴¹⁵ anlamında da kullanılmıştır. Bağy kelimesinin asıl anlamı haseddir. Daha sonra hased eden kıskandığı kişiye zulmettiği ve ondan Allah'ın nimetlerinin gitmesi için çalıştığından dolayı bağy kelimesi zulüm anlamında kullanılmaya başlanmıştır.⁴¹⁶ Bağy kelimesinden türeyen بَاغٍ zalim,⁴¹⁷ anlamına gelmektedir. Bağy kelimesi rüşd kelimesinin zıddıdır.⁴¹⁸ Kötü yolda olan kadın امْرَأَةٌ بَغِيَّةٌ⁴¹⁹ denilmiştir.

Konuyla alakalı bir ayet şöyledir: فَلَمَّا أَنْجَبُهُمْ إِذَا هُمْ يَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا بَغْيُكُمْ عَلَى أَنْفُسِكُمْ مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ثُمَّ إِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ “Fakat onları kurtarıncı, bir de bakarsın ki yeryüzünde haksız yere taşkınlık yapıyorlar. Ey insanlar! Sizin taşkınlığınız sırf kendi aleyhinizedir. (Bununla) sadece dünya hayatının yararını elde edersiniz. Sonunda dönüşünüz bizedir. (Bizde) bütün yaptıklarınızı size haber vereceğiz.”⁴²⁰ Âyetteki bağy kelimesi “taşkınlık” anlamında kullanılmıştır. Allah, taşkınlık eden kimselere tevbe etmesi için fırsat vereceğini, bu fırsatları değerlendirmeyenleri ise acıklı bir azabın beklediğini haber vermiştir.⁴²¹ Yüce Allah bu âyette geçen bağy yani taşkınlık kelimesiyle insanların fesadını, Allah'a karşı cüretkâr oluşlarını ve gerçeği yalanlamalarını kastetmiştir. Bu durumda bağy, fesadda ileri gitmek⁴²² ve şirk koşturmak anlamlarında kullanılmıştır. Bir kadın eşinin dışındaki kişilerle oturup kalktığı ve vakit geçirdiği zaman بَغْيَةُ الْمَرْأَةِ⁴²³ ibaresi kullanılmıştır.

Bağy kelimesinin r-ş-d kökünün zıddı olarak kullanıldığı âyetlerden birisi şöyledir: إِنَّ قَارُونَ كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسَى فَبَغَى عَلَيْهِمْ □ وَأَتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَا إِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُوءُ بِالْعُصْبَةِ أُولِي الْقُوَّةِ □ إِذْ قَالَ لَهُ إِنَّ قَارُونَ كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسَى فَبَغَى عَلَيْهِمْ □ قَوْمُهُ لَا تَفَرِّحُ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ “Şüphesiz Kârûn Musa'nın kavmindendi. Onlara karşı azgınlık etti. Biz ona, anahtarlarını (bile taşımak) güçlü bir topluluğa ağır gelecek hazineler verdik. Hani, kavmi kendisine şöyle demişti: 'Böbürlenme! Çünkü Allah,

⁴¹² Halil. b. Ahmed, "bğy", 1/ 154; Ezherî, "bğy", 8/210; Sahib, "bğy", 5/141

⁴¹³ Sahib, "bğy", 5/141.

⁴¹⁴ Kurtubî, el-Câmi 'li ahkâmi 'l-Kur'ân, 10/476.

⁴¹⁵ Kurtubî, el-Câmi 'li ahkâmi 'l-Kur'ân, 10/476.

⁴¹⁶ Ezherî, "bğy", 8/210.

⁴¹⁷ Halil. b. Ahmed, "bğy", 1/ 153.

⁴¹⁸ Halil. b. Ahmed, "bğy", 1/ 153; Sahib, "bğy", 5/141.

⁴¹⁹ Ezherî, "bğy", 8/209-210; Sahib, "bğy", 5/141.

⁴²⁰ Yûnus 10/23.

⁴²¹ Kuşeyrî, Letâifü 'l-işârât, trc. Mehmet Yalar, 2/449; Kurtubî, el-Câmi 'li ahkâmi 'l-Kur'ân, 10/476.

⁴²² Râzî, Mefâtihu 'l-gayb, 17/74.

⁴²³ Kurtubî, el-Câmi 'li ahkâmi 'l-Kur'ân, 10/476.

böbürlenip şımaranları sevmez.”⁴²⁴ Âyette Kârun’un azgın olması bağı lafzıyla ifade edilmiştir.⁴²⁵ Kârun zenginliği sebebiyle azmış ve doğru yoldan ayrılmıştır. Kârun’un azması, fakirleri küçük görmesi, onların hakkını gözetmeyip çiğnemesi ve malının çok olmasından dolayı başkalarına saygı duymamasıdır.⁴²⁶ Bağy kelimesi zulüm ve zulmetmek manasına da⁴²⁷ gelmektedir. İsrailoğullarına başkan olan Kârun onlara zulmetmiştir. O, İsrailoğullarına üstünlük taslamış ve kendine itaat etmeleri için onlara baskı yapmıştır.⁴²⁸

Bağy yani azgınlık sözcüğü sınırı aşsın veya aşmasını yaptığı her işte orta yoldan sapmak anlamına gelmektedir. Beğâ fiili de tekebbür etti ve büyüklendi anlamlarına gelmektedir. Bu kelimeye büyüklenmek anlamı, “kişinin bulunduğu hâli ve makamı aşip kendisine ait olmayan bir şeyin sınırına girmesi”⁴²⁹ sebebiyle verilmiştir. Bağy sözcüğü müfessirlerin çoğunluğu tarafından “kişinin doğru yoldan uzaklaşması ve azması” anlamında kullanılmıştır. Bu anlamıyla bağy sözcüğü rüşd kelimesiyle uzak anlamlı olan kelimelerden olmuştur.

1.1.5.4. Kıst

Rüşd kelimesiyle uzak anlamlı kelimelerden birisi de kasıt kelimesidir. Sözlükte قَسِطٌ kelimesi “adil veya adalet”,⁴³⁰ قَاسِطٌ kelimesi ise “zorba”⁴³¹ anlamında kullanılmıştır. Kâsıt kelimesi “zulmeden ve haksızlık yapan” anlamlarına da gelmektedir. Bu özelliklere sahip olan yani zulmeden kişi haktan uzaklaşmış bir kimsedir. Aynı kökten türemiş olan muksıt kelimesi ise “âdil ve hakka dönmüş kişi”⁴³² anlamlarına gelmektedir. رَجُلٌ مُقْسِطٌ denildiği zaman “adaletli adam” ve رَجُلٌ قَاسِطٌ denildiği zaman “zorba ve insafsız adam”⁴³³ manası kastedilmiştir. قَسِطٌ hak yoldan ayrıldı ve zulmetti manasına gelirken, أَقْسَطَ bâtil yoldan doğru yola döndü ve âdil oldu⁴³⁴ manasına gelmektedir. قَسِطٌ kelimesi pay ve nasip⁴³⁵ anlamlarına gelmektedir. قُسُوطٌ, “haktan ayrılmak”, اِقْسَاطٌ ise “taksim etmede ve hükümde adaletli olmak”⁴³⁶ anlamlarına gelmektedir.

⁴²⁴ el-Kasas 28/76.

⁴²⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyan*, 18/309; Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, trc. Mehmet Yalar, 4/264; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, 3/23; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, 2/657.

⁴²⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 25/15.

⁴²⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 25/15; Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'an*, 16/313-314.

⁴²⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 25/15.

⁴²⁹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, trc. Zekeriya Tüfekçioğlu, 14/498

⁴³⁰ Dureyd, "kst", 2/836; Ezherî, "kst", 8/388; İbn Sîde, *Muhkem*, "kst", 6/221; Firuzabâdî, "kst", 1/682.

⁴³¹ Dureyd, "kst", 2/836; Ezherî, "kst", 8/388.

⁴³² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 30/160; Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'an*, 21/293; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, trc. İbrahim Tüfekçi – Halil Baltacı, 22/367-368.

⁴³³ Dureyd, "kst", 2/836.

⁴³⁴ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, trc. İbrahim Tüfekçi – Halil Baltacı, 22/367-368.

⁴³⁵ İbn Sîde, *Muhkem*, "kst", 6/221; Firuzabâdî, "kst", 1/682.

⁴³⁶ Sahib, "kst", 5/281.

Konuyla ilgili bir âyette şöyle buyrulmuştur: وَأَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَمِنَّا الْقَاسِطُونَ فَمَنْ أَسْلَمَ فَأُولَئِكَ تَحَرَّوْا رَشَدًا “*Kuşkusuz içimizde Müslüman olanlar da var, hak yoldan sapanlar da var. Kim Müslüman olursa, işte onlar doğruyu arayıp bulmuşlardır.*”⁴³⁷ Âyette geçen kâsıt kelimesi “hak yoldan sapan”⁴³⁸ anlamında rüşd kelimesine uzak anlamlı bir kelime olarak kullanılmıştır. Bu kelime “doğru yoldan uzaklaşan, sınırı-hakkı çiğneyen zalimler ve kâfirler” anlamlarına da gelmektedir. Allah bu âyette müslüman cinlerin hak yola yönelmiş olup Allah’ın rızasına ulaşmayı amaçladıklarını bildirmiştir.⁴³⁹ İşte bunlar Allah ve elçisine boyun eğmiş ve İslam dinini kabul ederek doğru yola girmişlerdir. Allah ve elçisine itaat etmeyi reddedip nefesine uyan zalim kimseler ise doğru yoldan ayrıldıkları için kasitûn yani hak yoldan sapanlar olarak isimlendirilmiştir.

1.1.5.5. Fısk

Rüşd kelimesiyle uzak anlamlı olan sözcüklerden birisi de fısk kelimesidir. Sözlükte, “Allah’ın emrini terk etmek,⁴⁴⁰ hak yoldan ayrılmak,⁴⁴¹ itaatten çıkmak⁴⁴² ve isyan”⁴⁴³ anlamlarında kullanılmıştır. Allah’ın emrinden çıkan şeytan örneğinde olduğu gibi “itaatten ayrılıp âsîliğe meyletmeye”⁴⁴⁴ fısk denilmiştir. Fısk, Allah’ın yasakladığı, kerih gördüğü şey” demektir. Bu sebeple Kur’an’da fısk kelimesi bazen kerih görülen şey manasında kullanılmıştır. İster verilen bir emri yerine getirmemek isterse de bir yasağı çiğnemek manasında olsun, Allah’ın iradesine aykırı davranışlarda bulunmak, bazı âyetlerde azabı gerektiren fısk kelimesiyle tanımlanmış ve kınanmıştır.⁴⁴⁵

Bu kökten türeyen fâsık kelimesi sözlükte “bir şeyden çıkan”⁴⁴⁶ anlamına gelmektedir. Bu manada hayırdan ayrılan insana fâsık⁴⁴⁷ denilmiştir. Dini bir terim olarak ise inkâr edenlere, iman ettiği halde itaat etmeyenlere, günah işleyenlere ve dini görevlerini terk edenlere fâsık⁴⁴⁸ denilmiştir. Konuyla ilgili bir âyette şöyle buyrulmuştur: فَمَنْ تَوَلَّى بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ “*Artık bundan sonra kim yüz çevirirse, işte onlar yoldan çıkmışların ta kendileridir.*”⁴⁴⁹ Âyette geçen fâsık kelimesi “imanın dışına çıkan”⁴⁵⁰ ve

⁴³⁷ el-Cin 72/14.

⁴³⁸ Said Havva, *el-Esâs fî t-tefsir*, trc. M. Beşir Eryarsoy, 15/375.

⁴³⁹ Râzî, *Mefâtihu l-gayb*, 30/160.

⁴⁴⁰ Ezherî, “fısk”, 8/414; Sahib, “fısk”, 5/293; İbn Sîde, *Muhkem*, “fısk”, 6/242.

⁴⁴¹ İbn Sîde, *Muhkem*, “fısk”, 6/242.

⁴⁴² İbn Faris, *Mücmelü l-luga*, “fısk”, 3/721.

⁴⁴³ İbn Sîde, *Muhkem*, “fısk”, 6/242.

⁴⁴⁴ Ezherî, “fısk”, 8/414.

⁴⁴⁵ İzutsu, *Kur’an’da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, trc. Selâhattin Ayaz, 253.

⁴⁴⁶ Karaman vd., “fısk”, 155.

⁴⁴⁷ Dureyd, “fısk”, 2/847.

⁴⁴⁸ Karaman vd., “fısk”, 155.

⁴⁴⁹ Âl-i İmrân 3/82.

⁴⁵⁰ Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi l-Kur’an*, 5/192.

“itaatten çıkan isyankâr kâfirler” anlamlarında kullanılmıştır. Çünkü her grubun fasıkı, o gruptaki haddi aşanlardır.⁴⁵¹ Allah, bu âyette emirlerine yüz çevirenlerin ve rızasına uygun hareket etmeyenlerin doğru yoldan ayrıldığını bildirmiştir. Allah’ın emirlerini önemsemeyip yüz çeviren kişiler fasıklar olarak nitelendirilmiştir.

Konuyla ilgili başka bir âyette de şöyle buyrulmuştur: فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ أَنْجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّوءِ وَأَخَذْنَا الَّذِينَ ظَلَمُوا بِعِقَابٍ بَئِيسٍ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ “Onlar kendilerine hatırlatılanı unutunca, biz de kötülükten alıkoymaya çalışanları kurtardık. Zulmedenleri yoldan çıkmaları sebebiyle, şiddetli bir azapla yakaladık.”⁴⁵² Âyette geçen fisk sözcüğü “devamlı olarak Allah’a itaatten çıkmak” anlamında kullanılmıştır. Fâsıklık Allah’a karşı düşmanlık ve zulümdür.⁴⁵³ Yüce Allah bu âyette doğru yolu terk edip günaha dalan fâsiklardan bahsetmiştir.⁴⁵⁴ Allah’ın yasaklarını hiçe sayan fâsiklar azaba uğratılırken, kötülükten men eden salih kullar ise Allah’a yakınlıklarından dolayı kurtuluşa erenlerden olmuştur.⁴⁵⁵ Allah bu âyette, insanları kötülükten uzaklaştırmaya çalışan rüşd sahibi kimselerin kurtuluşa ereceklerini, yoldan çıkanların ise şiddetli bir azapla cezalandıracağını haber vermiştir. Âyetteki fisk kelimesi rüşd kelimesine uzak anlamlı olan kelimelerdendir.

1.1.6. R-ş-d Kökünün Hadislerde Kullanımı

Bazı hadislerde rüşd ve onunla aynı kökten gelen kelimeler “doğruluk ve doğru yolu gösteren rehber” anlamlarında kullanılmıştır. Bazı hadislerde r-ş-d kökünden bazı hadislerde de farklı köklerden gelen kelimelere doğru yol anlamı verildiğini söyleyebiliriz. Hz. Nebinin yaptığı bir duada rüşd kelimesi doğruluk anlamında kullanılmıştır. Bu duanın geçtiği hadisi Katade haber vermiştir. Hadisteki bilgiye göre Hz. Muhammed hilâli gördüğü zaman üç kez “Allah’ım! Bu ayı hayır ve doğruluk ayı kıl! Seni yaratana inandım.” demiş ve “Falanca ayı götürüp falanca ayı getiren Allah’a hamd olsun.” diye dua etmiştir.⁴⁵⁶

Bir başka hadiste rüşd kelimesi, doğru yolu bulmak yani rüşde ermek anlamında kullanılmıştır. Bu bilgiyi Adiyy b. Hatim rivayet etmiştir. Bir adam, Hz. Muhammed’in yanında hutbe okumuş ve “Kim Allah’a ve Resûl’üne itaat ederse doğru yolu bulmuş olur.

⁴⁵¹ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, trc. Ali Hüsrevoğlu vd., 3/176.

⁴⁵² el-A’râf 7/165.

⁴⁵³ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, trc. Ömer Çelik - Cafer Durmuş, 6/391-392.

⁴⁵⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 15/46; Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, trc. Ömer Çelik - Cafer Durmuş, 6/391.

⁴⁵⁵ Taberî, *Câmiu’l-beyan* 11/565; Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât*, trc. Mehmet Yalar, 2/256; Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/525; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 15/46; Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*, 1/579; Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, 1/614; Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, trc. Ömer Çelik - Cafer Durmuş, 6/391.

⁴⁵⁶ Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî Ebû Davûd, *Sünen-i Ebû Davûd*, thk. Muhammed Nasıreddin el-Elbânî Ebû Abdurrahman (Ürdün: y.y., 1417/1988), “Edeb” 112 (No. 5092).

Kim de onlara isyan ederse sapmış olur.” demiştir. Bunun üzerine Resûlullah “Sen ne kötü bir hatibsin! ‘Onlara’ diyeceğine ‘Allah’a ve Resûl’üne isyan ederse sapmıştır.’ de.”⁴⁵⁷ buyurmuştur. Bu hadisten Allah ve elçisinin yolundan giden kişilerin rüşd yolunda yani doğru yolda oldukları, emirlerine âsi olanların ise doğru yoldan ayrıldıkları anlaşılmaktadır. Reşede fiilinin doğru yolu bulmak anlamında kullanıldığı bir hadiste Hz. Nebi şöyle buyurmuştur: “Şayet bu ümmetin ilim bakımından en düşüğünün ilmini, ümmetlerden herhangi bir ümmet elde etse, o ümmet muhakkak ki doğru yolu bulur.”⁴⁵⁸ Bu hadiste Hz. Muhammed’in ümmetinin ilim bakımından çok ileri seviyede olduğu ve bu ilmi edineceklerin doğru yolda olacakları vurgulanmıştır.

Yine başka bir hadiste rüşd kelimesi doğru yol anlamında kullanılmıştır. Tanınmış sahabilerden olan İmran, babasının Hz. Nebiyle bir gün karşılaştığını belirtmiştir. Hz. Nebi, ona bu gün kaç tanrıya tapıldığını sormuş, İmran’ın babası cevaben gökte ve yerde yedi tanrıya tapıldığını söylemiştir. Hz. Resûl, bu kez ona başına sıkıntı geldiğinde hangisine dua ettiğini sormuştur. O da göktekine yanıtını vermiştir. Hz. Muhammed ona İslamiyeti kabul etmesi halinde çok faydalı iki cümle öğreteceğini söylemiş o da kabul etmiştir. Bunun üzerine Hz. Nebi, İmran’ın babasına dua etmesi için “*Beni senin doğru yoluna ilet! Nefsimin şerrinden beni koru!*”⁴⁵⁹ duasını öğretmiştir. Doğru yola ulaşmak, her türlü hata ve yanlıştan kurtulup Allah’ın razı olacağı hayırlı işler yapmak demektir. Nefsinin kötülüklerinden korunmak ise nefsin insana sürekli olarak telkin ettiği kötülükleri yapmamak demektir. Yüce Allah’ın tavsiye etmiş olduğu dosdoğru yol üzere giden, şeytan ve nefsinin telkin ettiği kötülüklerden uzak duran kişi hem dünya hem de ahiret saadetini kazanmış olur. İnsan, kötü fiillerin şeytan ve nefsin teşvikiyle olduğunun her zaman farkında olmalı ve dosdoğru yol üzere ayaklarının sabit kalması için Allah’a dua etmelidir.⁴⁶⁰

Allah’ın doksan dokuz isminden birisi de er-Râşid ismidir. Bir hadiste Allah’ın isimlerinden bir tanesi olan ve “*kullarına en doğru yolu gösteren*” anlamına gelen er-Râşid ismi zikredilmiştir.⁴⁶¹ Allah, kullarına doğru yolu bulmaları için akıl vermiş, onlara rehber göndermiş ve doğru yolu bulmalarını sağlayacak tüm yolları kolaylaştırmıştır.

⁴⁵⁷ Ebû Hüseyin b. Haccac el-Kuşeyri Müslim, *Sahîh-i Müslim* (Riyad: Dâru Tayyibe, 1427/2006), “Cuma Namazı”, 870 (2/386).

⁴⁵⁸ Ebî Muhammed Abdillâh b. Abdurrahman b. el-Fazl ed-Dârimî, *es-Sünen*, thk. Nebîl b. Hâşim el-Ğumerî (Beyrut: Dâru’l Beşâiril İslâmiyye, 1434/2013), “İlim”, 19 (No. 414)

⁴⁵⁹ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre Tirmîzî, *Sünen-i Tirmîzî*, thk. Beşşar Avvad Mağrûf (Beyrut: Dâru’l-Garbil-İslâmî, 1996), “Dualar”, 69 (No. 3483)

⁴⁶⁰ *Riyâzü’s Sâlihîn Tercüme ve Şerhi*, trc. M. Yaşar Kandemir vd., (İstanbul: Erkam Yayınları, 2020), “Dualar”, 6/371.

⁴⁶¹ Ebî Abdullah Muhammed b. Yezîd İbn Mâce el-Kazvîni, *Sünen-ü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Dâru İhyâ-il Kütübil Arabiyye, ts.), “Dua”, 10-11 (No.3861).

Bazı hadislerde rüşd kelimesiyle yakın anlamlı kelimelerden olan “hüdâ ve sırât-ı müstakîm” kelimeleri geçmektedir. Rüşd kelimesinin yakın anlamlılarından olan hüdâ kelimesi bâzı hadislerde rüşd kelimesiyle aynı anlamda kullanılmıştır. Bir hadiste Hz. Muhammed “*Aksıran kimse, ‘Her durumda Allah’a hamdolsun’ der. Ona hayır dua edecek olan kimse ise ‘Allah sana merhamet etsin’ der. O da ona ‘Allah seni doğru yola ilet sin ve durumunuzu düzeltsin’ şeklinde karşılık verir.*”⁴⁶² buyurmuştur. Bu hadiste hüdâ kelimesi doğru yola iletmek anlamında rüşd kelimesiyle yakın anlamlı olarak kullanılmıştır.

Hiz. Muhammed kendisini ihtilaflardan uzak tutmasını ve dosdoğru yola iletmesini isteyerek Allah’a dua etmiştir. Hiz. Âişe Resûlullah’ın gece namazına kalktığında şu duayı okuduğunu belirtmiştir. “*Allah’ım! Ey Cebrail, Mikail ve İsrâfil’in rabbi, ey göklerin ve yeryüzünün yaratıcısı, herkesin bilemeyeceği gayb denilen bilgileri ve bilinen her şeyi bilen Allah’ım. Kulların anlaşmazlığa düştükleri her konuda sen hüküm vereceksin. Doğru diye ortaya atılan tüm ihtilaflardan beni uzak tut ve izinle doğruya ilet. Çünkü sen dosdoğru yolun sahibisin.*”⁴⁶³ Bu hadiste sırat-ı müstakîm yani dosdoğru yol ifadesi rüşd kelimesiyle yakın anlamlı olarak kullanılmıştır.

Rüşd ile uzak anlamlı olan kelimelerin kullanıldığı hadisler de tespit edilmiştir. Bir gün Ömer b. Hattâb, Resûlullah’a bir Tevrat nüshası getirmiş ve onun bir Tevrat nüshası olduğunu söylemiştir. Hiz. Ömer onu okumaya başlayınca duyduklarından dolayı Resûlullah’ın yüzünün rengi değişmiştir. Bu durumu gören Hiz. Ebu Bekir, Hiz. Ömer’i uyarmıştır. Bunun üzerine Hiz. Ömer, “Allah ve Resûl’ünün gazabından yine O’na sığınırım. Rab olarak Allah’a, din olarak İslâm’a, peygamber olarak Hiz. Muhammed’e râzı olduk.” demiştir. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.), “*Muhammed’in canı elinde olan Allah’a yemin olsun ki, Mûsâ, sizin içinizde ortaya çıksaydı ve siz de beni terk ederek ona uysaydınız, doğru yoldan sapmış olurdunuz. Şayet o sağ olsa ve peygamberliğime kavuşsaydı bana ittibâ ederdi.*”⁴⁶⁴ buyurmuştur. Bu hadiste rüşd kelimesiyle uzak anlamlı olan dalâl kelimesi doğru yoldan sapmak anlamında kullanılmıştır.

Peygamberimiz’in yaptığı bir duada rüşd kelimesiyle uzak anlamlı kelimelerden olan dalle ve mudillü kelimeleri kullanılmıştır. Resûlullah Ömer b. Hattab’a “*Allah’ım içimi dışımdan daha hayırlı kıl. Dışımı da yararlı kıl. Allah’ım mal, aile ve çocuk bakımından insanlara verdiklerinin iyi ve hayırlısını, dalâlete düşen ve dalâlete*

⁴⁶² Dârimî, “İzin İsteme”, 30 (No. 2863)

⁴⁶³ Tirmîzî, “Duâlar”, 31 (No. 3420)

⁴⁶⁴ Dârimî, “İlim”, 24 (No. 469).

düşürenlerden olmamayı senden isterim.”⁴⁶⁵ duasını öğretmiştir. Bu hadiste geçen dalle kelimesi doğru yoldan uzaklaşmak, mudıllü kelimesi ise başkalarını doğru yoldan uzaklaştırmak anlamında rüşd kelimesiyle uzak anlamı olarak kullanılmıştır.



⁴⁶⁵ Tirmizi, “Duâlar”, 123 (No. 3586).

İKİNCİ BÖLÜM

2. KUR'AN'DA RÜŞD KELİMESİ

Kur'an'da Allah, insanı yaratılmışların en şerefli olacak kapasiteye sahip olarak yarattığını bildirmiştir. İnsanın yaratılmışların en şerefli olup olmaması Allah'ın emirlerine riâyet edip etmemesiyle bağlantılı bir durumdur. Âyetlerde bildirildiği üzere Allah'ın emirlerine sımsıkı sarılıp, nehyettiklerinden uzaklaşan kimseler yaratılmışların en şerefliyelerinden olup rüşd sahibi kişilerden sayılmıştır.

Bu bölüme kadar olan kısımda r-ş-d kökü ve türevlerinin semantik tahlilini yaptık. Ardından r-ş-d kökü ve türevlerinin Kur'ân'da geçtiği âyetleri inceledik. Müteakiben rüşd kelimesiyle mana bakımından yakınlığı ve uzaklığı olan kelimeleri araştırarak rüşd kelimesiyle olan anlam ilişkisini ortaya koyduk. Son olarak da hadislerde geçen rüşd kelimesini inceledik. Bu bölümde ise rüşd sahibi kişilerin özelliklerini, rüşde engel olan unsurları ve Allah'ın rüşd sahibi kimseye vereceği mükâfatları inceleyeceğiz.

2.1. Kur'an'da Rüşd Sahibinin Beyan Edilen Özellikleri

Âyetler incelendiğinde rüşd sahibi insanlarda birtakım özellikler bulunduğu tespit edilmiştir. Yapılan tespitlere göre doğruyu temyiz yeteneğine sahip olmak, hilm sahibi olmak, tevazu sahibi olmak, İnşallah demeyi unutmamak ve Allah'ı anmak, duâ etmek, kötülükten nehyetmek, doğru yolu göstermek, imanı sevip inkârdan nefret etmek, tağutu tanımamak ve namaz kılmak bu özellikler arasındadır. Şimdi bu özellikleri inceleyelim.

2.1.1. Doğruyu Temyiz Yeteneğine Sahip Olmak

Allah'ın emirlerini yerine getirip yasaklarından sakınan kişi bu davranışıyla rüşd sahibi kişilerden olur. Bu kişilerde bazı güzel özellikler ortaya çıkar. Rüşd sahibi kişinin özelliklerinden bir tanesi doğruyu yanlıştan ayırma yeteneğine sahip olmasıdır. Kur'an'da Yüce Allah, doğru ile yanlışın birbirinden ayrıldığını bildirmiştir. Doğru ile yanlış ayırma yeteneğine sahip olan kişinin bu ikisi arasındaki farkı görebileceğini⁴⁶⁶ ve akıl sahibi kişinin doğruyu tercih ederken sefihin ise dalâleti tercih edeceğini⁴⁶⁷ bildirmiştir. Hevasına tabi olan sefih kişi doğru ile yanlış ayırtetme yeteneğine sahip olmadığı için doğru yoldan uzaklaşacak ve peşinden gidenleri de doğru yoldan uzaklaştıracaktır.⁴⁶⁸ Allah, hevasına uymayı terk edip dinin emirlerini uygulamak sûretiyle Allahtan korkan

⁴⁶⁶ Râzî, *Mefâtih 'ul Gayb*, 7/16.

⁴⁶⁷ Seyyid Kutub, *Fî zılâl-il Kurân*. çev. Emin Saraç vd. (İstanbul: Çelik Yayınevi, 1993), 2/47.

⁴⁶⁸ Izutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, 225.

kimseye doğruyu yanlıştan ayıracak bir anlayış vereceğini bildirmişti. Rüşd sahibi kişiye verilen bu yetenek iki dünya saadetini kazanmaya vesile olan bir özelliktir.⁴⁶⁹

Konuyla alâkalı ayet şöyledir: *“وَلَقَدْ آتَيْنَا إِبْرَاهِيمَ رُشْدَهُ مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا بِهِ عَالِمِينَ”* Andolsun, daha önce de İbrâhim’e doğruyu yanlıştan ayırma yeteneğini verdik. Biz zaten onu biliyorduk.”⁴⁷⁰ Doğru ile yanlış birbirinden ayırma yeteğine rüşd denildiği gibi bu yeteneğe furkan da⁴⁷¹ denilmiştir. İnsanın bu yeteneğe sahip olabilmesi için mümin ve muttaki olması gerekir.⁴⁷² Hz İbrahim, kendisine verilen doğru ile yanlış ayırt edebilme yeteneği sayesinde bakî olmayan şeylerin yaratıcı olamayacağını anlamıştır.⁴⁷³ Ayrıca yaratıcının eşsiz ve benzersiz oluşu ve kudretini de kavrayabilmiştir.⁴⁷⁴ Allah, Hz. İbrâhim’i birliğine delil getirmeye muvaffak kılarak onu dînî ve dünyevî açıdan hayırlara ulaştırmıştır.⁴⁷⁵ Eğer Allah, Hz. İbrâhim’e bu yeteneği vermeseydi bu neticeye ulaşamaz, doğru ile yanlış birbirinden ayıramazdı.⁴⁷⁶ Allah, rüşd sahibi kişiye doğru ile yanlış ayırma yeteneği verdiği için kişi bu yetenek sayesinde kendisini dalâletten uzaklaştıracak ve doğru yola götürecek tercihlerde bulunacaktır. Bu tercihler kişinin Allah’ın rızasına ulaşmasına vesile olacaktır.

2.1.2. Hilm Sahibi Olmak

Rüşd sahibinin özelliklerinden bir tanesi de hilm sahibi olmasıdır. Hilm, kişinin nefsinin öfkenin sebep olacağı heyecana karşı kontrol edebilmesidir.⁴⁷⁷ Halîm “hoşgörü sahibi” anlamında olup Allah’ın bir sıfatıdır. Aynı zamanda Hz. İbrahim, Hz. İsmail ve Hz. Şuayb’ın da sıfatıdır.⁴⁷⁸ Hilm “yumuşak huyluluk” demektir. Bu kelimenin cem’isi ehlem sözcüğüdür.⁴⁷⁹ Hilm kelimesi zulüm, saldırganlık, serkeşlik, kabalık gibi anlamlara gelen sefeh ve cehl kelimelerinin zıddıdır.⁴⁸⁰

Bu konu ile alâkalı âyet şöyledir: *قَالُوا يَا شُعَيْبُ أَصْلُوكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا أَوْ أَنْ نَفْعَلَ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ”* Dediler ki: ‘Ey Şu’ayb! Babalarımızın taptığını, yahut mallarımız hakkında dilediğimizi yapmayı terk etmemizi sana namazın mı

⁴⁶⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyan*, 11/128; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsîri*, trc. Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner, 7/3280.

⁴⁷⁰ el-Enbiya 21/51.

⁴⁷¹ el-Enfâl 8/29.

⁴⁷² Karaman vd., "furkan", 169.

⁴⁷³ Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât*, trc. Mehmet Yalar, 3/547; Neseî, *Medârikü’l-tenzîl*, 2/408.

⁴⁷⁴ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 3/51.

⁴⁷⁵ Sâbûnî, *Safvetü’l-tefâsîr*, 2/266.

⁴⁷⁶ Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât*, trc. Mehmet Yalar, 3/547; Neseî, *Medârikü’l-tenzîl*, 2/408

⁴⁷⁷ İsfahânî, “hlm”, 287.

⁴⁷⁸ Okuyan, *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur’an Sözlüğü*, 211.

⁴⁷⁹ Halil b. Ahmed, ”hlm”, 1/352-353; Sahib, “hlm”, 3/121.

⁴⁸⁰ Mustafa Bilgen, *Yüksek İslâm Ahlakı* (İstanbul: Millî Gazete Yayınları, 2006), 293.

emrediyor. Oysa sen gerçekten yumuşak huylu ve akli başında bir adamsın.”⁴⁸¹ Âyette en güzel rüşd örneklerinden birisi olan Şuayb (a.s) ile kavmi arasındaki mücadeleden bahsedilmekte olup Hz. Şuayb'ın iki özelliği zikredilmiştir. Bu özelliklerden birisi hilm sahibi yani yumuşak huylu olmasıdır. İnanmayanlar Hz. Şuayb'a, halim bir kişi olması sebebiyle kendilerini kötülüklerden alıkoyabilecek bir güce sahip olmadığını söylemişlerdir.⁴⁸² Rüşd sahibinin ayırt edici özelliklerinden birisi yumuşak huyluluk iken, kalplerin katılaşmış olması ise kâfirlere özgü niteliklerden birisi olarak görülmüştür.⁴⁸³

Bir hadiste Resûl-i Ekrem, “*Her kim insanlara merhamet etmezse Allah da ona rahmet etmez.*”⁴⁸⁴ buyurmuştur. İnsanlarla olan ilişkisinde yumuşak huylu ve merhamet sahibi olan kimseler Allah'ın rahmetine mazhar olmuşlardır. Çevresindeki insanlara merhamet nazarıyla bakanlara Allah da rahmetini indirmiştir. Başka bir hadiste Hz. Resûl (s.a.v.), “*Âişe! Hayvana yumuşak davran! Nerede şefkat ve yumuşaklık varsa, orada güzellik vardır. Şefkat ve yumuşaklığın bulunmadığı şey çirkindir.*”⁴⁸⁵ buyurmuştur. Hz. Nebi, insanlara iyi davranılmasını tavsiye ettiği gibi hayvanlara da yumuşak davranılmasını öğütlemiştir.

Öfkeyi yenme, cömertlik, hoşgörü, af gibi meziyetler hilmin altındaki faziletlerdendir. İslâm dinî hilm sahibi olmaya çok önem vermiş ve bu davranışı müslümanlar arasında yaymayı hedeflemiştir.⁴⁸⁶ Konuyla alakalı olarak bir hadiste, “*Bir kimse yumuşak davranmaktan mahrum ise hayırdan da mahrum olur.*”⁴⁸⁷ buyrulmuştur. Sözlerinde ve davranışlarında sertlik ve şiddet bulunan kimse yumuşaklık sebebiyle kendisine ulaşacak olan tüm hayırları kaybetmiş olacaktır.⁴⁸⁸

İrşad ederken daima yumuşak davranış (rıfk), hoşgörü ve şefkat esas olmalıdır. Efendimiz, Allah'ın rıfk sahibi olduğunu ve tüm işlerde yumuşaklıkla davranılmasını sevdiğini, bizlere bildirmiştir.⁴⁸⁹ Yumuşak huylu olmakla alakalı olarak bir hadiste de “*Ben lânetleyici olarak değil rahmet edici olarak gönderildim.*” buyrulmuştur.⁴⁹⁰ Efendimiz'in hayatını incelediğimizde insanlara birbirleriyle iyi geçinmeyi, tüm

⁴⁸¹ Hûd 11/87.

⁴⁸² Neseffî, *Medârikü't-tenzîl*, 2/78

⁴⁸³ İzutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlakî Kavramlar*, trc. Selâhattin Ayaz, 254.

⁴⁸⁴ Ebû Hüseyin b. Haccac el-Kuşeyri Müslim, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, trc. Ahmed Davudoğlu (İstanbul: Muallim Neşriyat, 2020), “Faziletler” 2319 (9/98).

⁴⁸⁵ İmâm Buhârî, *el-Edebü'l-müfred tercüme ve şerhi*, trc. Mehmet Yaşar Kandemir (İstanbul: Tahlil Yayınları, Mart 2017), 1/533.

⁴⁸⁶ Mustafa Bilgen, *Yüksek İslâm Ahlakı*, 294.

⁴⁸⁷ Müslim, “Birr”, 2592 (9/459).

⁴⁸⁸ İmam Nevevi, *Riyazu's Salihin Şerhi*, trc. Abdulvehhab Öztürk (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2016), 1/535.

⁴⁸⁹ Abdurrahman Çetin, *Hitabet ve İrşad* (Bursa: Emin Yayınları, 2018), 259.

⁴⁹⁰ Müslim, “Birr”, 2599 (9/465).

varlıklara karşı yumuşak huylu olmayı tavsiye ettiğini görmekteyiz. İnsanlar için en güzel örnek olan Hz. Muhammed hiçbir zaman kimsenin kalbini kırmamış ve çevresindekilere müşfik davranmıştır. Hz. Nebi, başkalarına kaba davrananların ve zulmedenlerin Allah'ın rahmetinden uzaklaşıp doğru yoldan ayrılacağını bildirmiştir.

2.1.3. Tevazu Sahibi Olmak

Rüşd sahibinin özelliklerinden bir tanesi de tevazu sahibi olmasıdır. Bu kelime sözlükte, “kendi derece ve itibarını küçük görmek, başkasına karşı boyun eğmek” manasına gelmektedir. Vaz kökünden türemiş olan tevazu, kibirli olmanın zıddı olup kişinin çevresindeki insanları aşağılayıcı duygu, söz ve fiillerden kendini uzaklaştırmasını ifade etmektedir. Bu kelime Türkçede alçak gönüllü olmak sözüyle karşılanmaktadır.⁴⁹¹ Ahlâkî bir kavram olarak “kişinin kendisini Allah'ın önünde kulluk mevkiine koyması, insanlara karşı kibir ve gurur duymaması”⁴⁹² anlamına gelmektedir. Allah yaratıcı, insan ise aciz bir kul olduğu için kulun yapması gereken şey yaratıcısının karşısında alçak gönüllü olmaktır. Nitekim ubûdiyyet ve ibadette alçak gönüllü olmak anlamı da bulunmaktadır, ayrıca İslâm sözcüğünün içerdiği manalar arasında tevazu ve teslimiyet anlamları da vardır.⁴⁹³

Bu konuyla alâkalı âyet şöyledir: *“Musa ona, ‘Sana öğretilen bilgilerden bana, doğruya iletici bir bilgi öğretmen için sana tabi olayım mı?’ dedi.”*⁴⁹⁴ Bu âyetten anlaşıldığı üzere Hz. Mûsa, Hz. Hızır'dan ilim öğrenebilmek amacıyla kendisine tâbi olmak için nazik bir şekilde izin istemiştir.⁴⁹⁵ Bu, Allah'ın değerli peygamberinin alçak gönüllülükle yaptığı bir hitaptır. Kişinin, kendisinden ilim öğrenmek istediği kişiye bu şekilde alçak gönüllü bir şekilde hitap etmesi gerekmektedir.⁴⁹⁶ Hz. Mûsa, ona verilen ilimden kendisine de öğretmesini istemiştir ki, bu hocasına ilmi, kendisine de cehaleti nisbet etmektir. Bu da rüşde eren kişilerde olması gereken bir tevazu örneğidir. Ayrıca Hz Mûsa ondan, bildiklerinin bir kısmını kendisine öğretmesini talep etmiştir ki bu davranış Hz. Mûsa'nın tevazu sahibi olduğunu göstermektedir.⁴⁹⁷

⁴⁹¹ Mustafa Çağrı, "Tevazu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/583.

⁴⁹² Karaman vd., "tevazu", 572.

⁴⁹³ Çağrı, "Tevazu", 40/584.

⁴⁹⁴ el-Kehf 18/66.

⁴⁹⁵ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, trc. Mehmet Yalar, 3/406; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 21/149; Beydâvî, *Envâru't-tenzil ve esrâru't-te'vîl*, 2/346.

⁴⁹⁶ Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'an*, 13/326; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, trc. Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner, 10/5044; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 2/199.

⁴⁹⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 21/149

Hız. Mûsa'nın konuşurken alçak gönüllü olmaya çok dikkat etmiş olması insanın kendisinden daha bilgili kişilerin yanında tevazu sahibi olmasının çok güzel bir davranış olduğunu göstermektedir.⁴⁹⁸ Tüm anlatılanlar gösteriyor ki ilim tahsil ederken kuşanılacak davranış nezaket, asıl amaç ise rüşdü elde ederek Allah'ın rızasını kazanmaktır.⁴⁹⁹ Rüşd sahibi insanda bulunması gereken özelliklerden birisi tevazu sahibi olmaktır. Bu güzel huy kişiye iç huzuru verir. Tevazu sahibi olmak kişinin insanlar ve Allah tarafından sevilmesini sağlar ve Allah katındaki değerinin artmasına vesile olur.

En güzel rüşd örneği olan Hız. Peygamber'in alçak gönüllülüğü ile alâkalı olarak hadis kaynaklarında birçok bilgi yer alır. Efendimiz sadece kendi seviyesindeki insanlarla değil halk ile de vakit geçirip yemek yemiş, onlarla sohbet etmiş ve onlar gibi giyinmiştir. İnsanlar arasında ayrımcılık yapmadan onlarla arkadaş olmuş ve aynı sofrada yiyip içmiştir.⁵⁰⁰ Efendimiz'in hayatında müşahade ettiğimiz gibi mümin hem alçak gönüllü hem de vakar sahibi olmalıdır.⁵⁰¹ Bize rehber olarak gönderilen Resûlullah yüksek mertebesine rağmen insanların en alçak gönüllüsüdür.⁵⁰² Tevazu sahibi olmak isteyen kişi kibrin zararlarını, tevazunun faziletlerini bilmesi ve bu güzel huyun peygamberlerin ahlâkı olduğunun farkında olması gerekmektedir.⁵⁰³ Tüm peygamberler alçak gönüllü kimselerdir. Onlarda bulunan bu güzel ahlak sayesinde Allah'ın ve insanların sevgisini kazanmış olurlar. Tevazu sahibi olan kişi de bu özelliğiyle peygamberlerin yolundan gitmiş ve Allah'ın rızasını kazanmış olur.

2.1.4. İnşallah Demeyi Unutmamak ve Allah'ı Anmak

Rüşd sahibinin özelliklerinden birisi de Allah'ı anmaktır. Anmak sözlükte "hatırlamak ve bir şeyi anmak" manasındaki zikir sözcüğü olarak geçmektedir. Dinî bir terim olarak ise "Yaratıcıyı unutmamak ve anmak vesilesiyle nıyan ve gafillikten kurtuluş"⁵⁰⁴ manasında kullanılmıştır. Zikir iki kısma ayrılmıştır. İlki hatırlamak yani kalp ile zikirdir. İkincisi ise dil ile zikirdir.⁵⁰⁵ Zikir, Allah'ın azametini kabul ettiğini göstermek ve manevi olgunluğa ulaşmak için yapılmaktadır.⁵⁰⁶ Kur'an'da birçok âyette

⁴⁹⁸ Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, 2/310; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, trc. Zekeriyâ Tüfekçioğlu vd., 11/470; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/372; Said Havva, *el-Esâs fi't-tefsir*, trc. M. Beşir Eryarsoy, 8/376; Celâl Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, 7/3668.

⁴⁹⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/372;

⁵⁰⁰ Çağrı, "Tevazu", 40/584.

⁵⁰¹ Karaman vd., "tevazu", 572.

⁵⁰² Çağrı, "Tevazu", 40/584.

⁵⁰³ İmâm Birgivi, *Tarikat-ı Muhammediyye*, trc. Muhammed Taha (İstanbul: Muallim Neşriyat, 2020), 187.

⁵⁰⁴ Reşat Öngören, "Zikir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/409.

⁵⁰⁵ İsfahânî, "zkr", 374.

⁵⁰⁶ Karaman vd., "zikir", 620.

geçmekte olan zikir, Allah'ı dille hamd etmek, tekbir ve tesbih ifadeleriyle övmek anlamlarına gelmektedir.

Ayrıca Allah'ın bahsettiği nimetleri tefekkür ederek kalben hissetmek; kul olmanın gerektirdiği amelleri akıl, beden ve mal ile ifâ etmek anlamlarına da gelmektedir. Kevnî ayetleri tefekkür etmek, dua ve istiğfarda bulunmak ve namaz kılmak da zikrin anlamlarındandır.⁵⁰⁷ Dil ile zikretmek, yaratıcıyı en güzel isimleriyle anmak, Kur'an okuyup Allah'a hamdetmek, dua edip tesbih etmektir. Beden ile olan zikir, tüm uzuvların Allah'ın yasaklarından kaçıp emirlerine uyması ile olur. Kalp ile olan zikir ise yaratıcıyı gönülden çıkarmamakla olur.⁵⁰⁸ Birçok âyette zikrin kalp huzuruna, bağışlanmaya ve kurtuluşa sebep olacağı vurgulanmış,⁵⁰⁹ samimi müslümanların alışveriş ve ticaret gibi dünyevî işler esnasında bile Allah'ı zikretmekten geri durmayacakları⁵¹⁰ belirtilmiştir.⁵¹¹ Salih kullardan bahsederken onların; Allah'ı ayakta, otururken ve yan yatarken zikrettiği⁵¹² belirtilmiştir. Bu âyetler Allah'ı sadece namaz esnasında değil namazın dışında da zikretmek gerektiğini göstermektedir.⁵¹³ Bazı âyetlerde de Allah anıldığı zaman kalpleri titreyen kişilere müjdelere verilmiş olup⁵¹⁴ zikrin iki dünya saadetine ulaştıran bir vasıta olduğu açıklanmıştır.⁵¹⁵

Konuyla alâkalı bir âyette şöyle buyrulmuştur: *إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ وَادْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ وَقُلْ* “Ancak, ‘Allah dilerse yapacağım’ de. Unuttuğun zaman Rabbini an ve ‘Umarım Rabbim beni, bundan daha doğru olana ulaştırır’ de.”⁵¹⁶ Âyette inşallah demenin önemi konusunda uyarı yapılmıştır. Bir kişi inşallah demeyi unutursa tevbe istiğfarda bulunmalı ve Allah'ı tesbih edip anmalıdır. Bu âyette Yüce Allah, bir şey kişinin aklından çıktığında Allah'ı anarsa unuttuğu şeyin onun aklına geleceğini⁵¹⁷ ve bir kimse öfkelendiğinde ya da hata yaptığında Allah'ı anarsa öfkesinin dineceğini ve bağışlanacağını haber vermiştir.⁵¹⁸ Kur'an'da, kalplerin Allah'ı anarak huzura kavuşacağı⁵¹⁹ vurgulanmıştır. Bazı kaynaklarda dil ve kalp ile yapılan zikrin Allah'a

⁵⁰⁷ Öngören, "Zikir", 44/409.

⁵⁰⁸ Karaman vd., "zikir", 620

⁵⁰⁹ el-Enfâl 8/45; er-Ra'd 13/28; el-Ahzâb 33/35; el-Cum'a 62/10.

⁵¹⁰ Nûr 24/37.

⁵¹¹ Öngören, "Zikir", 44/409-410.

⁵¹² En-Nisâ 4/103.

⁵¹³ Musa Koçar, "İslâm İnançları Açısından Zikir", Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 7 (2001), 210.

⁵¹⁴ el-Hac 22/35.

⁵¹⁵ Koçar, "İslâm İnançları Açısından Zikir", 111.

⁵¹⁶ el-Kehf 18/24.

⁵¹⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 21/112.

⁵¹⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyan*, 15/228; Neseî, *Medârikü't-tenzil*, 2/296.

⁵¹⁹ er-Râd 13/28.

ulaşma hususunda temel şart olduğu vurgulanarak, Allah'ı anmayı terkeden kişinin rüşde erişemeyeceği belirtilmiştir.⁵²⁰

Rüşd sahibi insan Allah'ı anmanın huzur ve kurtuluşa vesile olduğunun bilincinde olduğu için Allah'ı anarak huzurlu bir yaşam sürmeyi tercih eder. şuurlu mümin kâinatta olan her şeyin yaratıcının iradesiyle gerçekteşeceğini bildiği için bir şey isteyeceği zaman “Allah dilerse bu işi yapacağım.” der. şayet “Allah dilerse” ifadesini kullanmayı unutursa Allah'ı anar ve en doğru olana ulaştırması için O'na dua eder. Başına bir sıkıntı geldiğinde veya sevindiğinde kullara değil Allah'a yönelir ellerini yüce kudrete açar ve ona sığınır. Hayatını bu şuurla yaşayan kişi huzur bulur ve rüşde eren kimselerden olur.

2.1.5. Dua Etmek

Dua sözcüğu “seslenmek, çağırarak, yardım istemek, zayıf olanın güçlü olandan bir şeyi talep etmesi” anlamlarında kullanılmaktadır. Dini bir terim olarak ise Allah'ın büyüklüğu karşısında kulun acziyetini dile getirmesini, saygı ve sevgi duyguları içerisinde yardım istemesini ifade etmektedir.⁵²¹

Konuyla alâkalı bir âyette de şöyle buyrulmuştur: *إِذْ أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ فَقَالُوا رَبَّنَا آتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا* “*Hani o gençler mağaraya sığınmişlardı da, ‘Ey Rabb’imiz! Bize katından bir rahmet ver ve içinde bulunduğumuz şu durumda bize kurtuluş ve doğruluğa ulaşmayı kolaylaştır’ demişlerdi.*”⁵²² Puta tapan bir kavmin içinde yaşayan birkaç genç, putperestliği terkedip tevhid inancına sarılınca, putperest hükümdardan gelebilecek baskı ve zulümden korunmak amacıyla bir mağaraya sığınmişlardır.⁵²³ İman eden bu gençler zalim hükümdardan kaçıp mağaraya saklandıklarında sonsuz merhametiyle onlara rahmet etmesi için el açıp Allah'a dua etmişlerdir. Âyette geçen “Senin tarafından” ifadesi Allah'ın rahmetinin yüceliğini göstermektedir. “İçimizde bize muvaffakiyet ver.” ifadesi ise, “İçimizde göstermiş olduğumuz başarı sayesinde rüşde ermiş (doğru yola ulaşmış) kimseler olalım.” anlamına gelmektedir.⁵²⁴ Âyette anlatılan olaydan anlaşıldığı üzere iyi niyetli olup hakikat ve hayra ulaşma konusunda samimi olarak dua ve gayret eden kimselere hakikat ve hayır yolları açılacaktır.

Bu âyette rüşd sahibi birkaç gencin başlarına gelen musibetten dolayı Allah'a el açarak, O'ndan yardım istediklerine şahit olmaktayız. Muvahhid olan bu kişiler kurtuluşun yalnızca Allah'a sığınmakla ve O'na dua etmekle gerçekteşeceğinin

⁵²⁰ Koçar, “İslâm İnançları Açısından Zikir”, 118.

⁵²¹ Osman Cilacı, “Dua”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/529-530.

⁵²² el-Kehf 18/10

⁵²³ Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, 3/538.

⁵²⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 21/84.

farkındaydılar. Allah'a dua ederek yardım istemelerinin sonucu olarak Allah, onları üç yüz dokuz yıl mağarada uyutmuş ve zalim hükümdarın zulmünden korumuştur.⁵²⁵ İnsan Allah'a dua ettikçe çirkin düşünceler kalbinde yer edinemez. Efendimiz bazı hadislerde Allah zikredildiğinde şeytanın uzaklaşacağını bildirmiştir. Allah'ı anan kişilerin kalplerinde hikmet nurları parlar ve o kişilerin basiret gözü açılır.⁵²⁶ Dua etmekte bir çeşit zikir olduğu için kişiyi Allah'a yaklaştırıp gafletten uzaklaştırır ve takva sahibi olmasını sağlar. Dua ederek Allah'a sığınan kişi, içindeki endişelerden kurtulup huzur bulur. Allah'tan istediği şeyleri elde eder ve O'nun rızasına kavuşup doğru yola erenlerden olur.

2.1.6. Kötülükten Nehyetmek

Rüşd sahibinin özelliklerinden bir tanesi de insanları kötülüklerden uzaklaştırmaktır. Münker kelimesi “bilmemek, hoş karşılamamak, inkâr etmek” manasında olup nekr kökünden türemiştir.⁵²⁷ Şeriat ve aklın yadırgadığı, benimsemediği şeyler için münker kelimesi⁵²⁸ kullanılmıştır. Ayrıca münker “sıkıntı duyulan şey” anlamına da gelmektedir. İslâm toplumu tarafından yadırganan düşünce, inanç ve hareketler için de münker kelimesi kullanılmıştır.⁵²⁹ Nehy-i ani'l münker ifadesi ise “kötülüğe karşı çıkma, kötülüğü yasaklama”⁵³⁰ anlamında kullanılmıştır.

Konuyla alâkalı âyette şöyle buyrulmuştur: قَالُوا يَا شُعَيْبُ أَصَلَوْتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرَكَ مَا يَعْْبُدُ آبَاؤُنَا أَوْ أَنْ نَفْعَلَ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ *“Dediler ki: ‘Ey Şu’ayb! Babalarımızın taptiğini yahut mallarımız hakkında dilediğimizi yapmayı terk etmemizi sana namazın mı emrediyor. Oysa sen gerçekten yumuşak huylu ve akli başında bir adamsın.”*⁵³¹ Medyen halkı ticari ahlaktan yoksun bir hâlde ölçü ve tartıda hile ederek ticaret yapmaktaydılar. Allah Hz. Şuayb'ı, kavmini doğru yola davet etmesi için göndermişti. Hz. Şuayb, sahifelerde yer alan ahkâmı ve ahlâk kurallarını onlara anlatıp onları ölçü ve tartıda hile yapmaktan alıkoymaya çalışmıştı.⁵³² Şuayb (a.s.) kavmine Allah'a ibadet etmeyi, ölçü ve tartıda eksiklik yapmamayı emredince kavmi “bize söylediğin şeyleri yapmamızı sana namazın mı emrediyor?”⁵³³ diyerek onunla dalga geçtiler. Bütün uyarılara rağmen Şuayb

⁵²⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*; 5/343.

⁵²⁶ Bilgen, “Yüksek İslâm Ahlâkı”, 744.

⁵²⁷ Mehmet Efendioğlu, “Münker”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/13.

⁵²⁸ İsfahânî, “arf”, 656.

⁵²⁹ Çağrı, “Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker”, 11/138.

⁵³⁰ Abdurrahman Altuntaş, *Kur'an'da Temel Siyasî Kavramlar* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 72.

⁵³¹ Hûd 11/87

⁵³² Celâl Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, 6/2876

⁵³³ Beydâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, 2/145; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, 2/78; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 8/491; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 2/29.

peygamberin kavmi doğru yolu terkedip⁵³⁴ ölçü ve tartıda eksiklik yapmaya devam ettiler.⁵³⁵ Kendilerini kötülükten uzaklaştırmaya çalışan Hz. Şuayb'ı dinlemediler.⁵³⁶ Zikrettiğimiz âyette rüşd sahibi bir insan olan Hz. Şuayb'ın kavmiyle mücadelesi ve onları kötülüklerden alıkoymaya çalışması anlatılmıştır. Tüm bu tepki ve alaylara rağmen Hz. Şuayb yılmamış ve onları kötülüklerden men etmeye devam etmiştir.

Bizlere en güzel örnek olan Hz. Muhammed, müşrikleri kötülük yapmaktan men etmeye çalışmış, aralarındaki akrabalık bağlarına riâyet etmelerini ve kendisine eziyet etmekten uzak durmalarını istemişti. Bir kısım insanlar bu güzel çağrıya kulak verirken bir kısmı ise dalâlette kalmayı tercih etmişlerdi. Efendimiz hayatının her safhasında insanları kötülüklerden uzaklaştırmaya çalışmış⁵³⁷ ve ümmetine, insanları kötülüklerden uzaklaştırmaya çalışırken karşılaşılan zorluklar karşısında yılmamalarını tavsiye etmiştir.⁵³⁸

Semâvî tüm dinlerde olduğu gibi İslâm dini de insanları kötülüklerden uzaklaştıranların karşılıklarını en güzel şekilde alacaklarını haber vermiştir.⁵³⁹ Konuyla alâkalı bir hadiste şöyle buyrulmuştur: “*Kim bir kötülük görürse, onu eliyle değiştirsin. Şayet eliyle değiştirmeye gücü yetmezse, diliyle değiştirsin. Diliyle değiştirmeye de gücü yetmezse, kalbiyle düzeltme cihetine gitsin ki bu iman en zayıf derecesidir.*”⁵⁴⁰ Bu hadis, rüşdün en güzel örneği olan Hz. Muhammed'in insanları kötülüklerden men etmeye teşvik ettiğini göstermektedir. Başta peygamberler olmak üzere rüşd sahibi kişiler insanların işledikleri günahlardan rahatsız olup onları kötülüklerden uzaklaştırmaya çalışmışlardır. Çünkü bu güzel davranış hem Allah'ın rızasını kazanmaya vesiledir hem de toplum hayatının huzurlu olması için gereklidir.

2.1.7. Doğru Yolu Göstermek

Rüşd sahibinin özelliklerinden bir tanesi de çevresindeki insanlara doğru yolu göstermek, onların doğru yola ulaşmaları için gayret etmektir. Sözlükte hidâyet, hüdâ “doğru yola girmek ve doğru yolu göstermek” mânasında masdar,⁵⁴¹ “kılavuzluk ve doğru yol” manasında isim olarak kullanılmıştır. Bu sözcük “hedefe ulaştıracak yol için kılavuzluk etme yani o yolu gösterme gösterme”⁵⁴² diye de tanımlanabilmektedir. En

⁵³⁴ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, trc. Mehmet Yalar, 3/53

⁵³⁵ Celâl Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, 6/2876

⁵³⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/561; Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, 2/418.

⁵³⁷ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, trc. Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner, 13/6991-6992.

⁵³⁸ *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, trc. İbrahim Cânan (Ankara: Akçağ Yayınları, 1988), 2/384.

⁵³⁹ Çetin, *Hitabet ve İrşad*, 240.

⁵⁴⁰ Müslim, “İman”, 78.

⁵⁴¹ Zemahşerî, “hdy”, 2/368; Firuzabâdî, “hdy”, 1/1345; Yusuf Şevki Yavuz, “Hidâyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/473.

⁵⁴² Yavuz, “Hidâyet”, 17/473.

büyük yol göstericiler peygamberlerdir. Onların başlıca vazifeleri insanları Allah'ın emirleri konusunda uyarıp, onlara hak yolu göstermek ve örnek alacakları bir yaşamı kendilerine sunmaktır. Mürşidlerin önderleri olan peygamberler insanları doğru yola davet ettikleri gibi onlara tabi olan müminlerde insanları doğru yola çağırmakla yükümlüdürler.⁵⁴³

Konuyla alâkalı âyette şöyle buyrulmuştur: *وَقَالَ الَّذِي آمَنَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُونِ أَهْدِكُمْ سَبِيلَ الرَّشَادِ* “O inanan kimse dedi ki; ‘Ey kavmim! Bana uyun ki, sizi doğru yola iletiyim.”⁵⁴⁴ Firavunun kavminden olup iman eden zât, inanmayanları yaratıcıya inanmaya, hak yolu sınıksız takip etmeye çağırmıştır. Kavmini tevhid inancına davet ederken yılgınlık göstermemiş, kavminin kendisine takliden uymasını değil aksine bilinçli bir şekilde uymasını istemiştir. Bu zât dünya hayatının geçici bir eğlenceden ibaret olduğunu ve sona ereceğini,⁵⁴⁵ asıl hayatın ise ahiret hayatı olduğunu anlatarak insanları doğru yola çağırmıştır.⁵⁴⁶ Onlara dünya nimetlerinin geçiciliğini anlatıp onları ebedî hayatın nîmetlerini kazanmaya teşvik etmiştir.⁵⁴⁷ Bu çağrıya icabet edenlerin Allah'ın azabından kurtulup doğru yola gireceğini ve böylece cennete ulaştıran yola kavuşacaklarını söylemiştir.⁵⁴⁸

İnsanlara nasihat edilmemesi, onların doğru yoldan çıkmalarına sebep olabilmektedir. Zîrâ insan, etrafındaki tüm telkinlere açık ve her an yoldan çıkabilecek yaratılıştadır. Bu sebeple toplum içerisinde insanlara nasihat eden kimselerin bulunması çok mühimdir. Her an yoldan çıkma ihtimali olan insanın çevresinde bulunan rüşd sahibi kimseler onları hayra davet ederek Allah'ın rızasını kazanmalarına vesile olmaktadır. Rüşd sahibi kimseler bu davranışlarıyla toplumun istikamet üzere olması için gerekli olan önemli bir görevi yerine getirmiş olurlar.

2.1.8. İmanı Sevmek ve İnkârdan Nefret Etmek

Rüşd sahibinin özelliklerinden birisi imanı sevip, inkârdan nefret etmesidir. İman sözlükte “tasdik”⁵⁴⁹ anlamına gelmektedir. İman “doğru yolu seçmek yani hidayeti kabul etmektir”; zıddı olan küfr ise, “hidayete sırt çevirmek yani doğru yoldan sapmak” demektir.⁵⁵⁰ Yadırgamak, bilmemek anlamındaki nükır kökünden türetilmiş olan ve

⁵⁴³ Çetin, *Hitabet ve İrşad*, 239.

⁵⁴⁴ el-Mü'min 40/38.

⁵⁴⁵ Râzî, *Me'âtilu'l-gayb*, 15/2;

⁵⁴⁶ Râzî, *Me'âtilu'l-gayb*, 15/2; Celâl Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, 10/5336.

⁵⁴⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyan*, 20/329; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 3/103.

⁵⁴⁸ Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/360; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/526; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, trc. Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner, 13/6998; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 3/103.

⁵⁴⁹ Sahib, “emn”, 10/414

⁵⁵⁰ İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, trc. Selâhattin Ayaz, 298.

“reddetmek, hoş görmemek, kabul etmemek” manasına gelen inkâr kelimesi de küfür anlamında kullanılan bir kelime olup bu tavrı sergileyene münkir ismi verilmiştir.⁵⁵¹ İnkâr Kur'an'da olumsuzluk belirten tüm ahlâkî ve dînî değerler için kullanılan en zengin terim olmasının yanında olumsuz nitelikler sisteminin de tam merkezinde bulunmaktadır.⁵⁵² Ayrıca bir şeyi inkâr etmek bir şeyi bilmemek⁵⁵³ anlamına da gelmektedir.

Bu konuyla alakalı âyet şöyledir: *وَاعْلَمُوا أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللَّهِ لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِّنَ الْأَمْرِ لَعَنِتُّمْ وَلَئِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ أُولَٰئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ* “Bilin ki, aranızda Allah’ın elçisi bulunmaktadır. Eğer o, birçok işlerde size uysaydı, sıkıntıya düşerdiniz. Fakat Allah, size imanı sevdirmiş ve onu gönüllerinize güzel göstermiş; inkârı, fâsıklığı ve (İslâm’ın emirlerine) karşı çıkmayı da çirkin göstermiştir. İşte bunlar doğru yolda olanların ta kendileridir.”⁵⁵⁴ Yüce Allah, müminlerin sapıklıktan nefret etmesini sağlayarak, onların kalplerini nurlandırıp imanı onlara sevdirmiştir. Büyük ve küçük günahları, Allah’a isyanda bulunmayı müminlere kötü göstermiştir. İşte bu güzel özellikleri taşıyan kişiler doğru yolu bulmuş olan kişilerdir.⁵⁵⁵

İman yalnızca içten inanmak değil, o imanın emrettiğine uygun hareket etmektir.⁵⁵⁶ Bu âyette kendilerinden övgüyle bahsedilen kişiler Hz. Nebinin uyarısı üzerine hatalarında ısrar etmeyen, imanlarının gerektirdiklerini yapan takva sahibi kimselerdir.⁵⁵⁷ Bu âyetten Allah ve Resûlü’nün emirlerini yerine getiren ve yasakladığı şeylerden de sakınıp kaçınan kişilerin doğruluğa (rüşde) erişecekleri anlaşılmaktadır.⁵⁵⁸

İman, insanları güzel ameller yapmaya yönlendiren en güçlü etkidir.⁵⁵⁹ İman etmek bir binanın temeli gibidir. İman bir kişinin mümin ismiyle isimlendirilmesini sağlayan ögedir. Amellere kıymet, hayata mana katan bir olgudur.⁵⁶⁰ İman dairesine giren samimi müminler; Allah’ın adını duyduklarında yürekleri titreyen, Kur’an âyetleri okunduğu zaman imanları güçlenen, namazlarını kılan, yalnız Rabb’lerine güvenen ve

⁵⁵¹ Mustafa Sinanoğlu, "Küfür", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/533-536.

⁵⁵² Izutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, trc. Selâhattin Ayaz, 247.

⁵⁵³ Sahib, “nkr”, 6: 249

⁵⁵⁴ el-Hucurât 49/7.

⁵⁵⁵ Zeynep Gazâlî el Cübeylî, *Kur'an'a Bakışlar Meal-Tefsir*, trc. Ali Akpınar, 1194; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 3/234.

⁵⁵⁶ Toshihiko Izutsu, *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, trc. Selâhattin Ayaz, tsh. M. Kürşad Atalar (İstanbul: Pınar Yayınları, 2018), 98.

⁵⁵⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/199.

⁵⁵⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 28/125

⁵⁵⁹ Izutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, trc. Selâhattin Ayaz, 286.

⁵⁶⁰ Abdurrahman Altuntaş, "Kur'an'da İnsanın Salih Olma Süreci", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (2018): 82.

servetlerini Allah yolunda harcayanlar⁵⁶¹ olarak nitelendirilmişlerdir.⁵⁶² İman, kelâm ilmi içerisinde üstünde en çok konuşulan ve titiz bir şekilde analiz edilen başlıklardan bir tanesidir. Bunun sebebi, İslâm'ın merkez noktasında imanın bulunması ve dini hayatın tüm yönlerinin bu merkeze göre anlam ve değer kazanmasıdır. İlâhî mesajın asıl amacı insanları samimi müminler⁵⁶³ seviyesine ulaştırmaktır.⁵⁶⁴ Mümin kişi imanı sevdiği gibi inkârdan veya inkâra götüren söz ve fiillerden de kaçınmalıdır. İmanı sevip inkârdan nefret etmek, atacağı tüm adımlarda Allah'ın rızasını gözetmek demektir. Kişinin yapacağı işlerde Allah'ın rızasını gözetmesi rüşd sahibi olduğunun işaretidir.

2.1.9. Allah'ı Kabul Etmek ve Tâğutu Reddetmek

Rüşd sahibinin özelliklerinden birisi Allah'a inanıp tağutu reddetmesidir. Sözlükte tâğût “sınırı aşmak, azmak” manasındaki tuğvân (tuğyân) kökünden türeyen bir isim/sıfattır. Asıl anlamı “mütecaviz ve aşırı derecede azgın”dır.⁵⁶⁵ İsyanda haddi aşan kişiye bu kelimenin ismi faili kullanılarak "tâğî"⁵⁶⁶ denilmiştir. Bu tanımlardan hareketle, Allah'tan başka ibadet edilen ve insanın hak yoldan sapmasına sebep olan her varlık, şeytan, kâhin, sihirbaz ve put tâğûtun kapsamı içinde düşünülmüştür.⁵⁶⁷

Konuyla alâkalı âyet şöyledir: لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ سَمِيعٌ عَلِيمٌ “Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır. O hâlde, kim tâğûtu tanımayıp, Allah'a inanırsa, kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”⁵⁶⁸ Âyette geçen “tağut” kelimesiyle şeytanın diğer bir rivayete göre de kâhinin kastedildiği rivâyet edilmiştir. Tâğût, Allah'ın dışında kendisine tapılan ve Allah'a karşı azgınlaşan şeylere verilen bir isimdir. Allah'tan uzaklaştıran şeyin heykel veya şeytan olabileceği de ifâde edilmiştir.⁵⁶⁹ Tuğyân ise haddi aşmak anlamındadır. Bu kelime zulüm ve bağy kelimesi ile aynı anlama gelmektedir. Allah'tan başka kendisine ibadet olunan, bu davranışı reddetmiyorsa o bir tâğüttür. Bir hadiste putlara tağut isminin verilme sebebi de budur.⁵⁷⁰ Kişinin ayağını kaydırıp kötülük yapmaya teşvik eden şeytan ve kendi nefsi

⁵⁶¹ el-Enfâl 8/2-4.

⁵⁶² Mustafa Sinanoğlu, "İman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/216-219.

⁵⁶³ el-Enfâl 8/2-4.

⁵⁶⁴ Sinanoğlu, "İman", 26/533-536.

⁵⁶⁵ Metin Yurdagür, "Tâğût", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/372.

⁵⁶⁶ İbn Faris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-luga*, "tğy", 3/412; İbn Faris, *Mücmelü'l-luga*, "tğy", 2/583.

⁵⁶⁷ Metin Yurdagür, "Tâğût", 39/372.

⁵⁶⁸ el-Bakara 2/256.

⁵⁶⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyan*, 4/546-547.

⁵⁷⁰ Kurtubi, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'ân*, 4/284.

de tağut olarak isimlendirilmiştir. Aynı şekilde kişiyi Allah'tan uzaklaştırıp şeytana köle yapmaya çalışan akrabaları, eşi, çocukları ve arkadaşları da tağut olarak isimlendirilir.⁵⁷¹

Kişi kendisinde isteklerini yapabilecek bilgi, yetenek ve kuvvet hissettiği an gaflet, kibir ve gurura kapılarak tuğyan kapısını aralamış olur. Biraz daha azgınlaşıp Allah'a ortak koşmaya, nefsinin tüm isteklerini yerine getirmeye başlar. İşte bu tuğyan halidir. Allah'ın yerine koyduğu kendi nefsi de bir tağuttur.⁵⁷² Âyetin devamında iman etmeyenlerin dostlarının tağut olduğu bildirilmiştir. Bazı âlimlerimiz bu kelimeye şeytan, sihirbaz, kâhin veya put anlamı verirken bazı âlimlerimiz de şeytan ve cinlerin taşkınlıkları olup, haddi aşan, azan her şey olduğunu söylemişlerdir.⁵⁷³

Âyette Allah, tâğûtu reddetmenin önemine dikkat çekmiştir. Allah inancı fitrîdir. Kalpler Allah inancını kolaylıkla kabullenir. Kişinin imanı, ancak tağutu reddetmekle tamamlanır ve o kişi doğru yolu bulur. Tâğûtu reddetme, son dine aykırı olan, hakkın dışında kalan her şeyi reddetmektir. İşte tağutu reddedenler hiç kopmayacak olan sapasağlam bir kulpa yani İslam dinine sarılmıştır.⁵⁷⁴ Rüşd sahibi kişiler Allah'a inanıp O'nun dışında kalan her şeyi reddederler. Allah'ın dışındaki hiçbir şeyi memnun etme peşinde koşmazlar. Onlar sadece Allah'ın rızasını önemserler. İşte bu kimseler sapasağlam kulp olarak tabir edilen İslam'a sarılan ve bu dini bırakmamak için elinden gelen gayreti gösteren rüşd sahibi kimselerdir. Bu yolda olan kişilerin iç dünyalarında temiz duygular oluşur ve iki cihanda da huzura kavuşurlar.

2.1.10. Namaz Kılmak

Rüşd sahibinin özelliklerinden bir tanesi de namazı hakkıyla kılmaktır. Dua, rahmet ve istiğfar anlamlarında kullanılan salat kelimesi içinde rükû ve secde olan ibadetin de adıdır.⁵⁷⁵ Dilbilimcilerin çoğu, salat kelimesinin tebrik ve yüceltme manalarının da⁵⁷⁶ olduğunu söylemişlerdir. Peygamberin müminlere salatı, onları zikredip onlara dua etmesidir. Allah'ın peygambere, salih kullara ve yaratılmışlara salatı onları güzel bir şekilde anması yani onları bağışlamasıdır. İnsanların ölümler üzerine salatı onlara dua etmesidir. Meleklerin salatı ise istiğfar⁵⁷⁷ ve dua⁵⁷⁸ etmeleridir.

Bu konuyla alakalı âyette şöyle buyrulmuştur: قَالُوا يَا شُعَيْبُ أَصَلَوْتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْبُدُ أَبَاؤُنَا أَوْ أَنْ نَفْعَلَ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ “Dediler ki: “Ey Şu'ayb! Babalarımızın

⁵⁷¹ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, trc. Muhammed Han Kayanî vd., 1/202.

⁵⁷² Karaman vd., "tuğyan", 578.

⁵⁷³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 7/17.

⁵⁷⁴ Zeynep Gazâlî el Cübeylî, *Kur'an'a Bakışlar Meal-Tefsir*, trc. Ali Akpınar, 122.

⁵⁷⁵ Fîrûzâbâdî, “slt”, 1/1304.

⁵⁷⁶ İsfahânî, “slt”, 566.

⁵⁷⁷ Halil b. Ahmed, “slt”, 2/410.

⁵⁷⁸ İsfahânî, “slt”, 567.

taptığını yahut mallarımız hakkında dilediğimizi yapmayı terk etmemizi sana namazın mı emrediyor. Oysa sen gerçekten yumuşak huylu ve akli başında bir adamsın.”⁵⁷⁹ Bu âyette rüşd sahibi olan Hz. Şuayb'ın dinin şiarı olan namazı⁵⁸⁰ hayatının merkezine koyduğu ve bunu müşriklerin fark edip rahatsız oldukları görülmektedir. En güzel rüşd örneklerinden biri olan Şuayb peygamberin çok namaz kıldığı bilinmektedir. Allah'ın huzuruna durmanın zevkine varanlar için vazgeçilmez bir nimet olan namaz kâmil mümin olma yolunda en önemli etkidir.⁵⁸¹ Namaz insanı kötü hallerden koruduğu için bu ibadete devam eden kişi kötülüklerden uzak duracaktır. Kötülüklerden uzaklaşan kişi Allah'a yaklaşacak, Allah'ın razı olduğu rüşd sahibi kişilerden olacaktır.⁵⁸² Tevhid inancına dayanan ve dinin direği olduğu için müşriklere açıkça muhalefet etme anlamına gelen namaz hidayetten nasibini alamayan insanları oldukça rahatsız etmektedir.⁵⁸³ Ayrıca namazına devam eden kişi zamanla diğer insanları da hak yola çağırmaya başlayacağı için namaz inkârcıların hedefi haline gelmiştir.⁵⁸⁴

Ahiret günü ilk sorulacak ibadet olan namaz kulun Allah'a en yakın olduğu an⁵⁸⁵ olduğu için Allah'a yaklaşmak isteyen müminler namaza çok önem verirler. Ayrıca namaz, iman ile küfür arasındaki farklılığın alâmeti olduğu için müslümanların hayatındaki yeri çok büyüktür. Bu sebeple rüşd sahibi kişiler namazı hakkıyla kılarak Allah'ın rızasını kazanmaya gayret ederler.

2.2. Kur'an'da İnsanın Rüşd Sahibi Olmasını Engelleyen Durumlar

Bu başlık altında insanların doğru yolu bulmalarına engel olan unsurlar incelenmiştir. Kişinin rüşde ermesine yani doğru yolu bulmasına engel olan en önemli unsurlar Allah'a ortak koşmak ve peygamberlere asi olmaktır. Büyüklük taslamak ve livâta yapmak da rüşde engel olan diğer unsurlardandır.

2.2.1. Allah'a Ortak Koşmak

Sözlükte “ortak koşmak” manasındaki işrâk kelimesinden isim olarak gelen şirk küfür anlamına gelmektedir. Şirk koşan kişiye müşrik, şirk koşulana şerîk⁵⁸⁶ denilmiştir. Şirk, zulüm⁵⁸⁷ anlamına da gelmektedir. Dini bir terim olarak ise “Yaratıcının zât, sıfat

⁵⁷⁹ Hûd 11/87.

⁵⁸⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 18/44

⁵⁸¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/561.

⁵⁸² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/561.

⁵⁸³ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 3/193.

⁵⁸⁴ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, trc. Muhammed Han Kayanî vd., 2/418.

⁵⁸⁵ Müslim, “Namaz”, 482 (2/534-535).

⁵⁸⁶ Mustafa Sinanoğlu, “Şirk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/193.

⁵⁸⁷ Halil b. Ahmed, “şrk”, 2/327.

ve fiillerinde ya da O'na ibadet edilmesinde dengi, ortağı yahut benzerinin bulunduğuna inanmak” anlamına gelmektedir.⁵⁸⁸ Şirk bir tür küfür olması nedeniyle insanları dini ve dünyevî bütün haklardan mahrum eden ve söz konusu değer ve anlamlardan uzaklaştıran bir faktördür. Kur'an'da şirkin; Allah'ın kat'î bir şekilde bağışlamayacağı en büyük günah, doğru yoldan sapma⁵⁸⁹ ve büyük bir zulüm⁵⁹⁰ olduğu belirtilmiştir.⁵⁹¹ Tevhid inancını bozan bir faktör olarak şirk, İslâmî yaşam tarzına tümüyle zıttır. Şirk koşan kişi her şeyden önce ve esas olarak kendi benlik ve fitratına yabancılaşmış, boş düşünceler içerisinde bütün potansiyel ve imkânını israf etmiştir.⁵⁹² Kur'an'da müşrik kelimesinin anlam içeriğini esas itibarıyla iki faktörün belirlediği anlatılmaktadır ki bunlar, vahye tâbi olmamak ve tevhidi kabul etmemektir.⁵⁹³

Konuyla alâkalı âyette şöyle buyrulmuştur: قُلْ أُوْحِيْ اِلَيَّ اَنْهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِّنَ الْجِنِّ فَقَالُوْا اِنَّا سَمِعْنَا (Ey Muhammed!) De ki: Bana cinlerden bir topluluğun (Kur'an'ı) dinleyip şöyle dedikleri vahyedildi: ‘Şüphesiz biz doğruya ileten hayranlık verici bir Kur'an dinledik de ona inandık. Artık, Rabbimize hiç kimseyi asla ortak koşmayacağız.’⁵⁹⁴ Âyette, Hz. Muhammed'in Kur'an okuyuşunu dinledikten sonra müslüman olup kavimlerinin yanına dönen cinlerden bahsedilmiştir. Cinler Kur'an'ı dinledikten sonra, rubûbiyetin Allah'a has olduğunu ve O'na ortak koşmanın onları doğru yoldan uzaklaştıracağına farkına varmışlardır.⁵⁹⁵ Peygamberimizin Kur'an okumasını dinleyen cinler kavimlerine döndüklerinde son din hakkında onları uyarıp, doğruya ulaştıran Kur'an'a iman ettiklerini ve daha önce içinde bulundukları şirke asla dönmeyeceklerini söylemişlerdir.⁵⁹⁶ Tevhid inancına girip şirkten uzaklaşan bu cinler arkadaşlarını da doğru yola davet ederek onların da rüşd sahibi kişiler olmalarına vesile olmuşlardır.

Şirk koşmanın ne kadar tehlikeli bir davranış olduğu hadislerde de bildirilmiştir. Bir hadiste, “Her kim Allah'a hiçbir şeyi şerik koşmayarak ölürse cennete girer ve her kim O'na bir şeyi şerik koşarak ölürse cehenneme girer.”⁵⁹⁷ buyrularak şirkin kişiyi

⁵⁸⁸ Sinanoğlu, "Şirk", 39/193.

⁵⁸⁹ en-Nisâ 4/48.

⁵⁹⁰ Lokmân 31/13.

⁵⁹¹ Sinanoğlu, "Şirk", 39/195-196.

⁵⁹² Rıza Korkmazgöz, "Tevhidi Bozan Bir Olgu Olarak Şirk: Kur'an'da Şirkin Kavramsal Anlam Alanı", Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi 20/1 (2020), 57.

⁵⁹³ İzutsu, Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar, trc. Selâhattin Ayaz, 214.

⁵⁹⁴ el-Cin 72/1-2

⁵⁹⁵ Kurtubî, el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'ân, 21/279.

⁵⁹⁶ Taberî, Câmiu'l-beyan, 23/310; Sâbûnî, Safvetü't-tefâsîr, 3/458; Celâl Yıldırım, İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri, 12/6407.

⁵⁹⁷ Müslim, “İman”, 93 (1/384).

cehenneme götüreceği açıklanmıştır. Bunun aksine Allah’a ortak koşmayan kişilerden Allah razı olacak ve onları cennetiyle mükâfatlandıracaktır.

2.2.2. Peygamberlere Asi Olmak

Peygamber sözlükte “haber getiren” nebî ise “haber veren ve mertebesi yüksek olan” anlamlarına gelmektedir. Kur’ân’da peygamber karşılığında nebî sözcüğü de kullanılmıştır.⁵⁹⁸ Peygamberler Allah’ın elçileridir. Allah bu elçiler vasıtasıyla vahyi insanlara ulaştırmıştır. Nebiler Allah’ın emirlerini insanlara anlatırken, nehyettiklerinden de uzaklaştırmaya çalışmışlardır. Böylece peygamberlerin sözleriyle vahiy daha anlaşılır hâle gelmiştir. Bazı insanlar peygamberlere tâbi olarak doğru yola girmeyi tercih ederken bazı insanlar da onlara âsi olup doğru yoldan uzaklaşmışlardır.

Konuyla alâkalı âyette şöyle buyrulmuştur: *وَجَاءَهُ قَوْمُهُ يُهْرَعُونَ إِلَيْهِ وَمِنْ قَبْلُ كَانُوا يَعْمَلُونَ* “Kavmi, (konuklarıyla çirkin ilişkide bulunmak üzere) ona doğru koşa koşa geldiler. Zaten onlar önceden de bu tür çirkin işleri yapıyorlardı. Hz. Lût, dedi ki: ‘Ey Kavmim! İşte kızlarım. Onlar(la nikâhlanmanız) sizin için daha temizdir. Allah’a karşı gelmekten sakının ve konuklarıma karşı beni rezil etmeyin. İçinizde hiç akli başında bir adam yok mu?’”⁵⁹⁹ Hz. Lut’un kavmi kadınlarla evlenmeyi terk ederek erkeklerle cinsi münasebette bulunmayı tercih etmişlerdi. Lut peygambere melekler erkek sûretinde gelince, kavmi onları elde edebilmek için hızlıca Hz. Lut’un evine geldiler.⁶⁰⁰ Bu davranışı hoş karşılamayan Lût peygamber, onlara kızlarıyla veya ümmetinin kızlarıyla evlenmelerini tavsiye etti.⁶⁰¹ Lût peygamberin kavmi isteklerinin kızlar değil de erkekler olduğunu söyleyerek peygamberlerine âsi oldular. Ardından peygamberlerine karşı saygısızca konuşup misafirlere sarkıntılık etmeye başladılar.⁶⁰² Hz. Lut’un tüm uyarılarına rağmen peygamberlerine itaat etmeyerek ona asi oldular. Allah’ın emirlerine boyun eğmediler ve doğru yoldan uzaklaştılar. Nebilerine asi olmalarının neticesinde Allah onları helak etti. Onlardan sadece Allah’a iman edip peygamberin emirlerine asi olmayanlar kurtuldu.

⁵⁹⁸ Yusuf Şevki Yavuz, “Peygamber”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/257.

⁵⁹⁹ Hûd 11/78

⁶⁰⁰ Taberî, *Câmiu’l-beyan*, 12/499; Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*, 2/141; Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, 2/75.

⁶⁰¹ Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât*, trc. Mehmet Yalar, 3/49; Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*, 2/141; Mevdûdî, *Tefhimu’l Kur’ân*, 2/413; 2867; Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, 3/188.

⁶⁰² Zeynep Gazâlî El Cübeylî, *Kur’an’a Bakışlar Meal-Tefsir*, trc. Ali Akpınar, 557.

2.2.3. Büyüklük Taslamak

Sözlükte “büyüklük” anlamına gelen kibir, alçak gönüllülüğün karşıtı olarak “kişinin kendini üstün görerek başkalarını aşağılayıcı davranışlarda bulunması”⁶⁰³ anlamına gelmektedir. Tevhid inancına göre gerçek anlamda büyüklük Allah’a mahsustur.⁶⁰⁴ Ulu ve büyük olan yalnız O’dur.⁶⁰⁵ Allah büyüklük taslayanları sevmediğini⁶⁰⁶ birçok âyetle açıklamıştır. Öyleyse kişinin kendi nefsinin büyük görmesi öncelikle Allah’a karşı saygısızlıktır. Bu sebeple kendilerini büyük görenler âyetlerde ağır bir dille eleştirilmiştir.

Bazı âyetlerde şeytanın Allah’ın huzurundan kovuluşunun asıl nedeninin kendisini büyük görerek başkaldırması olduğu açıklanmıştır.⁶⁰⁷ Ayrıca birçok âyetle kötü niyetli olup kibir ile hareket etmeyi tercih eden kimselerin bu hareketlerinin sonucu olarak ibret alınması gereken âyetlerden ibret alamayacağı haber verilmiştir.⁶⁰⁸ Kur’an bize rüşde eren kimselerin kimler olduğunu ayrıntılı bir şekilde anlattığı gibi, rüşde eremeyip dalâlet içinde kalanların niteliklerini de haber vermiştir. Kibirli insanlar, hakikatin başka biri tarafından gösterilmesini istemedikleri için doğruyu görseler bile ona uymayı reddetmişlerdir.

Konuyla alakalı âyet şöyledir: سَاصْرِفْ عَنْ آيَاتِي الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَإِنْ يَرَوْا كُلَّ آيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الْغَيِّ يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كُلِّ آيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الْغَيِّ يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ “Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları âyetlerimden uzaklaştıracam. (Onlar) her âyeti görseler de ona iman etmezler. Doğru yolu görseler onu yol edinmezler. Ama sapıklık yolunu görseler onu (hemen) yol edinirler. Bu onların, âyetlerimizi yalanlamaları ve onlardan hep gâfil olmaları sebebiyledir.”⁶⁰⁹ Allah’ın âyetleri karşısında kendilerini büyük görüp âyetlere kulak asmayanlar, Allah’a itaatın bereketinden, huzurundan mahrum kalacaklardır. Bu kimseler kendilerine okunan âyetleri iman kulağıyla dinlemedikleri için azgınlık yoluna sapmış doğru yoldan uzaklaşmışlardır. Bu kişilerin rüşde ermelerine engel olan en büyük unsur kibir sahibi olmalarıdır.⁶¹⁰ Allah, yeryüzünde böbürlenerek yürüyenlere âyetlerini anlama imkânı vermeyeceğini ve böbürlenmelerinin cezası olarak onların kalplerini mühürleyeceğini

⁶⁰³ Mustafa Çağrı, "Kibir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/561.

⁶⁰⁴ el-Câsiye 45/37.

⁶⁰⁵ el-Hac 22/62; Lokmân 31/30; Sebe’ 34/23.

⁶⁰⁶ Çağrı, "Tevazu", 40/584.

⁶⁰⁷ el-Bakara 2/34; Sâd 38/74.

⁶⁰⁸ Mevdûdî, *Tefhimu’l Kur’ân*, trc. Muhammed Han Kayanî vd., 2/93; Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, 2/589.

⁶⁰⁹ el-A’râf 7/146.

⁶¹⁰ Taberî, *Câmiu’l-beyan*, 11/444; Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât*, 2/240-241; Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*, 1/572.

Kur'an'da haber vermiştir.⁶¹¹ Bu insanlar gaflete dalmış bir vaziyette Allah'ın âyetlerini inkâr ettikleri için fitratlarından uzaklaşmış ve dalâlet bataklığına düşmüşlerdir. Kendilerini büyük görüp başkalarını küçümseyen bu kimseler kibir ve gafletleri sebebiyle Allah'ın kanunları gereği rüşde ermekten mahrum bırakılmışlardır.⁶¹²

Mütekebbir, kâfirin kalıcı bir vasfı olarak⁶¹³ zikredilmekte olup hadislerde kibirli insanların cennette giremeyeceği açıklanmıştır.⁶¹⁴ Kibir sahibinin en çirkin davranışı Allah'ın varlığını, birliğini, yüceliğini, kâinata hâkimiyetini kabullenmek istememesidir. Hz. Muhammed'in, *"kalbinde zerre kadar kibir bulunan kişinin cennete giremeyeceği"*⁶¹⁵ şeklindeki hadisinde geçen kibir de bu manadadır.⁶¹⁶ Bu hadis, kibrin hoş karşılanmayan huylardan birisi olduğunu ortaya koyan bir delil olarak dile getirilmiştir. Bu hadisi, "Kibir, insanın müminlere yaraşır huylar kazanmasını önlediği için cennete girmeye engeldir. Hâlbuki bu güzel huylar cennetin kapıları demektir. Kibir cennetin tüm kapılarının kapanmasına sebep olur; çünkü kibirli kimse kendisi için istediği nimetleri başkaları için istemez." ifadeleriyle açıklayan âlimlerimiz de vardır.⁶¹⁷ Kendini başkalarından üstün görme anlamı taşıyan kibir⁶¹⁸ kişinin kemâle ermediğinin işâretidir. Bu sebeple Allah'ın rızasını kazanmak ve rüşde ermek isteyen kişiler bu kötü huydan uzaklaşmalıdır.

2.2.4. Livâta Yapmak

Sözlükte "havuzu çamur vb. ile sıvayarak onarmak" manasına gelmekte olan livâta sözcüğü örfî kullanımda erkekler arasındaki eşcinsel ilişkiyi ifade etmektedir. Livâta sözcüğü Araplar arasında, Kur'an'da Hz. Lût'un kavmiyle alâkalı olaylardan bahsedilmesinden sonra kullanılmaya başlanmıştır.⁶¹⁹

Bu konuyla ilgili âyette şöyle buyrulmuştur: *وَجَاءَهُ قَوْمُهُ يُهْرَعُونَ إِلَيْهِ وَمِنْ قَبْلُ كَانُوا يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ قَالَ يَا قَوْمِ هَؤُلَاءِ بَنَاتِي هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَلَا تُخْزُونِ فِي ضَيْفِي أَلَيْسَ مِنْكُمْ رَجُلٌ رَشِيدٌ* "Kavmi, (konuklarıyla çirkin ilişkide bulunmak üzere) ona doğru koşa koşa geldiler. Zaten onlar önceden de bu tür çirkin işleri yapıyorlardı. Hz. Lût, dedi ki: 'Ey Kavmim! İşte kızlarım.

⁶¹¹ Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, 1/572; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/132; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 1/471.

⁶¹² Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 2/589.

⁶¹³ İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, trc. Selâhattin Ayaz, 232.

⁶¹⁴ Çağrı, "Kibir", 25/562.

⁶¹⁵ Müslim, "İman", 91 (1/380).

⁶¹⁶ Bekir Topaloğlu, "Müstekbir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32./139.

⁶¹⁷ Çağrı, "Kibir", 25/562.

⁶¹⁸ Birgivî, *Tarikat-ı Muhammediyye*, 167.

⁶¹⁹ M. Kâmil Yaşaroğlu, "Livâta", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/198-200.

*Onlar(la nikâhlanmanız) sizin için daha temizdir. Allah'a karşı gelmekten sakının ve konuklarıma karşı beni rezil etmeyin. İçinizde hiç akli başında bir adam yok mu?''*⁶²⁰

Âyette meleklerin yakışıklı erkekler şeklinde Hz. Lût'un yanına gelmesi ve isyankâr karısının da bu olayı kavmine haber vermesi üzerine gerçekleşen olaylar anlatılmıştır.⁶²¹ Bu sapık insanlar Hz. Lût'un misafirlerini elde etmek niyetiyle hızlıca onun yanına gelmiş ve Hz. Lût'tan misafirlerini onlara teslim etmesini istemişler. Bunun üzerine Hz. Lût, bu teklifin Allah'ın gazabına sebep olacağını onlara anlatmış ve onlara ümmetinin kızlarıyla evlenmelerini tavsiye etmiştir.⁶²² Hz. Lût onlara, bu davranışların hem onları hem de kendisini rezil edeceğini bildirmiş⁶²³ ve içlerinde yasakladığı bu fiili terk edecek, emrettiklerini de yapabilecek rüşd sahibi bir kimse olup olmadığını sormuştur.⁶²⁴

Bu âyetten de anlaşıldığı üzere cinsî ihtiyaçların meşrû ve tabî yollarla karşılanması, fitrat ve iffetin korunması, insanın haysiyetini zedeleyen her türlü cinsî sapıklık ve azgınlıktan uzak durulması Kur'an'ın temel mesajlarından biridir.⁶²⁵ Âyette, anlatılan bu iğrenç fiil "seyyiat" olarak nitelendirilmiştir.⁶²⁶ Livâta yapmak kişiyi Allah'ın rızasından uzaklaştırıp doğru yoldan çıkmasına sebep olur. Rüşd sahibi kimse salih ve ıslah edici bir kişi olarak kendisini bu tür seyyiattan koruduğu gibi toplumdaki bu olumsuz davranışlarla da mücadele eder. Çünkü Allah korkusu yüreğine işlemiş olan rüşd sahibi kişi Allah'ın haram kıldığı fiillerin yapılmasına sessiz kalamaz.

2.3. Kur'an'da Rüşd Sahibine Verileceği Beyan Edilen Mükâfatlar

Allah insanları akıl sahibi olarak yaratmış ve onlara bazı görevler vermiştir. Allah, görevlerini yerine getirip rızasına uygun yaşayan rüşd sahibi kişileri mükâfatlandıracağını haber vermiştir. Bu mükâfatları rüşd kelimesininin geçtiği âyetler ışığında dört madde olarak inceleyeceğiz.

2.3.1. Dua Ettiğinde Duasına Cevap Verilmesi

Allah'ın emirleri doğrultusunda yaşayan rüşd sahibi kimseler Allah'a dua etme konusunda çok isteklidirler. Arzularının sadece Allah tarafından gerçekleştirilebileceğinin bilincinde olarak sadece Allah'a el açıp dua ederler.

⁶²⁰ Hûd 11/78.

⁶²¹ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 18/23-24; Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'an*, 11/180.

⁶²² Taberî, *Câmiu'l-beyan*, 12/499; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 18/23-24; Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'an*, 11/180; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, 2/141; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, 2/75.

⁶²³ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 18/23-24; Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'an*, 11/180.

⁶²⁴ Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'an*, 11/180; Zeynep Gazâlî el Cübeylî, *Kur'an'a Bakışlar Meal-Tefsir*, 557; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 2/27.

⁶²⁵ Yaşaroğlu, "Livâta", 27/198-200.

⁶²⁶ İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, trc. Selâhattin Ayaz, 350.

İnceleyecek olduğumuz âyette Allah'ın doğru yol üzere olan kullarının dualarını kabul edeceği bildirilmiştir.

Konuyla ilgili âyet şöyledir: *وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ* “Kullarım, beni senden sorarlarsa, (bilsinler ki), gerçekten ben (onlara çok) yakıным. Bana dua edince, dua edenin duasına cevap veririm. O hâlde, doğru yolu bulmaları için benim davetime uysunlar, bana iman etsinler.”⁶²⁷ Bu âyet yüce bir varlıkla, aciz ve fâni bir varlığın arasındaki ilişkinin nasıl olacağını ortaya koymuştur. Bu âciz varlığın şükürü, duası ve kulluğu yüce olan Allah'a nasıl ulaşır? İşte bu âyet bu sorulara cevap vermiştir. Kur'an, tahmin edilemeyecek kadar yüce olan yaratıcının her an ve her yerde hazır olduğunu, kullarına şah damarlarından daha yakın olduğunu bildirmiştir.⁶²⁸ Âyette geçen “ben yakıным” ifadesi Allah'ın duaya cevap vermesi yani el açıp yalvaranın ihtiyacını karşılaması durumunu⁶²⁹ açıklamaktadır. Allah bu âyette, kullarına ihtiyacı olmadığı halde onların dualarına cevap verdiğini bildirmiştir. Onlardan da muhtaç varlıklar olduklarını hissederek doğru yola tabi olmalarını istemiştir.⁶³⁰

Nefsinin isteklerini reddedip Allah'ın çağrısına uyarak iman eden kullar doğru yola ulaşmışlardır.⁶³¹ Allah'ın davetine icabet edip doğru yola giren müminlerin mükâfatlarından birisi Allah'ın yakınlığını hissetmeleri ve dualarının kabul edilmesidir.⁶³² Doğru yol üzere Allah'ın razı olacağı hayatı yaşamaya çalışan mümin Allah'a el açtığında Allah buyur ya kulum diye cevap vermektedir.⁶³³ Allah'ın buyur ya kulum demesi yani kulun duasının kabulü şu üç şekilden biriyle olur. Kulun istediği ya hızlıca verilir ya da lehine olacak şekilde daha sonra gerçekleştirilir yahut da yapmış olduğu dua bir günahının bağışlanmasına vesile kılınır.⁶³⁴ Allah kullarına her şeyden daha yakındır. Bu yakınlığı hisseden salih kişiler başlarına bir sıkıntı geldiğinde Allah'a sığınır. Onları sevindiren bir olay olduğunda da Allah'a şükrederler. Allah'ın onlara olan yakınlıklarının bilincinde olarak sadece O'na dua ederler. Allah'ın davetine uyarak iman eden kimseler Allah'ın razı olacağı rüşd sahibi kimselerden olurlar. Allah, rüşd sahibi olan bu kişilerin dualarını geri çevirmeyerek onları mükâfatlandırır.

⁶²⁷ el-Bakara 2/186.

⁶²⁸ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 1/283.

⁶²⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/384-385.

⁶³⁰ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, trc. Ömer Çelik vd., 2/203.

⁶³¹ Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 1/161; Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, trc. Muhammed Han Kayanî vd., 1/147; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 1/122.

⁶³² Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 1/283

⁶³³ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/384-385.

⁶³⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 1/284.

2.3.2. Hak Yol Üzere Ayaklarının Sabit Olması

Kur'an'da tâğûtu reddederek Allah'a iman eden kimselerin sapasağlam bir kulpa yapıştığı bildirilmiştir. Sapasağlam olarak nitelendirilen o kulp İslâm dînidir. Allah, kendisine iman etmeyi tercih edenlerin ayaklarını İslâm dîni üzere sâbit kıldığını haber vermiştir.

Konuyla ilgili âyet şöyledir: لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدْ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ “Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır. O hâlde, kim tâğûtu tanımayıp, Allah’a inanırsa, kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”⁶³⁵ Âyette geçen tâğût kelimesi azgın, azman, azdıran, sınırları aşan⁶³⁶ anlamlarına gelmektedir. Allah'ın dışında kendisine tapılan her şey tağut olarak isimlendirilmiştir.⁶³⁷ Allah'ın dışında ilah edinilen tüm şeyleri yani tâğutu terk edip iman eden kişi kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapışmış olur. Bu kulp o kadar sağlamdır ki parçalanma ihtimali yoktur.⁶³⁸ Âyette geçen sapasağlam kulptan (el-urvetü'l-vüskâ) maksat İslam dinidir.⁶³⁹ Urvetü'l-vüskâya yapışmak, “doğru yol üzere yanlışa sapmadan gitmek”⁶⁴⁰ anlamına gelmektedir.

Sırat-ı müstâkîm olarak da nitelendirilen İslâm dini, iman edip Kur'an ve sünnete sarılanlar, salih amellerde bulunanlar ve adaletli olmaya özen gösterenlerin üzerinde bulunduğu yoldur.⁶⁴¹ Kur'an'da, tevhid inancına sarılıp içi-dışı bir olan,⁶⁴² peygamberi örnek, Kur'an'ı rehber edinen ve salih amel işleyen kişilerin hak yol üzere ayakları sabit olan, dosdoğru kişiler oldukları bildirilmiştir.⁶⁴³ Başka bir âyette de iyilik yaparak kendini Allah'a teslim eden kimselerin urvetü'l-vüskâya tutunmuş olduğu⁶⁴⁴ açıklanmıştır. Yani Allah onların doğru yolda kalmalarını sağlayarak onları mükâfatlandırmıştır. Hak yol üzere olan kimselerin üzerine mükâfat olarak iki cihanda da melekler inecektir. Bu melekler dini ve dünyevi işlerinde o kimselere yardım etmek ve onların hüznlerini ortadan kaldırmak için Allah tarafından gönderilmiş meleklerdir.⁶⁴⁵

⁶³⁵ el-Bakara 2/256.

⁶³⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 7/17; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/171; Ömer Çelik, *Hakk'ın Dâveti Kur'an-ı Kerim Meâli ve Tefsiri* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2019), 1/328.

⁶³⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyan*, 4/546; Çelik, *Hakk'ın Dâveti Kur'an-ı Kerim Meâli ve Tefsiri*, 1/328.

⁶³⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/487; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/170.

⁶³⁹ Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 1/164.

⁶⁴⁰ Gıyasettin Arslan, “el-Urvetü'l-Vüskâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/186

⁶⁴¹ Karagöz, “*Dosdoğru olmak ve dosdoğru yolda bulunmak*”, 68.

⁶⁴² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/170.

⁶⁴³ Karagöz, “*Dosdoğru olmak ve dosdoğru yolda bulunmak*”, 70.

⁶⁴⁴ Lokmân 31/22.

⁶⁴⁵ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 18/86.

Hak üzere ayakları sabit olanların yanlarına ölümleri anında da melekler inecek ve ölmekte olan kimselere, daha önceden işlediğiniz amellerinizden dolayı korkmayın, ardınızda bıraktıklarınız için de üzüntü duymayın, diyerek onları teselli edeceklerdir.⁶⁴⁶ İnsanları Allah'tan uzaklaştıran birçok etken vardır. Bu etkenler bazen insanın arzu ve istekleri bazen de şeytan olmaktadır. Arzularının ardından giden insanlar bu arzularını tâğût edinmişlerdir. Şeytanların isteklerini yerine getirenlerin tâğütları da şeytanlardır. Kim şeytan ve nefsinin isteklerini reddedip yani tağutlardan uzaklaşıp Allah'a iman ederse Allah onu hak yol üzere sabit kılar. Bu durum, rüşd sahibi kişiye Allah'ın mükâfatıdır.

2.3.3. Allah'ın Muhâfazası Altında Olması

Kur'an'da rüşd sahiplerinin Allah'ın muhâfazası altında oldukları görülmektedir. Bulundukları makamı Allah için terk eden gençlerin mağarada Allah'ın koruması altında geçirdiği üç yüz dokuz yıl hem kendileri hem de çevresindeki insanlar için şaşırtıcı bir olaydır. Bu olay onların Allah'ın muhafazası altında olduklarını göstermektedir.

Konuyla ilgili âyette şöyle buyrulmuştur: وَتَرَى الشَّمْسَ إِذَا طَلَعَتْ تَزَاوَرُ عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَإِذَا غَرَبَتْ تَقَرَّبُ إِلَيْهِمْ ذَاتَ الشَّمَالِ وَهُمْ فِي فَجْوَةٍ مِنْهُ ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ مَن يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَن يُضِلِلْ فَلَن تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُّرْشِدًا □
*(Orada olsaydın) güneş doğduğunda onun; mağaralarının sağ tarafına kaydığını, batarken de onlara dokunmadan sol tarafa gittiğini görürdün. Kendileri ise mağaranın geniş bir yerinde idiler. Bu, Allah'ın mucizelerindendir. Allah, kime hidayet ederse işte o, doğru yolu bulandır. Kimi de şaşırtırsa, artık ona doğru yolu gösterecek bir dost bulamazsın.*⁶⁴⁷ Tevhid inancına sahip bir grup genç bu inançlarını açık bir şekilde dile getirip putperestliği reddettikleri için putperest hükümdar tarafından inançlarını terketmeleri hususunda baskı görmüşlerdir. Bu baskı ve eziyetten kurtulabilmek için şehrin dışında bir mağaraya sığınmışlardır. Yanlarında bulunan köpekleriyle beraber mağaranın içinde uyuyan gençler yıllar sonra Allah'ın emriyle uyanmışlardır.⁶⁴⁸

Mağaranın geniş bir yerinde uyumakta olan Kehf Ashabı'na⁶⁴⁹ üç yüz dokuz yıl boyunca güneş isâbet etmemiştir. Böylece Allah, onları güneş ışınlarının vereceği eziyetten korumuştur.⁶⁵⁰ Yani Allah, güneş doğarken onun ışığının gençlerin üzerine düşmesine engel olmuştur. Güneşin ışığı mağaranın içerisine giremiyor lakin temiz hava

⁶⁴⁶ Neseffî, *Medârikü 't-tenzîl*, 3/235.

⁶⁴⁷ el-Kehf 18/17.

⁶⁴⁸ İsmet Ersöz, "Ashâb-ı Kehf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/466.

⁶⁴⁹ Kuşeyrî, *Letâifü 'l-işârât*, trc. Mehmet Yalar, 3/373; Neseffî, *Medârikü 't-tenzîl*, 2/290.

⁶⁵⁰ Taberî, *Câmiu 'l-beyan*, 15/184; Kuşeyrî, *Letâifü 'l-işârât*, trc. Mehmet Yalar, 3/373; Beydâvî, *Envâru 't-tenzîl ve esrâru 't-te'vîl*, 2/330; Neseffî, *Medârikü 't-tenzîl*, 2/290; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, trc. Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner, 9/4964; Sâbûnî, *Safvetü 't-tefâsîr*, 2/185.

giriyordu. Aksine güneş ışığı gençlerin bedenlerine vurmuş olsaydı bedenleri çürüyebilir veya kokabilirdi. Bu şekilde onları koruma altına almış olması Allah'ın rüşd sahibi kimseleri nasıl muhafaza ettiğini göstermektedir.⁶⁵¹ İnançları uğruna ailelerini, makamlarını ve mallarını terkeden gençler bu davranışlarıyla Allah'ın rızasını kazanmışlardır. Tevhid inancı uğruna ölümü göze alan bu gençler mağarada üç yüz dokuz yıl boyunca uyuyarak zalim hükümdarın şerrinden korunmuşlardır. Gençlerin başından geçen bu olaylar rüşd sahibi kişilerin Allah'ın koruması altında olduklarını göstermektedir.

2.3.4. Elçi İse Mûcizelere Mazhar Olması

En güzel rüşd örneği olan Allah'ın elçilerine, peygamber olduklarını ispatlayabilmeleri için Allah tarafından mucizeler verilmiştir. Allah, elçilerini mucizelerle desteklediğini birçok âyette bildirmiştir. Bu âyetlerden birinde şöyle buyrulmuştur: وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُّبِينٍ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ فَاتَّبَعُوا أَمْرَ فِرْعَوْنَ وَمَا أَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ *“Andolsun, biz Musa'yı mucizelerimizle ve (özellikle, üstünlüğü) apaçık (asanın yılana dönüştüğü) mucize ile Firavun'a ve onun ileri gelen adamlarına peygamber gönderdik de ileri gelenler Firavun'nun emrine uydular. Hâlbuki Firavun'un emri doğru değildi.”*⁶⁵² Bu âyette Allah Hz. Musa'yı, Firavun ve kavminin ileri gelenlerine onları doğru yola çağırması için gönderdiğini açıklamıştır. Hz. Musa'nın peygamberliğini kuvvetlendirmek için ona birçok mucize vermiştir. Bu mucizelerden biri de asa mucizesidir.

Kavmin ileri gelenleri bu mucizeleri görmelerine rağmen kendilerini doğru yola çağıran Hz. Musa'ya inanmayı reddetmiştir. Aksine onları dalâlete sürükleyen Firavun'un yolundan gitmeyi tercih etmişlerdir.⁶⁵³ İnsanları doğru yola çağırmakla görevlendirilen elçilerin sorumlulukları hem ağır hem de önemlidir. Nebîler, insanları tevhid inancına davet ederken birçok zorluklarla karşılaşmışlardır. Allah, karşılaştıkları zorluklarla başedebilmeleri ve inanmayanları daha kolay ikna edebilmeleri için elçilerini birçok mucizeyle desteklemiştir.

⁶⁵¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 21/100.

⁶⁵² Hûd 11/96-97.

⁶⁵³ Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*; 2/148; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/566-567; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsir*, 2/31.

SONUÇ

Kur'an'ın doğru anlaşılabilmesi için, içindeki terimlerin anlamlarının bilinmesi gerekmektedir. Rüşd kelimesi de Kur'an'da geçen terimlerden biridir. Çalışmamızda uygulamış olduğumuz semantik analiz yöntemiyle rüşd kelimesi incelenmiştir. Bu yöntem uygulanarak bu kelimenin câhiliye döneminde içerdiği anlamlar, kadim ve modern sözlüklerde hangi anlamlara geldiği, zaman içerisinde kazandığı yeni anlamlar ve âyetlerde hangi anlamlarda kullanıldığı incelenmiştir. Rüşd kelimesiyle uzak ve yakın anlamlı olan sözcükler tespit edilip âyetlerdeki kullanımları incelenerek rüşd kelimesinin daha anlaşılır hâle gelmesi sağlanmıştır. Böylece yanlış yorumların ve kavram kargaşalarının önüne geçilmesi hedeflenmiştir.

Kur'an, Arap toplumu içerisinde indiği için Kur'an'ı anlamak isteyen kişilerin Arap dilini bilmesinin yanında Kur'an'da kullanılan terim ve kavramların o toplumda hangi anlamlarda kullanıldığını da bilmeleri önem taşımaktadır. Câhiliyede kullanılan birçok kelime İslâm'ın gelişiyile beraber anlam değişimine uğramıştır. Bu değişimin sebepleri arasında Arap dilinin başka dillerle iletişim içerisinde olması, dilin nesilden nesile aktarımı gibi sebepler bulunmaktadır. Kur'an bazen daha önce hiç duyulmamış kelimeleri kullanırken bazen de geçmiş dinlere ait kelimeleri tevhid inancına uygun hale getirip kullanmıştır.

Araştırmada analizini yaptığımız rüşd kelimesi Kur'an'ın temel terimlerinden birisidir. İslâm öncesi şiirlerde adalet, doğru, doğruluk, doğru yol ve doğruya yönlendirmek gibi anlamlarda kullanılan r-ş-d kökünün türevleri İslâm'ın gelişiyile beraber temel anlamını korumakla birlikte başka anlamlarda da kullanılmaya başlanmıştır. Bu kelime ve türevleri Kur'an'ı Kerim'de on dokuz yerde geçmektedir. Rüşd kelimesi lügatta “doğru yolu bulmak, doğruluk, doğruyu yanlıştan ayırma yeteneği” gibi anlamlara gelmektedir. Fıkḥî bir terim olarak ise bir kimsenin; mallarını akıl, din, iktisat ve mantık prensiplerine uygun olacak bir şekilde koruyup harcamasını sağlayan fikrî olgunluğa sahip olması olarak tanımlanmaktadır.

R-ş-d kökünden türeyen isimler nasihat etmek, doğru yolu gösteren rehber, yemek ismi, kayaya verilen isim, tere tohumu, hidâyet talep etmek gibi anlamlara gelmektedir. R-ş-d kökünden gelen fiiller fikir sorma, doğru yolun gösterilmesini talep etme ve işinde başarılı olma gibi anlamlarda kullanılmıştır.

R-ş-d kökünden türemiş olan isim ve fiillerin geçtiği âyetlerde bu kelime “doğru yol, doğruluk, olgunluk, kurtuluş, doğru yolu gösteren rehber, doğru, doğruya iletici bilgi,

doğruyu yanlıştan ayırma yeteneği, hayır, fayda, akli başında hareket eden, doğru yolda olan kimseler” anlamlarında kullanılmıştır.

Kur’an’da yeryüzünde böbürlenerek yürüyenlerin Yüce Allah’ın âyetlerinden faydalanamayacağı ve kibirlerinden dolayı peygambere sırt çevirip iman etmeyecekleri ortaya konulmuştur. Doğru yolda olan kişilerin ise günahlardan hoşlanmadıkları ve kalplerinin İslam’a ısındırılmış olduğu açıklanmıştır. Bazı âyetlerde Allah’tan bizi uzaklaştıran her şeyin tâğut olduğu zikredilmiş olup, tâğutu reddedenlerin sapasağlam kulpa yani İslâm dinine sarılmış olduğu izah edilmiştir.

Rüşd kelimesi hüdâ, eşüd, furkan, istikâmet, ilim, hayır, hikmet ve savâb kelimeleriyle yakın anlamlıdır. Sözlükte doğru yolu göstermek, doğru yola ulaştırmak, hidayete ermek gibi anlamlara gelen hüdâ kelimesinin âyetlerde doğru yola ulaşmak anlamında kullanıldığı tespit edilmiştir. Hüdâ kelimesinden türemiş olan hâd kelimesi ise mürşîd kelimesiyle yakın anlamlı olup yol gösterici anlamına gelmektedir. Eşüd kelimesi sözlükte kişinin tecrübe, bilgi ve olgunluğa ulaşması anlamına gelirken âyetlerde olgunluk çağı yani rüşde erme çağı olarak kullanılmıştır. Sözlükte delil, yardım ve sabah gibi anlamlara gelen furkan kelimesi âyetle iyiyi kötüden ayırt edecek bir anlayış anlamında kullanılmıştır. İstikamet kelimesinin sözlükte Allah’ın rızasına uygun bir yaşam sürme, Allah’ın emirlerine uyarak peygamberin yolundan gitme manasında kullanıldığı görülürken âyetle dosdoğru olan kimseler anlamında kullanıldığı saptanmıştır. Sırat-ı müstakîm terkibi ise sebile’r-rüşd ile yakın anlamlı olarak kullanılmıştır. İlim kelimesine sözlükte kesin ve sağlam bir biçimde bir şeyin gerçeğini bilmek anlamı verilirken incelediğimiz âyetlerde kişiyi hayra ulaştıracak doğru ilim anlamı verilmiştir. Hikmet sözcüğü sözlükte bilgi, fiil ve davranışlarda mükemmellik anlamına gelirken âyetlerde kişinin İslam ahlakıyla ahlaklanması anlamına gelmektedir. Sözlükte iyilik anlamında kullanılan hayır kelimesinin bazı âyetlerde doğru yol üzere bulunan rüşd sahibi insanların sıfatı olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Savâb kelimesi sözlükte doğru anlamına gelirken incelediğimiz âyetle sözüne hiçbir yalan katmadan doğru konuşma anlamında kullanılmıştır.

Gay, dalâlet, bağı, kıst ve fık kelimleri ise rüşd kelimesi ile uzak anlamlı olan kelimelerdendir. Gay kelimesi sözlükte cehalet, fesat ve doğru yoldan sapmak anlamlarında kullanılırken Kur’an’da doğru yoldan sapmak anlamında kullanıldığı tespit edilmiştir. Sözlükte hidayetten uzaklaşmak ve yolunu kaybetmek anlamlarında kullanılan dalâlet kelimesinin âyetlerde doğru yoldan uzaklaşmak anlamında kullanıldığı görülmüştür. Bağy kelimesi sözlükte zulüm, yaranın derinleşmesi ve üstünlük kurmaya çalışmak gibi anlamlarda kullanılırken âyetlerde taşkınlık ve azgınlık gibi anlamlarda

kullanılmıştır. Sözlükte zorba, haksızlık yapan ve zulmeden anlamlarına gelen kâsıt kelimesinin âyetlerde hak yoldan sapan anlamında kullanıldığı tespit edilmiştir. Fısk sözcüğü itaatten çıkmak, Allah'ın emrini terk etmek gibi anlamlarda kullanılırken âyetlerde hak yoldan ayrılmak anlamında kullanılmıştır.

Çalışmada ayrıca rüşd kelimesiyle ilgili hadislerle de değinilmiştir. Bu hadislerde bazen r-ş-d kökünden bazen de farklı köklerden gelip rüşd kelimesiyle aynı anlama sahip olan kelimeler incelenmiştir. İncelediğimiz hadislerde rüşd kelimesinin doğruluk, doğru yolu bulmak ve doğru yol anlamlarında kullanıldığı tespit edilmiştir. R-ş-d kökünden türemiş olan râşid kelimesinin doğru yolu gösteren manasında kullanıldığı görülmüştür. Hüdâ ve sırat-ı müstakîm kelimelerinin bazı hadislerde doğru yol anlamında kullanıldığı belirlenmiştir. Bazı hadislerde rüşd kelimesiyle zıt anlamlı olan dalâlet kelimesinin doğru yoldan uzaklaşmak anlamında kullanıldığı tespit edilmiştir.

Araştırmamızda Kur'an'da yer alan rüşd sahibinin özellikleri tespit edilmiştir. Bu özellikler doğruyu temyiz yeteneğine sahip olmak, hilm sahibi olmak, tevazu sahibi olmak, Allah'ı anmak, dua etmek, kötülükten nehyetmek, doğru yolu göstermek, namaz kılmak, imanı sevmek ve inkârdan nefret etmek, Allah'ı kabul etmek ve tağutu reddetmek olarak belirlenmiştir. Kur'an'da insanın rüşd sahibi olmasını engelleyen unsurlar Allah'a ortak koşmak, peygamberlere asi olmak, büyüklük taslamak ve livâta yapmak olarak saptanmıştır. Kur'an'da rüşd sahibine verileceği beyan edilen mükâfatlar ise dua ettiğinde duasına cevap verilmesi, hak yol üzere ayaklarının sabit olması, Allah'ın muhafazası altında olması ve elçi ise mucizelere mazhar olması olarak tespit edilmiştir.

Rüşd sahibi kimse doğru ile yanlış arasında seçimde bulunması gerektiğinde Allah'ın kendisine verdiği yetenek sayesinde doğru olanı tercih eden kimsedir. Tağutu reddederek Allah'a iman eder ve şuurlu bir şekilde namazlarını kılar. O sahip olduğu hilm ve tevazu sayesinde kimseye kaba davranmaz ve kalbini kırmaz. Hayatının tüm anlarında Allah'ı zikretmekten uzak durmaz. Günahlardan uzak durmaya çalıştığı gibi çevresindeki kişileri de kötülükten uzaklaştırmaya gayret eder. Onlara doğru yolu gösterip onların da hidayete ermesi için çalışır. Allah bu güzel huylarla kendisini donatan kimsenin hak yoldan uzaklaşmasına izin vermeyeceğini, o kimselerin dualarına cevap vereceğini ve onları kötülüklerden muhafaza edeceğini bildirmiştir.

KAYNAKÇA

- Altuntaş, A. (2018). Kur'an'da insanın salih olma süreci. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13, 81-113.
- Altuntaş, A. (2009). *Kur'an'da Temel Siyasî Kavramlar. Doktora Tezi, Yöktez, (249263)*.
- Altuntaş, H. ve Şahin, M. (2012). *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. (13. Baskı). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Arslan, Ğ. (2012). el-Urvetü'l-Vüskâ. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 42, ss. 186). İstanbul: TDV Yayınları.
- Asmâî, Ebû Saîd Abdülmelik b. Kureyb b. Ali. (1383/1955). *el-Asma 'iyyât*. (Ahmed Muhammed Şakîr-Abdüsselâm Hârûn, Thk.). Beyrut: y.y..
- Beydâvî, Kadı Nasraddin Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî. (1421/2000). *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vil* (Cilt. 1-3). (Muhammed Suphî b. Hallâk - Mahmud Ahmed el-Etraş, Thk.). Beyrut: Dâru'r-Raşîd-Müessesetü'l-Îmânî.
- Bilgen, M. (2016). *Yüksek İslâm Ahlâkı*. İstanbul: Millî Gazete Yayınları.
- Birgivi, T. M. (2020). *Tarikat-ı Muhammediyye*. (Muhammed Taha, Trc.). İstanbul: Muallim Neşriyat.
- Botaş, M. (2015). *Kur'an-ı Kerim'de Be's Kavramı ve Semantik Tahlili. Yüksek Lisans Tezi, (397549)*.
- Bozkurt, N. (1997). Hârûnürreşîd. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 16, ss. 258). İstanbul: TDV Yayınları.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. (2017). *el-Edebü'l-müfred tercüme ve şerhi* (Cilt. 1-2). (Mehmet Yaşar Kandemir, Trc.). İstanbul: Tahlil Yayınları.
- Bursevî, İ. H. (2019). *Rûhu'l-beyân* (Cilt. 1-23). (H. K. Yılmaz – Ö. Çelik – S. Derin – M. Toprak, Trc.). İstanbul: Erkam Yayınları.
- Cânan, İ. (1988). *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi* (Cilt. 1-18). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammad. (1990). *Sihâhu'l-luga* (Cilt. 1-7). (Ahmed Abdulğafur Attar, Thk.). Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn.
- Çağrıçı, M. (2001). İstikâmet. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 23, ss. 348-349). İstanbul: TDV Yayınları.

- Çağrı, M. (1995). Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 11, ss. 138). İstanbul: TDV Yayınları.
- Çağrı, M. (2022). Kibir. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 25, ss. 561). Ankara: TDV Yayınları.
- Çağrı, M. (2011). Tevazu. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 40, ss. 583). İstanbul: TDV Yayınları.
- Çakır, N. (2017). Hz. Peygamber'in bir şikâyeti: Kur'an'ın mehcûr bırakılması. *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 3/5, 71-94.
- Çelik, Ö. (2019). *Hakk'ın Dâveti Kur'an-ı Kerîm Meâli ve Tefsiri*. (Cilt. 1-5). İstanbul: Erkam Yayınları.
- Çetin, A. (2018). *Hitabet ve İrşad*. (12. Baskı). Bursa: Emin Yayınları.
- Dabbi, Mufaddal. (1361/1942). *Mufaddaliyyât*. (Ahmed Muhammed Şâkir-Abdusselâm Muhammed Hârûn, Thk.). Kahire: Dârü'l Maârif.
- Dâmegânî, Ebû Abdullah Hüseyin b. Muhammed. (1412/1992). *el-Vücûh ve'n-nezâ'ir li-elfâzi Kitâbillâhi'l-'azîz*. (Cilt.1-2). (Muhammed Hasen Ebü'l Azm ez-Zefîfî, Thk.). Kahire: y.y..
- Dârimî, Ebî Muhammed Abdillâh b. Abdurrahman b. el-Fazl. (1434/2013). *es-Sünen*. (Nebîl b. Hâşîm el-Ğumerî, Thk.). Beyrut: Dâru'l Beşâiril İslâmiyye.
- Düzgün, Ş. A. (2018). Kur'an metinlerinin semantik çok katmanlılığı. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 59/1, 47-65.
- Ebû Dâvûd, Süleyman İbn el-Eş'as. (1417/1988). *Sünen-i Ebî Davûd*. (Muhammed Nasıreddîn el - Elbânî Ebû Abdurrahman, Thk.). Ürdün: y.y.,
- Efendioğlu, M. (2006). Münker. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 32, ss. 13). İstanbul: TDV Yayınları.
- Elmalılı, M. H. Y. (2007). *Hak Dini Kur'an Dili* (Cilt. 1-10). (İ. Karaçam – E. Işık – N. Bolelli – A. Yücel, Sad.). İstanbul: Zehraveyn Yayınları.
- Enbârî, Ebû Muhammed el-Kâsım b. Muhammed b. Beşşâr. (1920). *Şerhu Mufaddaliyyât*. Beyrut: Âbâu Yesû'îyyîn Matbaası.
- Ersöz, İ. (1991). Ashâb-ı Kehf. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 3, ss. 466). İstanbul: TDV Yayınları.
- Ersöz, M. (2014). *Kur'an'ın Dil Yapısı ve Kur'an Kelimelerinin Terimleşmesi*. *Doktora Tezi*, (370891).
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. (t.y.). *Tehzîbü'l-luga* (Cilt. 1-15). (Abdülazîm Mahmûd – Muhammed Ali Neccar, Thk.). b.y.: Dâru'l-Mısıriyye.

- Ferahidî, Halil b. Ahmet. (1424/2003). *Kitabü'l- 'Ayn* (Cilt. 1-4). (Abdülhamid Hindavî, Thk.). Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- Ferrâ, Ebî Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî. (1983). *Me'âni'l-Kur'an* (Cilt. 1-3). Beyrut: Alemü'l-Kütüb.
- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kub b. Muhammed. (1426/2005). *el-Kâmûsü'l-muhît*. (Muhammed Naim Urgusûsî, Thk.). Beyrut: Müessesetü'r-Risale.
- Gazzâlî el Cübeylî, Zeynep. (2003). *Kur'an'a Bakışlar Meal-Tefsir* (Ali Akpınar, Trc.). Konya: Uysal Kitabevi.
- Gezgin, A. G. (2018). *Tefsirde Semantik Metod*. (3. Baskı). İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Gökkır, N. (2012). Kur'an-ı Kerim'de farklı kültürlerle ait kavramlar. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1, 269-295.
- Hacımuftuoğlu, E. (2015). Kur'an-ı Kerim'de rüşd kavramı ve bu kavramla bağlantılı kelimelerin analizi. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2/3, 36-61.
- Havva, S. (1989). *el-Esâs fî't-tefsir* (Cilt. 1-16). (M. Beşir Eryarsoy, Trc.). İstanbul: Şamil Yayınevi.
- Hîrî, Ebû Abdurrahmân İsmâil b. Ahmed ed-Darîr en-Nisâbûrî. (1996). *Vücûhü'l-Kur'an*. (Fâtîma Yûsuf el-Hıyemî, Thk.). Dimeşk: Dâru's Sekâ.
- Izutsu, T. (2019). *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*. (M. K. Atalar, Çev.). İstanbul: Pınar Yayınları.
- Izutsu, T. (2019). *Kuran'da Tanrı ve İnsan*. (M. K. Atalar, Çev.). İstanbul: Pınar Yayınları.
- Izutsu, T. (2018). *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*. (M. K. Atalar, Çev.). İstanbul: Pınar Yayınları.
- İbn Dureyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Ezdi el-Basrî. (1987). *Kitabu Cemheretü'l-luga* (Cilt. 1-3). (Remzî Munîr Bâ'lebekkî, Thk.). Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin.
- İbn Fâris, Ebî Hüseyin Ahmed b. Zekerîyya. (1399/1979). *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*. (Cilt.1-6). (Abdüsselam Muhammed Harun, Thk.). b.y.: Dâru'l-Fikr.
- İbn Fâris, Ebî Hüseyin Ahmed b. Zekerîyya. (1406/1986). *Mücmelü'l-luga* (Cilt. 1-3). (Abdülmuhsin Sultan, Thk.). Beyrut: Müessesetü'r-Risale.
- İbn Kesîr, İmam Celil Hafız İmâdüddîn Ebu'l-Fidâ İsmâil. (1991). *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri* (Cilt. 1-16). (B. Karlığa – B. Çetiner, Trc.). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İbn Mâce, Ebî Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni. (t.y.). *Sünen-ü İbn Mâce*. (Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Thk.). Dâru İhyâ-il Kütübil Arabiyye.

- İbni Sîde, Ebû'l-Hasen Alî b.İsmâîl ed-Darîr el Mürsî. (t.y.). *el-Muhassas*. (Cilt. 1-17). Beyrut: Dar'ul-Kutubi'l İlmiye.
- İbni Sîde, Ebû'l-Hasen Alî b.İsmâîl ed-Darîr el Mürsî. (1421/2000). *el-Muhkem ve'l-muhîtü 'l-a'zam* (Cilt. 1-11). (Abdulhamid Hindavî, Thk.). Beyrut: Dâr'ul-Kutubi'l İlmiyye.
- İsfahânî, Ebu'l Kasım Hüseyin b. Muhammed el-Mâruf bi'r-Rağîb. (2020). *Müfredât fi garibi 'l-Kur'ân*. (Mustafa Yıldız, Trc.). İstanbul: Çıra Yayınları.
- Jamalı, M. (2022). *Kur'an'da Rüşd Kelimesinin Analizi. Yüksek Lisans Tezi, (724120)*.
- Karagöz, İ. (2010). *Ayet ve Hadislerin Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları Esmâ-i Hüsnâ*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Karagöz, İ. (1999). Dosdoğru olmak ve dosdoğru yolda bulunmak. *Diyanet İlmi Dergi*. 5/2, 61-70.
- Karagöz, İ. (2007). Kur'an'ın anlaşılmasında kavramların önemi ve Kur'an'ın temel kavramları. *Diyanet İlmi Dergi*. 43/2, 37-52.
- Karagöz, M. (2017). Kur'an kavramlarının anlamını belirlemede artzamanlı ve eşzamanlı semantiğin rolü. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 31/43, 313-363.
- Karaman, F. ve Karagöz, İ. ve Paçacı, İ. ve Canbulat, M. ve Gelişgen, A. ve Ural, İbrahim. (2009). *Dini Kavramlar Sözlüğü*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Karaman, H. ve Çağrııcı, M. ve Dönmez, İ. K. ve Gümüş, S. (2007) *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Cilt. 1-5). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kasapoğlu, A. (2013). Kur'an'ı anlamada semantik yöntem. *Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*. 6/11, 105-178.
- Kayhan, M. (2013). Kur'an kıssalarının ibadât anlamında değerlendirilmesi. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2/3, 133-186.
- Koçar, M. (2001). İslâm inançları açısından zikir. *İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7, 103-121.
- Korkmazgöz, R. (2020). Tevhidi bozan bir olgu olarak şirk: Kur'an'da şirkin kavramsal anlam alanı. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. 20/1, 55-94.
- Köse, S. (2008). Rüşd. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 35, ss. 298). İstanbul: TDV Yayınları.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh b. Ahmed B. Ebî Bekr. (1427/2006). *el-Câmi'li ahkami 'l-Kur'ân vel-mübeyyene lema tezammenehü minessünneti ve âyi'l-Furkan* (Cilt. 1-24). (Abdullah b. Abdullah Muhsin et-Türkî, Thk.). b.y.: Müessesetü'r-Risâle.
- Kuşeyrî, A. (2012). *Letâifü'l-işârât* (Cilt. 1-6). (Mehmet Yalar, Trc.). İstanbul: İlk Harf Yayınları.

- Kutub, S. (1993). *Fî zilâl-il Kurân* (Cilt. 1-16). (Emin Saraç, Çev.). İstanbul: Çelik Yayınevi.
- Mesud, C. (1995). *Râid*. (8. Baskı). Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn.
- Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ. (1997). *Tefhimu'l-Kur'an* (Cilt. 1-7). (M. H. Kayanî, Trc.). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Mustafa, İ. ve Zeyyât, A. H. ve Neccâr, M. A. ve Abdulkadir, H. (1960). *el-Mu'cemü'l-vasît* (Cilt. 1-2). Kahire: y.y..
- Müslim, Ebû Hüseyin b. Haccac el-Kuşeyri. (2020). *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi* (Cilt. 1-10). (Ahmed Davudoğlu, Trc.). İstanbul: Muallim Neşriyat.
- Müslim, Ebû Hüseyin b. Haccac el-Kuşeyri. (1427/2006). *Sahîh-i Müslim*. Riyad: Dâru Tayyibe.
- Nesefî, Ebû'l Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud. (1419/1998). *Medârikü't-tenzîl ve hakaiku't-te'vil* (Cilt. 1-3). (Yûsuf Ali Beduyî, Thk.). Beyrut: Darü'l-Kelimi't-Tayyib.
- Nevevi, Ebû Zekeriyyâ Yahya İbn Şeref İbn Mûrî. (2020). *Riyâzü's Sâlihîn Tercüme ve Şerhi* (Cilt. 1-8). (M. Yaşar Kandemir - İsmail Lütfi Çakan – Raşit Küçük, Trc.). İstanbul: Erkam Yayınları.
- Okuyan, M. (2021). *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'an Sözlüğü*. (8. Baskı). İstanbul: Düşün Yayıncılık.
- Öngören, R. (2013). Zikir. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 44, ss. 409). İstanbul: TDV Yayınları.
- Özervarlı, M. S. (1998). Hikmet. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 17, ss. 511). İstanbul: TDV Yayınları.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. (1401/1981). *Tefsirü'l-Fahri'r-Râzî bi't-Tefsîri'l-kebîr: Mefâtihu'l-gayb* (Cilt. 1-32). Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. (1402/1981). *Safvetü't-tefâsîr* (Cilt. 1-3). Beyrut: Dâru'l-Kur'an'il-Kerîm.
- Sahib, İsmâîl b. el Abbâd b. el Abbâs et- Tâlekânî. (1414/1994). *el-Muhît fi'l-luga* (Cilt. 1-11). (Muhammed Hasen Âlî Yâsîn, Thk.). Beyrut: y.y..
- Sav, B. (2003). Anlam değişimleri üzerine artzamanlı bir inceleme. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 23/1, 147-166.
- Sinanoğlu, M. (2000). İman. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 22, ss. 216-219). İstanbul: TDV Yayınları.

- Sinanoğlu, M. (2002). Küfür. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 26, ss. 533-536). Ankara: TDV Yayınları.
- Sinanoğlu, M. (2010). Şirk. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 39, ss. 193). İstanbul: TDV Yayınları.
- Soysaldı, M. (2003). Kur'an'da tebliğ yöntemleri. *Diyanet İlmi Dergi*. 39/3, 43-64.
- Sükkerrî, Ebû Saîd el Hasen b. Hüseyin. (295). *Şerhu eş'âri'l Hüzeliyyîn* (Cilt. 1-3). (Abdüssettar Ahmed Ferrac - Mahmûd Muhammed Şâkir, Thk.). Kahire: Matbaatü'l Medenî.
- Şentemrî, Ebû Haccac Yûsuf b. Süleymân b. İsa. (1413/1992). *Şerhu Hamâsetü Ebû Temmâm*. (Ali el-Mufaddal Hammûdân, Thk.). Beyrût: Dar'ul Fıkr el-Mu'asır.
- Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr. (t.y.). *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân* (Cilt. 1-26). (Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Thk.). b.y.: Dâru Hicr.
- Tirmîzî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. (1996). *Sünen-i Tirmîzî* (Cilt. 1-6). (Beşşar Avvad Ma'rûf, Thk.). Beyrut: Dâru'l-Garbil-İslâmî.
- Tirmîzî, Hakîm. (1389/1969). *Tahsîlü Nezâi'iri'l-Kur'ân*. (Hüsnî Nasr Zeydân, Thk.). Kahire: y.y..
- Topaloğlu, B. (2006). Müsteکbir. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 32, ss. 139). İstanbul: TDV Yayınları.
- Yaşaroğlu, M. K. (2003). Livâta. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 27, ss. 198-200). Ankara: TDV Yayınları.
- Yavuz, Y. Ş. (1998). Hidâyet. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 17, ss. 473). İstanbul: TDV Yayınları.
- Yavuz, Y. Ş. (2000). İlim. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 22, ss. 108-109). İstanbul: TDV Yayınları.
- Yavuz, Y. Ş. (2007). Peygamber. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 34, ss. 257). İstanbul: TDV Yayınları.
- Yavuz, Y. Ş. (2012). Vahiy. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 42, ss. 440). İstanbul: TDV Yayınları.
- Yıldırım, C. (1991). *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri* (Cilt. 1-14). İstanbul: Anadolu Yayınları.
- Yılmaz, H. (2004). Kur'an'ı anlamada odak kavramlarının bilinmesinin önemi üzerine analitik bir değerlendirme. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 22, 228-239.
- Yılmaz, H. (2017). Modern dönem Kur'an yorumunda dilbilimsel ve semantik yöneliş. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 4/7, 14-30.

- Yılmaz, H. (2009). Semantik analiz yönteminin Kur'an'a uygulanmasına dair. *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları Akademisi* 1, 363-380.
- Yurdagür, M. (2010). Tâğût. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 39, ss. 372). İstanbul: TDV Yayınları.
- Zebîdî, Muhibbu'd-dîn Muhammed Murtazâ el-Hüseynî el-Vâsıtî. (1414/1994). *Tacu'l-arûs min cevahiri'l-Kâmus* (Cilt. 1-22). (Abdüssettar Ahmet Ferrac, Thk.). Kuveyt: Matbaatü Hükümeti Kuveyt.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. (1418/1998). *el-Keşşâf 'an hakâ'iki ğavâmidü't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl* (Cilt. 1-6). (Adil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz, Thk.). Riyad: Ubeykan Kütüphanesi.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Ahmed. (1419/1998). *Esâsu'l-belâġa* (Cilt. 1-2). (Muhammed Bâsil Uyûnü's-Sûd, Thk.). Beyrut: Dar'ul-Kutubi'l İlmiyye.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Sümeyye SOYTÜRK

Doğum yeri ve Tarihi :

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi :Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

Yüksek Lisans Öğrenimi : Temel İslam Bilimleri

Bildiği Yabancı Diller : Arapça

Bilimsel Faaliyetler :

İş deneyimi

Çalıştığı Kurumlar : Diyanet İşleri Başkanlığı:
Kur'an Kursu Öğreticiliği

İletişim Bilgileri

Telefon :

E-posta Adresi :

Tarih :18/04/2023